C. IULII CAESARIS

COMMENTARII

CUM SUPPLEMENTIS

A. HIRTII ET ALIORUM.

ITERUM RECOGNOVIT

EMANUEL HOFFMANN.

VOL. I.

COMMENTARII DE BELLO GALLICO.

VINDOBONAE

SUMPTIBUS ET TYPIS CAROLI GEROLD FILII.

MDCCCLXXXVIII.

C. IULII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

C. IULII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

3 Matrona et Sequana dividit. Horum omnium for-
tissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque
humanitate provinciae longissime absunt, minimeque
ad eos mercatores saepe commeant atque ea, quae
ad effeminandos animos pertinent, important, proxi-
mique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt,
4 quibuscum continenter bellum gerunt. Qua de causa
Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt,
quod fere cotidianis proeliis cum Germanis conten-
dunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi
5 in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars,
quam Gallos obtinere dictum est, initium capit
a flumine Rhodano; continetur Garumna flumine,
Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam ab Se-
quanis et Helvetiis flumen Rhenum; vergit ad sep-
6 tentriones. Belgae ab extremis Galliae finibus
oriuntur; pertinent ad inferiorem partem fluminis
Rheni; spectant in septentrionem et orientem solem.
7 Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes
et eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam,
pertinet; spectat inter occasum solis et septentriones.

2. Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et
ditissimus Orgetorix. Is M. Messala et M. Pisone
consulibus regni cupiditate inductus coniurationem
nobilitatis fecit et civitati persuasit, ut de finibus
2 suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse,
cum virtute omnibus praestarent, totius Galliae im-
3 perio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quod
undique loci natura Helvetii continentur: una ex
parte flumine Rheno, latissimo atque altissimo, qui
agrum Helvetium a Germanis dividit; altera ex

parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos
et Helvetios; tertia lacu Lemanno et flumine Rho-
dano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit.
His rebus fiebat, ut et minus late vagarentur et 4
minus facile finitimis bellum inferre possent, quo
aperte homines bellandi cupidi magno dolore afficie-
bantur; pro multitudine autem hominum et pro 5
gloria belli atque fortitudinis angustos se fines ha-
bere arbitrabantur, qui in longitudinem milia pas-
suum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

3. His rebus adducti et auctoritate Orgetorigis
permoti constituerunt ea, quae ad proficiscendum
pertinerent, comparare, iumentorum et carrorum
quam maximum numerum coëmere, sementes quam
maximas facere, ut in itinere copia frumenti sup-
peteret, cum proximis civitatibus pacem et amici-
tiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium 2
sibi satis esse duxerunt: in tertium annum profec-
tionem lege confirmant. [Ad eas res conficiendas]
Orgetorix [deligitur. Is] sibi legationem ad civitates 3
suscepit. In eo itinere persuadet Castico, Catamanta- 4
loedis filio, Sequano, cuius pater regnum in Sequanis
multos annos obtinuerat et a senatu populi Romani
amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua
occuparet, quod pater ante habuerat; itemque Dum- 5
norigi Aeduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore prin-
cipatum in civitate obtinebat ac maxime plebi
acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet eique
filiam suam in matrimonium dat. Perfacile factu 6
esse illis probat conata perficere, propterea quod
ipse suae civitatis imperium obtenturus esset: non

7 esse dubium, quin totius Galliae plurimum Helvetii
possent; se suis copiis suoque exercitu illis regna
8 conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti inter
se fidem et iusiurandum dant et regno occupato
per tres potentissimos ac firmissimos populos totius
Galliae sese potiri posse sperant.

4. Ea res est Helvetiis per indicium enuntiata.
Moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam di-
cere coëgerunt. Damnatum poenam sequi oportebat,
2 ut igni cremaretur. Die constituta causae dictionis
Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad
hominum milia decem, undique coëgit et omnes
clientes obaeratosque suos, quorum magnum nu-
merum habebat, eodem conduxit: per eos, ne causam
3 diceret, se eripuit. Cum civitas ob eam rem incitata
armis ius suum exsequi conaretur, multitudinemque
hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix
mortuus est; neque abest suspicio, ut Helvetii ar-
bitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

5. Post eius mortem nihilo minus Helvetii id,
quod constituerant, facere conantur, ut e finibus
2 suis exeant. Ubi iam se ad eam rem paratos esse
arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duo-
decim, vicos ad quadringentos, reliqua privata aedi-
3 ficia incendunt, frumentum omne, praeterquam quod
secum portaturi erant, comburunt, ut domum redi-
tionis spe sublata paratiores ad omnia pericula
subeunda essent, trium mensium molita cibaria sibi
4 quemque domo efferre iubent. Persuadent Rauracis
et Tulingis et Latovicis finitimis, uti eodem usi
consilio oppidis suis vicisque exustis una cum iis

proficiscantur, Boiosque, qui trans Rhenum inco-
luerant et in agrum Noricum transierant Noreiamque
oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

6. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus
domo exire possent: unum per Sequanos, angustum
et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhoda-
num, vix qua singuli carri ducerentur; mons autem
altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere
possent: alterum per provinciam nostram, multo 2
facilius atque expeditius, propterea quod inter fines
Helvetiorum et Allobrogum, qui nuper pacati erant,
Rhodanus fluit isque nonnullis locis vado transitur.
Extremum oppidum Allobrogum est proximumque 3
Helvetiorum finibus Genava. Ex eo oppido pons
ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel per-
suasuros, quod nondum bono animo in populum
Romanum viderentur, existimabant, vel vi coac-
turos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus 4
rebus ad profectionem comparatis diem dicunt, qua
die ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is dies erat
a. d. V Kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio consulibus.

7. Caesari cum id nuntiatum esset, eos per
provinciam nostram iter facere conari, maturat ab
urbe proficisci et quam maximis potest itineribus
in Galliam ulteriorem contendit et ad Genavam
pervenit. Provinciae toti quam maximum potest 2
militum numerum imperat (erat omnino in Gallia
ulteriore legio una), pontem, qui erat ad Genavam,
iubet rescindi. Ubi de eius adventu Helvetii cer- 3
tiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos
civitatis, cuius legationis Nammeius et Verucloetius

principem locum obtinebant, qui dicerent, sibi esse
in animo sine ullo maleficio iter per provinciam
facere, propterea quod aliud iter haberent nullum:
4 rogare, ut eius voluntate id sibi facere liceat. Caesar,
quod memoria tenebat L. Cassium consulem occisum
exercitumque eius ab Helvetiis pulsum et sub iugum
5 missum, concedendum non putabat; neque homines
inimico animo data facultate per provinciam itineris
faciundi temperaturos ab iniuria et maleficio exi-
6 stimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset,
dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis
respondit, diem se ad deliberandum sumpturum:
si quid vellent, ad Id. April. reverterentur.

8. Interea ea legione, quam secum habebat,
militibusque, qui ex provincia convenerant, a lacu
Lemanno, qua in flumen Rhodanum influit, ad
montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis
dividit, milia passuum decem novem murum in alti-
2 tudinem pedum sedecim fossamque perducit. Eo
opere perfecto praesidia disponit, castella communit,
quo facilius, si se invito transire conarentur, pro-
3 hibere possit. Ubi ea dies, quam constituerat cum
legatis, venit, et legati ad eum reverterunt, negat
se more et exemplo populi Romani posse iter ulli
per provinciam dare et, si vim facere conentur,
4 prohibiturum ostendit. Helvetii ea spe deiecti na-
vibus iunctis ratibusque compluribus factis, alii
vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat,
nonnumquam interdiu, saepius noctu, si perrumpere
possent conati, operis munitione et militum con-
cursu et telis repulsi hoc conatu destiterunt.

9. Relinquebatur una per Sequanos via, qua
Sequanis invitis propter angustias ire non poterant.
His cum sua sponte persuadere non possent, legatos 2
ad Dumnorigem Aeduum mittunt, ut eo depreca-
tore a Sequanis impetrarent. Dumnorix gratia et 3
largitione apud Sequanos plurimum poterat et Hel-
vetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis
filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni
adductus novis rebus studebat et quam plurimas
civitates suo beneficio habere obstrictas volebat.
Itaque rem suscipit et a Sequanis impetrat, ut per 4
fines suos Helvetios ire patiantur, obsidesque uti
inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Hel-
vetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio et in-
iuria transeant.

10. Caesari renuntiatur Helvetiis esse in animo
per agrum Sequanorum et Aeduorum iter in San-
tonum fines facere, qui non longe a Tolosatium
finibus absunt, quae civitas est in provincia. Id si 2
fieret, intellegebat magno cum periculo provinciae
futurum, ut homines bellicosos, populi Romani ini-
micos, locis patentibus maximeque frumentariis fini-
timos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam 3
fecerat, T. Labienum legatum praefecit; ipse in
Italiam magnis itineribus contendit duasque ibi
legiones conscribit et tres, quae circum Aquileiam
hiemabant, ex hibernis educit et, qua proximum iter
in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his
quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones et 4
Graioceli et Caturiges locis superioribus occupatis
itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus 5

his proeliis pulsis ab Ocelo, quod est citerioris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciae die septimo pervenit; inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusiavos exercitum ducit. Hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

11. Helvetii iam per angustias et fines Sequanorum suas copias traduxerant et in Aeduorum fines
2 pervenerant eorumque agros populabantur. Aedui,
cum se suaque ab iis defendere non possent, legatos
3 ad Caesarem mittunt rogatum auxilium: ita se omni
tempore de populo Romano meritos esse, ut paene
in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi
eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non
4 debuerint. Eodem tempore [Aedui] Ambarri, neces-
sarii et consanguinei Aeduorum, Caesarem certiorem
faciunt sese depopulatis agris non facile ab oppidis
5 vim hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans
Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se
ad Caesarem recipiunt et demonstrant sibi praeter
6 agri solum nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus
Caesar non exspectandum sibi statuit, dum omnibus
fortunis sociorum consumptis in Santonos Helvetii
pervenirent.

12. Flumen est Arar, quod per fines Aeduorum
et Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili le-
nitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari
non possit. Id Helvetii ratibus ac lintribus iunctis
2 transibant. Ubi per exploratores Caesar certior factus
est tres iam partes copiarum Helvetios id flumen
traduxisse, quartam fere partem citra flumen Ararim
reliquam esse, de tertia vigilia cum legionibus tribus

e castris profectus ad eam partem pervenit, quae non-
dum flumen transierat. Eos impeditos et inopinantes 3
aggressus magnam partem eorum concidit; reliqui sese
fugae mandarunt atque in proximas silvas abdiderunt.
Is pagus appellabatur Tigurinus: nam omnis civitas 4
Helvetia in quattuor pagos divisa est. Hic pagus unus, 5
cum domo exisset patrum nostrorum memoria, L. Cas-
sium consulem interfecerat et eius exercitum sub
iugum miserat. Ita sive casu sive consilio deorum 6
immortalium, quae pars civitatis Helvetiae insignem
calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps
poenas persolvit. Qua in re Caesar non solum pu- 7
blicas, sed etiam privatas iniurias ultus est, quod
eius soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum,
Tigurini eodem proelio, quo Cassium, interfecerant.

13. Hoc proelio facto reliquas copias Helve-
tiorum ut consequi posset, pontem in Arare facien-
dum curat atque ita exercitum traducit. Helvetii 2
repentino eius adventu commoti, cum id, quod ipsi
diebus XX aegerrime] confecerant, ut flumen trans-
irent, illum uno die fecisse intellegerent, legatos ad
eum mittunt; cuius legationis Divico princeps fuit,
qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita 3
cum Caesare egit: si pacem populus Romanus cum
Helvetiis faceret, in eam partem ituros atque ibi
futuros Helvetios, ubi eos Caesar constituisset atque
esse voluisset; sin bello persequi perseveraret, re- 4
minisceretur et veteris incommodi populi Romani
et pristinae virtutis Helvetiorum. Quod improviso 5
unum pagum adortus esset, cum ii, qui flumen
transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob

eam rem aut suae magnopere virtuti tribueret aut
6 ipsos despiceret. Se ita a patribus maioribusque
suis didicisse, ut magis virtute quam dolo conten-
7 derent aut insidiis niterentur. Quare ne committeret,
ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi
Romani et internecione exercitus nomen caperet
aut memoriam proderet.

14. His Caesar ita respondit: eo sibi minus
dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii
commemorassent, memoria teneret, atque eo gravius
ferre, quo minus merito populi Romani accidissent:
2 qui si alicuius iniuriae sibi conscius fuisset, non
fuisse difficile cavere; sed eo deceptum, quod neque
commissum a se intellegeret, quare timeret, neque
3 sine causa timendum putaret. Quod si veteris con-
tumeliae oblivisci vellet, num etiam recentium iniu-
riarum, quod eo invito iter per provinciam per vim
temptassent, quod Aeduos, quod Ambarros, quod Allo-
4 brogas vexassent, memoriam deponere posse? Quod
sua victoria tam insolenter gloriarentur quodque
tam diu se impune iniurias tulisse admirarentur,
5 eodem pertinere. Consuesse enim deos immortales,
quo gravius homines ex commutatione rerum do-
leant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his
secundiores interdum res et diuturniorem impuni-
6 tatem concedere. Cum ea ita sint, tamen, si obsides
ab iis sibi dentur, uti ea, quae polliceantur, fac-
turos intellegat, et si Aeduis de iniuriis, quas ipsis
sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus
satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum.
7 Divico respondit: Ita Helvetios a maioribus suis

institutos esse, uti obsides accipere, non dare con-
suerint: eius rei populum Romanum esse testem.
Hoc responso dato discessit.

15. Postero die castra ex eo loco movent.
Idem facit Caesar equitatumque omnem, ad nume-
rum quattuor milium, quem ex omni provincia et
Aeduis atque eorum sociis coactum habebat, prae-
mittit, qui videant, quas in partes hostes iter fa-
ciant. Qui cupidius novissimum agmen insecuti 2
alieno loco cum equitatu Helvetiorum proelium
committunt; et pauci de nostris cadunt. Quo proelio 3
sublati Helvetii, quod quingentis equitibus tantam
multitudinem equitum propulerant, audacius sub-
sistere nonnumquam et novissimo agmine proelio
nostros lacessere coeperunt. Caesar suos a proelio 4
continebat ac satis habebat in praesentia hostem ra-
pinis pabulationibus [populationibus]que prohibere.
Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter 5
novissimum hostium agmen et nostrum primum non
amplius quinis aut senis milibus passuum interesset.

16. Interim cotidie Caesar Aeduos frumentum,
quod essent publice polliciti, flagitare. Nam propter 2
frigora, quod Gallia sub septentrionibus, ut ante
dictum est, posita est, non modo frumenta in agris
matura non erant, sed ne pabuli quidem satis
magna copia suppetebat; eo autem frumento, quod 3
flumine Arare navibus subvexerat, propterea uti
minus poterat, quod iter ab Arare Helvetii averte-
rant, a quibus discedere nolebat. Diem ex die du- 4
cere Aedui: conferri, comportari, adesse dicere.
Ubi se diutius duci intellexit et diem instare, quo 5

die frumentum militibus metiri oporteret, convocatis
eorum principibus, quorum magnam copiam in castris
habebat, in his Divitiaco et Lisco, qui summo ma-
gistratui praeerat, quem vergobretum appellant Aedui,
qui creatur annuus et vitae necisque in suos habet
6 potestatem, graviter eos accusat, quod, cum neque
emi neque ex agris sumi posset, tam necessario
tempore, tam propinquis hostibus ab iis non sub-
levetur, praesertim cum magna ex parte eorum
precibus adductus bellum susceperit; multo etiam
gravius, quod sit destitutus, queritur.

17. Tum demum Liscus oratione Caesaris ad-
ductus, quod antea tacuerat, proponit: esse non-
nullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum
valeat, qui privatim plus possint quam ipsi magi-
2 stratus. Hos seditiosa atque improba oratione multi-
3 tudinem deterrere, ne frumentum conferant; quod
praestare debeat, si iam principatum Galliae obti-
nere non possint, Gallorum quam Romanorum imperia
4 perferre; neque dubitare debeant, quin, si Helvetios
superaverint Romani, una cum reliqua Gallia Aeduis
5 libertatem sint erepturi. Ab eisdem nostra consilia
quaeque in castris gerantur hostibus enuntiari: hos
6 a se coërceri non posse. Quin etiam, quod neces-
saria re coactus Caesari enuntiarit, intellegere sese,
quanto id cum periculo fecerit, et ob eam causam,
quam diu potuerit, tacuisse.

18. Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem,
Divitiaci fratrem, designari sentiebat, sed, quod
pluribus praesentibus eas res iactari nolebat, cele-
2 riter concilium dimittit, Liscum retinet. Quaerit ex

solo ea, quae in conventu dixerat. Dicit liberius
atque audacius. Eadem secreto ab aliis quaerit;
reperit esse vera: ipsum esse Dumnorigem, summa 3
audacia, magna apud plebem propter liberalitatem
gratia, cupidum rerum novarum. Complures annos
portoria reliquaque omnia Aeduorum vectigalia
parvo pretio redempta habere, propterea quod illo
licente contra liceri audeat nemo. His rebus et 4
suam rem familiarem auxisse et facultates ad lar-
giendum magnas comparasse; magnum numerum 5
equitatus suo sumptu semper alere et circum se
habere, neque solum domi, sed etiam apud fini- 6
timas civitates largiter posse atque huius potentiae
causa matrem in Biturigibus homini illic nobilis-
simo ac potentissimo collocasse, ipsum ex Helvetiis 7
uxorem habere, sororem ex matre et propinquas
suas nuptum in alias civitates collocasse. Favere 8
et cupere Helvetiis propter eam affinitatem, odisse
etiam suo nomine Caesarem et Romanos, quod
eorum adventu potentia eius deminuta, et Divitiacus
frater in antiquum locum gratiae atque honoris sit
restitutus. Si quid accidat Romanis, summam in 9
spem per Helvetios regni obtinendi venire; imperio
populi Romani non modo de regno, sed etiam de
ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam 10
in quaerendo Caesar, quod proelium equestre ad-
versum paucis ante diebus esset factum, initium
eius fugae factum a Dumnorige atque eius equi-
tibus (nam equitatui, quem auxilio Caesari Aedui
miserant, Dumnorix praeerat): eorum fuga reliquum
esse equitatum perterritum.

19. Quibus rebus cognitis, cum ad has suspi-
ciones certissimae res accederent, quod per fines
Sequanorum Helvetios traduxisset, quod obsides
inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo
iniussu suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis
fecisset, quod a magistratu Aeduorum accusaretur,
satis esse causae arbitrabatur, quare in eum aut
ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere
2 iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod
Divitiaci fratris summum in populum Romanum stu-
dium, summam in se voluntatem, egregiam fidem,
iustitiam, temperantiam cognoverat; nam, ne eius
supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur.
3 Itaque prius, quam quidquam conaretur, Divitiacum
ad se vocari iubet et cotidianis interpretibus re-
motis per C. Valerium Procillum, principem Galliae
provinciae, familiarem suum, cui summam omnium
4 rerum fidem habebat, cum eo colloquitur; simul
commonefacit, quae ipso praesente in concilio Gal-
lorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit, quae
5 separatim quisque de eo apud se dixerit. Petit
atque hortatur, ut sine eius offensione animi vel
ipse de eo causa cognita statuat, vel civitatem sta-
tuere iubeat.

20. Divitiacus multis cum lacrimis Caesarem
complexus obsecrare coepit, ne quid gravius in
2 fratrem statueret: scire se illa esse vera, nec quem-
quam ex eo plus quam se doloris capere, propterea
quod, cum ipse gratia plurimum domi atque in
reliqua Gallia, ille minimum propter adulescentiam
posset, per se crevisset; quibus opibus ac nervis

non solum ad minuendam gratiam, sed paene ad
perniciem suam uteretur. Sese tamen et amore 3
fraterno et existimatione vulgi commoveri. Quod si 4
quid ei a Caesare gravius accidisset, cum ipse eum
locum amicitiae apud eum teneret, neminem existi-
maturum non sua voluntate factum; qua ex re
futurum, uti totius Galliae animi a se averterentur.
Haec cum pluribus verbis flens a Caesare peteret, 5
Caesar eius dextram prendit; consolatus rogat,
finem orandi faciat; tanti eius apud se gratiam
esse ostendit, uti et reipublicae iniuriam et suum
dolorem eius voluntati ac precibus condonet. Dum- 6
norigem ad se vocat, fratrem adhibet; quae in eo
reprehendat, ostendit; quae ipse intellegat, quae ci-
vitas queratur, proponit; monet, ut in reliquum
tempus omnes suspiciones vitet; praeterita se Divi-
tiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes
ponit, ut, quae agat, quibuscum loquatur, scire
possit.

21. Eodem die ab exploratoribus certior factus
hostes sub monte consedisse milia passuum ab ip-
sius castris octo, qualis esset natura montis et qualis
in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. Re- 2
nuntiatum est facilem esse. De tertia vigilia Titum
Labienum, legatum pro praetore, cum duabus legio-
nibus et iis ducibus, qui iter cognoverant, summum
iugum montis ascendere iubet; quid sui consilii
sit, ostendit. Ipse de quarta vigilia eodem itinere, 3
quo hostes ierant, ad eos contendit equitatumque
omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris 4
peritissimus habebatur et in exercitu L. Sullae

et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus
praemittitur.

22. Prima luce, cum summus mons a Labieno
teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille
et quingentis passibus abesset, neque, ut postea ex
captivis comperit, aut ipsius adventus aut Labieni
2 cognitus esset, Considius equo admisso ad eum
accurrit, dicit montem, quem a Labieno occupari
voluerit, ab hostibus teneri: id se a Gallicis armis
3 atque insignibus cognovisse. Caesar suas copias
in proximum collem subducit, aciem instruit. La-
bienus, ut erat ei praeceptum a Caesare, ne proelium
committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra
visae essent, ut undique uno tempore in hostes
impetus fieret, monte occupato nostros exspectabat
4 proelioque abstinebat. Multo denique die per ex-
ploratores Caesar cognovit et montem a suis teneri
et Helvetios castra movisse et Considium timore
perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi re-
5 nuntiasse. Eo die quo consuerat intervallo hostes
sequitur et milia passuum tria ab eorum castris
castra ponit.

23. Postridie eius diei, quod omnino biduum
supererat, cum exercitui frumentum metiri opor-
teret, et quod a Bibracte, oppido Aeduorum longe
maximo et copiosissimo, non amplius milibus pas-
suum XVIII aberat, rei frumentariae prospiciendum
existimavit; iter ab Helvetiis avertit ac Bibracte
2 ire contendit. Ea res per fugitivos L. Aemilii, de-
3 curionis equitum Gallorum, hostibus nuntiatur. Hel-
vetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere

a se existimarent, eo magis, quod pridie superioribus locis occupatis proelium non commisissent, sive eo, quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio atque itinere converso nostros a novissimo agmine insequi ac lacessere coeperunt.

24. Postquam id animum advertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim 2
in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quattuor veteranarum; supra eas in summo iugo 3
duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia collocari ac totum montem hominibus compleri et interea sarcinas in unum locum conferri et eum ab his, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Helvetii cum 4
omnibus suis carris secuti impedimenta in unum locum contulerunt; ipsi confertissima acie reiecto nostro equitatu phalange facta sub primam nostram aciem successerunt.

25. Caesar primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut aequato omnium periculo spem fugae tolleret, cohortatus suos proelium commisit. Milites e loco superiore pilis missis 2
facile hostium phalangem perfregerunt. Ea disiecta gladiis destrictis in eos impetum fecerunt. Gallis 3
magno ad pugnam erat impedimento, quod pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, cum ferrum se inflexisset, neque evellere neque sinistra impedita satis commode pugnare poterant, multi ut diu iactato brachio praeoptarent 4

scutum manu emittere et nudo corpore pugnare.
5 Tandem vulneribus defessi et pedem referre et,
quod mons suberat circiter mille passuum, eo se
6 recipere coeperunt. Capto monte et succedentibus
nostris Boii et Tulingi, qui hominum milibus circiter
XV agmen hostium claudebant et novissimis
praesidio erant, ex itinere nostros latere aperto
aggressi circumvenire; et id conspicati Helvetii, qui
in montem sese receperant, rursus instare et proelium
redintegrare coeperunt. Romani conversa signa
7 bipartito intulerunt: prima et secunda acies, ut
victis ac summotis resisteret, tertia, ut venientes
sustineret.

26. Ita ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum
est. Diutius cum sustinere nostrorum impetus
non possent, alteri se, ut coeperant, in montem
receperunt, alteri ad impedimenta et carros suos
2 se contulerunt. Nam hoc toto proelio, cum ab hora
septima ad vesperum pugnatum sit, aversum hostem
3 videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad
impedimenta pugnatum est, propterea quod pro vallo
carros obiecerant et e loco superiore in nostros
venientes tela coniciebant, et nonnulli inter carros
rotasque mataras ac tragulas subiciebant nostrosque
4 vulnerabant. Diu cum esset pugnatum, impedimentis
castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia
5 atque unus e filiis captus est. Ex eo proelio circiter
hominum milia CXXX superfuerunt eaque tota
nocte continenter ierunt: nullam partem noctis
itinere intermisso in fines Lingonum die quarto
pervenerunt, cum et propter vulnera militum et

propter sepulturam occisorum nostri triduum morati
eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingonas lit- 6
teras nuntiosque misit, ne eos frumento neve alia
re iuvarent: qui si iuvissent, se eodem loco, quo
Helvetios, habiturum. Ipse triduo intermisso cum
omnibus copiis eos sequi coepit.

27. Helvetii omnium rerum inopia adducti le-
gatos de deditione ad eum miserunt. Qui cum eum 2
in itinere convenissent seque ad pedes proiecissent
suppliciterque locuti flentes pacem petissent, atque
eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum
exspectare iussisset, paruerunt. Eo postquam Caesar 3
pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfu-
gissent, poposcit. Dum ea conquiruntur et confe- 4
runtur, nocte intermissa circiter hominum milia VI
eius pagi, qui Verbigenus appellatur, sive timore
perterriti, ne armis traditis supplicio afficerentur,
sive spe salutis inducti, quod in tanta multitudine
dediticiorum suam fugam aut occultari aut omnino
ignorari posse existimarent, prima nocte castris Hel-
vetiorum egressi ad Rhenum finesque Germanorum
contenderunt.

28. Quod ubi Caesar resciit, quorum per fines
ierant, his, uti conquirerent et reducerent, si sibi
purgati esse vellent, imperavit: reductos in hostium 2
numero habuit; reliquos omnes obsidibus, armis,
perfugis traditis in deditionem accepit. Helvetios, 3
Tulingos, Latovicos in fines suos, unde erant pro-
fecti, reverti iussit, et quod omnibus fructibus
amissis domi nihil erat, quo famem tolerarent,
Allobrogibus imperavit, ut iis frumenti copiam

facerent: ipsos oppida vicosque, quos incenderant, 4 restituere iussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare, ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent et finitimi Galliae provinciae Allo-
5 brogibusque essent. Boios petentibus Aeduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit; quibus illi agros dederunt quosque postea in parem iuris libertatisque condicionem, atque ipsi erant, receperunt.

29. In castris Helvetiorum tabulae repertae sunt litteris Graecis confectae et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, et item separatim pueri, senes mu-
2 lieresque. Quarum omnium rerum summa erat capitum Helvetiorum milia CCLXIII, Tulingorum milia XXXVI, Latovicorum XIIII, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII; ex his qui arma ferre possent, ad milia nonaginta duo. Summa omnium fuerunt
3 ad milia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperaverat, repertus est numerus milium C et X.

30. Bello Helvetiorum confecto totius fere Galliae legati, principes civitatum, ad Caesarem gratu-
2 latum convenerunt: intellegere sese, tametsi pro veteribus Helvetiorum iniuriis populi Romani ab
3 his poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae quam populi Romani accidisse, propterea quod eo consilio florentissimis

rebus domos suas Helvetii reliquissent, ut toti Gal-
liae bellum inferrent imperioque potirentur locumque
domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni
Gallia opportunissimum ac fructuosissimum iudi-
cassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent.
Petierunt, ut sibi concilium totius Galliae in diem 4
certam indicere idque Caesaris voluntate facere li-
ceret: sese habere quasdam res, quas ex communi
consensu ab eo petere vellent. Ea re permissa diem 5
concilio constituerunt et iureiurando, ne quis enun-
tiaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset,
inter se sanxerunt.

31. Eo concilio dimisso iidem principes civi-
tatum, qui ante fuerant, ad Caesarem reverterunt
petieruntque, uti sibi secreto [in occulto] de sua
omniumque salute cum eo agere liceret. Ea re im- 2
petrata sese omnes flentes Caesari ad pedes proie-
cerunt: non minus se id contendere et laborare,
ne ea, quae dixissent, enuntiarentur, quam uti ea,
quae vellent, impetrarent, propterea quod, si enun-
tiatum esset, summum in cruciatum se venturos
viderent. Locutus est pro his Divitiacus Aeduus: 3
Galliae totius factiones esse duas; harum alterius
principatum tenere Aeduos, alterius Arvernos. Hi 4
cum tantopere de potentatu inter se multos annos
contenderent, factum esse, uti ab Arvernis Sequa-
nisque Germani mercede arcesserentur. Horum 5
primo circiter milia XV Rhenum transisse; postea-
quam agros et cultum et copias Gallorum homines
feri ac barbari adamassent, traductos plures; nunc
esse in Gallia ad centum et viginti milium numerum.

6 Cum his Aeduos eorumque clientes semel atque iterum
armis contendisse; magnam calamitatem pulsos ac-
cepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem
7 equitatum amisisse. Quibus proeliis calamitatibus-
que fractos, qui et sua virtute et populi Romani
hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia po-
tuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobi-
lissimos civitatis et iureiurando civitatem obstringere,
sese neque obsides repetituros neque auxilium a
populo Romano imploraturos neque recusaturos, quo
minus perpetuo sub illorum dicione atque imperio
8 essent. Unum se esse ex omni civitate Aeduorum,
qui adduci non potuerit, ut iuraret aut liberos suos
9 obsides daret. Ob eam rem se ex civitate profu-
gisse et Romam ad senatum venisse auxilium po-
stulatum, quod solus neque iureiurando neque ob-
10 sidibus teneretur. Sed peius victoribus Sequanis
quam Aeduis victis accidisse, propterea quod Ario-
vistus, rex Germanorum, in eorum finibus conse-
disset tertiamque partem agri Sequani, qui esset
optimus totius Galliae, occupavisset et nunc de
altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, pro-
pterea quod paucis mensibus ante Harudum milia
hominum XXIIII ad eum venissent, quibus locus ac
11 sedes pararentur. Futurum esse paucis annis, uti
omnes ex Galliae finibus pellerentur, atque omnes
Germani Rhenum transirent: neque enim conferen-
dum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque
hanc consuetudinem victus cum illa comparandam.
12 Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias proelio
vicerit, quod proelium factum sit Admagetobrigae,

superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi
cuiusque liberos poscere et in eos omnia exempla
cruciatusque edere, si qua res non ad nutum aut
ad voluntatem eius facta sit. Hominem esse barba- 13
rum, iracundum, temerarium; non posse eius im-
peria diutius sustineri. Nisi si quid in Caesare 14
populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis idem
esse faciendum, quod Helvetii fecerint, ut domo
emigrent, aliud domicilium, alias sedes, remotas a
Germanis, petant fortunamque, quaecumque accidat,
experiantur. Haec si enuntiata Ariovisto sint, non 15
dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum
sint, gravissimum supplicium sumat. Caesarem vel 16
auctoritate sua atque exercitus vel recenti victoria
vel nomine populi Romani deterrere posse, ne maior
multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliam-
que omnem ab Ariovisti iniuria posse defendere.

32. Hac oratione ab Divitiaco habita omnes,
qui aderant, magno fletu auxilium a Caesare petere
coeperunt. Animadvertit Caesar unos ex omnibus 2
Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri
facerent, sed tristes capite demisso terram intueri.
Eius rei quae causa esset, miratus ex ipsis quaesiit. 3
Nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia
taciti permanere. Cum ab his saepius quaereret ne- 4
que ullam omnino vocem exprimere posset, idem
Divitiacus Aeduus respondit: hoc esse miseriorem
et graviorem fortunam Sequanorum quam reliquo-
rum, quod soli ne in occulto quidem queri neque
auxilium implorare auderent absentisque Ariovisti
crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent,

5 propterea quod reliquis tamen fugae facultas dare-
tur, Sequanis vero, qui intra fines suos Ariovistum
recepissent, quorum oppida omnia in potestate eius
essent, omnes cruciatus essent perferendi.

33. His rebus cognitis Caesar Gallorum animos
verbis confirmavit pollicitusque est sibi eam rem
curae futuram: magnam se habere spem et bene-
ficio suo et auctoritate adductum Ariovistum finem
2 iniuriis facturum. Hac oratione habita concilium
dimisit. Et secundum ea multae res eum hortaban-
tur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipien-
dam putaret, imprimis, quod Aeduos, fratres con-
sanguineosque saepenumero a senatu appellatos, in
servitute atque in dicione videbat Germanorum
teneri eorumque obsides esse apud Ariovistum ac
Sequanos intellegebat; quod in tanto imperio populi
Romani turpissimum sibi et rei publicae esse arbi-
3 trabatur. Paulatim autem Germanos consuescere
Rhenum transire et in Galliam magnam eorum
multitudinem venire populo Romano periculosum
4 videbat, neque sibi homines feros ac barbaros tem-
peraturos existimabat, quin, cum omnem Galliam
occupavissent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent,
in provinciam exirent atque inde in Italiam conten-
derent, praesertim cum Sequanos a provincia nostra
Rhodanus divideret; quibus rebus quam maturrime
5 occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos
sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut fe-
rendus non videretur.

34. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum
legatos mitteret, qui ab eo postularent, uti aliquem

locum medium utriusque colloquio deligeret: velle
sese de republica et summis utriusque rebus cum
eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit: si quid 2
ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturum
fuisse; si quid ille se velit, illum ad se venire opor-
tere. Praeterea se neque sine exercitu in eas partes 3
Galliae venire audere, quas Caesar possideret,
neque exercitum sine magno commeatu atque moli-
mento in unum locum contrahere posse. Sibi autem 4
mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vi-
cisset, aut Caesari aut omnino populo Romano
negotii esset.

35. His responsis ad Caesarem relatis iterum
ad eum Caesar legatos cum his mandatis mittit:
quoniam tanto suo populique Romani beneficio 2
affectus, cum in consulatu suo rex atque amicus
a senatu appellatus esset, hanc sibi populoque Ro-
mano gratiam referret, ut in colloquium venire invi-
tatus gravaretur neque de communi re dicendum
sibi et cognoscendum putaret, haec esse, quae ab
eo postularet: primum, ne quam multitudinem ho- 3
minum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret;
deinde obsides, quos haberet ab Aeduis, redderet
Sequanisque permitteret, ut, quos illi haberent, vo-
luntate eius reddere illis liceret; neve Aeduos
iniuria lacesseret, neve his sociisque eorum bellum
inferret. Si id ita fecisset, sibi populoque Romano 4
perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futu-
ram: si non impetraret, sese, quoniam M. Messala,
M. Pisone consulibus senatus censuisset, uti, qui-
cumque Galliam provinciam obtineret, quod com-

modo reipublicae facere posset, Aeduos ceterosque
amicos populi Romani defenderet, se Aeduorum
iniurias non neglecturum.

36. Ad haec Ariovistus respondit: ius esse belli,
ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum
vellent, imperarent: item populum Romanum victis
non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbi-
2 trium imperare consuesse. Si ipse populo Romano
non praescriberet, quemadmodum suo iure uteretur,
non oportere sese a populo Romano in suo iure
3 impediri. Aeduos sibi, quoniam belli fortunam temp-
tassent et armis congressi ac superati essent, sti-
4 pendiarios esse factos. Magnam Caesarem iniuriam
facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora
5 faceret. Aeduis se obsides redditurum non esse,
neque iis neque eorum sociis iniuria bellum illa-
turum, si in eo manerent, quod convenisset, stipen-
diumque quotannis penderent; si id non fecissent,
longe iis fraternum nomen populi Romani afuturum.
6 Quod sibi Caesar denuntiaret se Aeduorum iniurias
non neglecturum, neminem secum sine sua pernicie
7 contendisse. Cum vellet, congrederetur: intellectu-
rum, quid invicti Germani, exercitatissimi in armis,
qui inter annos XIIII tectum non subissent, virtute
possent.

37. Haec eodem tempore Caesari mandata re-
ferebantur, et legati ab Aeduis et a Treveris venie-
2 bant: Aedui questum, quod Harudes, qui nuper in
Galliam transportati essent, fines eorum popularen-
tur: sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti
3 redimere potuisse; Treveri autem, pagos centum

Sueborum ad ripam Rheni consedisse, qui Rhenum
transire conarentur; his praeesse Nasuam et Cim-
berium fratres. Quibus rebus Caesar vehementer 4
commotus maturandum sibi existimavit, ne, si nova
manus Sueborum cum veteribus copiis Ariovisti sese
coniunxisset, minus facile resisti posset. Itaque re 5
frumentaria quam celerrime potuit comparata magnis
itineribus ad Ariovistum contendit.

38. Cum tridui viam processisset, nuntiatum
est ei Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occu-
pandum Vesontionem, quod est oppidum maximum
Sequanorum, contendere triduique viam a suis
finibus profecisse. Id ne accideret, magnopere sibi 2
praecavendum Caesar existimabat. Namque omnium 3
rerum, quae ad bellum usui erant, summa erat in
eo oppido facultas, idque natura loci sic munie- 4
batur, ut magnam ad ducendum bellum daret fa-
cultatem, propterea quod flumen Dubis ut circino
circumductum paene totum oppidum cingit; reli- 5
quum spatium, quod est non amplius pedum M sex-
centorum, qua flumen intermittit, mons continet
magna altitudine, ita, ut radices montis ex utraque
parte ripae fluminis contingant. Hunc murus circum- 6
datus arcem efficit et cum oppido coniungit. Huc 7
Caesar magnis nocturnis diurnisque itineribus con-
tendit occupatoque oppido ibi praesidium collocat.

39. Dum paucos dies ad Vesontionem rei fru-
mentariae commeatusque causa moratur, ex per-
contatione nostrorum vocibusque Gallorum ac mer-
catorum, qui ingenti magnitudine corporum Ger-
manos, incredibili virtute atque exercitatione in

armis esse praedicabant (saepenumero sese cum his
congressos ne vultum quidem atque aciem oculorum
dicebant ferre potuisse), tantus subito timor omnem
exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium
2 mentes animosque perturbaret. Hic primum ortus
est a tribunis militum, praefectis reliquisque, qui ex
urbe amicitiae causa Caesarem secuti non magnum
3 in re militari usum habebant: quorum alius alia
causa illata, quam sibi ad proficiscendum necessa-
riam esse diceret, petebat, ut eius voluntate disce-
dere liceret; nonnulli pudore adducti, ut timoris
4 suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum
fingere neque interdum lacrimas tenere poterant;
abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur,
aut cum familiaribus suis commune periculum mi-
5 serabantur. Vulgo totis castris testamenta obsigna-
bantur. Horum vocibus ac timore paulatim etiam
ii, qui magnum in castris usum habebant, milites
centurionesque quique equitatui praeerant, pertur-
6 babantur. Qui se ex his minus timidos existimari
volebant, non se hostem vereri, sed angustias iti-
neris, magnitudinem silvarum, quae intercederent
inter ipsos atque Ariovistum, aut rem frumentariam,
ut satis commode supportari posset, timere dicebant.
7 Nonnulli etiam Caesari nuntiabant, cum castra mo-
veri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes
milites neque propter timorem signa laturos.

40. Haec cum animadvertisset, convocato consilio omniumque ordinum ad id consilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: primum quod, aut quam in partem aut quo consilio duce-

rentur, sibi quaerendum aut cogitandum putarent.
Ariovistum se consule cupidissime populi Romani 2
amicitiam appetisse: cur hunc tam temere quisquam
ab officio discessurum iudicaret? Sibi quidem per- 3
suaderi, cognitis suis postulatis atque aequitate con-
dicionum perspecta, eum neque suam neque populi
Romani gratiam repudiaturum. Quod si furore atque 4
amentia impulsus bellum intulisset, quid tandem
vererentur? aut cur de sua virtute aut de ipsius
diligentia desperarent? Factum eius hostis periculum 5
patrum nostrorum memoria, cum Cimbris et Teu-
tonis a Gaio Mario pulsis non minorem laudem
exercitus quam ipse imperator meritus videbatur;
factum etiam nuper in Italia servili tumultu, quos
tamen aliquid usus ac disciplina, quae a nobis
accepissent, sublevarent. Ex quo iudicari posse, 6
quantum haberet in se boni constantia, propterea
quod, quos aliquamdiu inermos sine causa timuis-
sent, hos postea armatos ac victores superassent.
Denique hos esse eosdem, quibuscum saepenumero 7
Helvetii congressi non solum in suis, sed etiam in
illorum finibus plerumque superarint, qui tamen
pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos 8
adversum proelium et fuga Gallorum commoveret,
hos, si quaererent, reperire posse diuturnitate belli
defatigatis Gallis Ariovistum, cum multos menses
castris se ac paludibus tenuisset neque sui pote-
statem fecisset, desperantes iam de pugna et di-
spersos subito adortum magis ratione et consilio
quam virtute vicisse. Cui rationi contra homines 9
barbaros atque imperitos locus fuisset, hac ne

ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse.
10 Qui suum timorem in rei frumentariae simulationem
angustiasque itineris conferrent, facere arroganter,
cum aut de officio imperatoris desperare aut prae-
11 scribere viderentur. Haec sibi esse curae: frumentum
Sequanos, Leucos, Lingones subministrare, iamque
esse in agris frumenta matura; de itinere ipsos brevi
12 tempore iudicaturos. Quod non fore dicto audientes
neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commo-
veri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto
audiens non fuerit, aut male re gesta fortunam de-
fuisse, aut aliquo facinore comperto avaritiam esse
13 convictam: suam innocentiam perpetua vita, felici-
14 tatem Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque
se, quod in longiorem diem collaturus fuisset, re-
praesentaturum et proxima nocte de quarta vigilia
castra moturum, ut quam primum intellegere posset,
utrum apud eos pudor atque officium, an timor
15 valeret. Quod si praeterea nemo sequatur, tamen se
cum sola decima legione iturum, de qua non dubi-
taret, sibique eam praetoriam cohortem futuram.
Huic legioni Caesar et indulserat praecipue et
propter virtutem confidebat maxime.

41. Hac oratione habita mirum in modum con-
versae sunt omnium mentes, summaque alacritas
2 et cupiditas belli gerendi innata est, princepsque
decima legio per tribunos militum ei gratias egit,
quod de se optimum iudicium fecisset, seque esse
3 ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. De-
inde reliquae legiones cum tribunis militum et pri-
morum ordinum centurionibus egerunt, uti Caesari

satisfacerent: se neque umquam dubitasse neque
timuisse neque de summa belli suum iudicium, sed
imperatoris esse existimavisse. Eorum satisfactione 4
accepta et itinere exquisito per Divitiacum, quod ex
aliis ei maximam fidem habebat, ut milium amplius
quinquaginta circuitu locis apertis exercitum du-
ceret, de quarta vigilia, ut dixerat, profectus est.
Septimo die, cum iter non intermitteret, ab explo- 5
ratoribus certior factus est, Ariovisti copias a nostris
milibus passuum quattuor et xx abesse.

42. Cognito Caesaris adventu Ariovistus legatos
ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset,
id per se fieri licere, quoniam propius accessisset,
seque id sine periculo facere posse existimaret. Non 2
respuit condicionem Caesar iamque eum ad sani-
tatem reverti arbitrabatur, cum id, quod antea
petenti denegasset, ultro polliceretur, magnamque 3
in spem veniebat pro suis tantis populique Romani
in eum beneficiis, cognitis suis postulatis fore,
uti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est
ex eo die quintus. Interim saepe ultro citroque 4
cum legati inter eos mitterentur, Ariovistus postu-
lavit, ne quem peditem ad colloquium Caesar ad-
duceret: vereri se, ne per insidias ab eo circum-
veniretur; uterque cum equitatu veniret: alia ratione
sese non esse venturum. Caesar, quod neque collo- 5
quium interposita causa tolli volebat neque salutem
suam Gallorum equitatui committere audebat, com-
modissimum esse statuit omnibus equis Gallis equi-
tibus detractis eo legionarios milites legionis decimae,
cui quam maxime confidebat, imponere, ut prae-

sidium quam amicissimum, si quid opus facto esset,
6 haberet. Quod cum fieret, non irridicule quidam ex
militibus decimae legionis dixit: plus, quam polli-
citus esset, Caesarem facere: pollicitum se in co-
hortis praetoriae loco decimam legionem habiturum,
ad equum rescribere.

43. Planicies erat magna et in ea tumulus ter-
renus satis grandis. Hic locus aequo fere spatio
ab castris Ariovisti et Caesaris aberat. Eo, ut erat
2 dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Caesar,
quam equis devexerat, passibus ducentis ab eo tu-
3 mulo constituit. Item equites Ariovisti pari inter-
vallo constiterunt. Ariovistus, ex equis ut collo-
querentur et praeter se denos ut ad colloquium
4 adducerent, postulavit. Ubi eo ventum est, Caesar
initio orationis sua senatusque in eum beneficia
commemoravit, quod rex appellatus esset a senatu,
quod amicus, quod munera amplissime missa; quam
rem et paucis contigisse et pro magnis hominum
5 officiis consuesse tribui docebat; illum, cum neque
aditum neque causam postulandi iustam haberet,
beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea praemia
6 consecutum. Docebat etiam, quam veteres quamque
iustae causae necessitudinis ipsis cum Aeduis inter-
cederent; quae senatusconsulta quoties quamque
7 honorifica in eos facta essent; ut omni tempore
totius Galliae principatum Aedui tenuissent, prius
8 etiam, quam nostram amicitiam appetissent. Populi
Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque
amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia,
dignitate, honore auctiores velit esse: quod vero

ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis eripi
quis pati posset? Postulavit deinde eadem, quae 9
legatis in mandatis dederat, ne aut Aeduis aut eorum
sociis bellum inferret; obsides redderet; si nullam
partem Germanorum domum remittere posset, at
ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

44. Ariovistus ad postulata Caesaris pauca
respondit, de suis virtutibus multa praedicavit:
transisse Rhenum sese non sua sponte, sed ro- 2
gatum et arcessitum a Gallis; non sine magna
spe magnisque praemiis domum propinquosque reli-
quisse; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas,
obsides ipsorum voluntate datos; stipendium ca-
pere iure belli, quod victores victis imponere con-
suerint. Non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum 3
intulisse; omnes Galliae civitates ad se oppugnan-
dum venisse ac contra se castra habuisse; eas
omnes copias a se uno proelio pulsas ac superatas
esse. Si iterum experiri velint, se iterum paratum 4
esse decertare; si pace uti velint, iniquum esse de
stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus
pependerint. Amicitiam populi Romani sibi orna- 5
mento et praesidio, non detrimento esse oportere,
idque se ea spe petisse. Si per populum Romanum
stipendium remittatur et dediticii subtrahantur, non
minus libenter sese recusaturum populi Romani ami-
citiam, quam appetierit. Quod multitudinem Germa- 6
norum in Galliam traducat, id se sui muniendi,
non Galliae impugnandae causa facere: eius rei
testimonium esse, quod nisi rogatus non venerit et
quod bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius 7

in Galliam venisse quam populum Romanum. Num-
quam ante hoc tempus exercitum populi Romani
8 Galliae provinciae finibus egressum. Quid sibi vellet,
cur in suas possessiones veniret? Provinciam suam
hanc esse Galliam, sicut illam nostram. Ut ipsi
concedi non oporteret, si in nostros fines impetum
faceret, sic item nos esse iniquos, quod in suo iure
9 se interpellaremus. Quod fratres Aeduos appellatos
diceret, non se tam barbarum neque tam imperitum
esse rerum, ut non sciret neque bello Allobrogum
proximo Aeduos Romanis auxilium tulisse neque
ipsos in his contentionibus, quas Aedui secum et
cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani
10 usos esse. Debere se suspicari simulata Caesarem
amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui op-
11 primendi causa habere. Qui nisi decedat atque
exercitum deducat ex his regionibus, sese illum
12 non pro amico sed hoste habiturum. Quod si eum
interfecerit, multis sese nobilibus principibusque
populi Romani gratum esse facturum: id se ab ipsis
per eorum nuntios compertum habere, quorum om-
nium gratiam atque amicitiam eius morte redimere
13 posset. Quod si discessisset et liberam possessionem
Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio
remuneraturum et quaecumque bella geri vellet, sine
ullo eius labore et periculo confecturum.

45. Multa ab Caesare in eam sententiam dicta
sunt, quare negotio desistere non posset: neque
suam neque populi Romani consuetudinem pati, uti
optime merentes socios desereret, neque se iudicare
Galliam potius esse Ariovisti quam populi Romani.

Bello superatos esse Arvernos et Rutenos ab Quinto 2
Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignovisset neque in provinciam redegisset neque stipendium imposuisset. Quod si antiquissimum quodque tempus 3
spectari oporteret, populi Romani iustissimum esse in Gallia imperium; si iudicium senatus observari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset.

46. Dum haec in colloquio geruntur, Caesari nuntiatum est equites Ariovisti propius tumulum accedere et ad nostros adequitare, lapides telaque in nostros conicere. Caesar loquendi finem facit 2
seque ad suos recepit suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes reicerent. Nam etsi sine 3
ullo periculo legionis delectae cum equitatu proelium fore videbat, tamen committendum non putabat, ut pulsis hostibus dici posset eos ab se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in 4
vulgus militum elatum est, qua arrogantia in colloquio Ariovistus usus omni Gallia Romanis interdixisset, impetumque in nostros eius equites fecissent, eaque res colloquium ut diremisset, multo maior alacritas studiumque pugnandi maius exercitui iniectum est.

47. Biduo post Ariovistus ad Caesarem legatos mittit: velle se de his rebus, quae inter eos agi coeptae neque perfectae essent, agere cum eo; uti aut iterum colloquio diem constitueret aut, si id minus vellet, e suis legatum aliquem ad se mitteret. Colloquendi Caesari causa visa non est, et eo magis, 2
quod pridie eius diei Germani retineri non poterant,

3 quin in nostros tela conicerent. Legatum e suis
sese magno cum periculo ad eum missurum et
4 hominibus feris obiecturum existimabat. Commo-
dissimum visum est Gaium Valerium Procillum,
C. Valeri Caburi filium, summa virtute et humani-
tate adulescentem, cuius pater a Gaio Valerio Flacco
civitate donatus erat, et propter fidem et propter
linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Ario-
vistus longinqua consuetudine utebatur, et quod in
eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum
mittere et Marcum Metium, qui hospitio Ariovisti
5 utebatur. His mandavit, ut, quae diceret Ariovistus,
6 cognoscerent et ad se referrent. Quos cum apud
se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo
praesente conclamavit: quid ad se venirent? an
speculandi causa? Conantes dicere prohibuit et in
catenas coniecit.

48. Eodem die castra promovit et milibus pas-
suum sex a Caesaris castris sub monte consedit.
2 Postridie eius diei praeter castra Caesaris suas co-
pias traduxit et milibus passuum duobus ultra eum
castra fecit, eo consilio, uti frumento commeatuque,
qui ex Sequanis et Aeduis subportaretur, Caesarem
3 intercluderet. Ex eo die dies continuos quinque
Caesar pro castris suas copias produxit et aciem
instructam habuit, ut, si vellet Ariovistus proelio
4 contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his
omnibus diebus exercitum castris continuit, equestri
proelio cotidie contendit. Genus hoc erat pugnae,
5 quo se Germani exercuerant. Equitum milia erant
sex, totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi,

quos ex omni copia singuli singulos suae salutis causa delegerant: cum his in proeliis versabantur. Ad eos se equites recipiebant; hi, si quid erat du- 6
rius, concurrebant, si qui graviore vulnere accepto equo deciderat, circumsistebant; si quo erat longius 7
prodeundum aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut iubis equorum sublevati cursum adaequarent.

49. Ubi eum castris se tenere Caesar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus sexcentos ab his, castris idoneum locum delegit acieque triplici instructa ad eum locum venit. Primam 2
et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. Hic locus ab hoste circiter passus 3
sexcentos, uti dictum est, aberat. Eo circiter hominum numero sedecim milia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit, quae copiae nostros perterrerent et munitione prohiberent. Nihilo secius 4
Caesar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit. Munitis 5
castris duas ibi legiones reliquit et partem auxiliorum; quattuor reliquas in castra maiora reduxit.

50. Proximo die instituto suo Caesar e castris utrisque copias suas eduxit paulumque a maioribus castris progressus aciem instruxit, hostibus pugnandi potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos 2
prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quae castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrimque usque ad vesperum pugnatum est.

3 Solis occasu suas copias Ariovistus multis et illatis
4 et acceptis vulneribus in castra reduxit. Cum ex
captivis quaereret Caesar, quamobrem Ariovistus
proelio non decertaret, hanc reperiebat causam,
quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres-
familiae eorum sortibus et vaticinationibus decla-
rarent, utrum proelium committi ex usu esset, necne;
5 eas ita dicere: non esse fas Germanos superare, si
ante novam lunam proelio contendissent.

51. Postridie eius diei Caesar praesidium utris-
que castris, quod satis esse visum est, reliquit,
omnes alarios in conspectu hostium pro castris mi-
noribus constituit, quod minus multitudine militum
legionariorum pro hostium numero valebat, ut ad
speciem alariis uteretur; ipse triplici instructa acie
2 usque ad castra hostium accessit. Tum demum ne-
cessario Germani suas copias castris eduxerunt
generatimque constituerunt paribus intervallis, Ha-
rudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes,
Sedusios, Suebos, omnemque aciem suam redis et
carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relin-
3 queretur. Eo mulieres imposuerunt, quae in proelium
proficiscentes passis manibus flentes implorabant,
ne se in servitutem Romanis traderent.

52. Caesar singulis legionibus singulos legatos
et quaestorem praefecit, uti eos testes suae quisque
2 virtutis haberet; ipse a dextro cornu, quod eam
partem minime firmam hostium esse animadverterat,
3 proelium commisit. Ita nostri acriter in hostes signo
dato impetum fecerunt, itaque hostes repente cele-
riterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes

coniciendi non daretur. Reiectis pilis comminus 4
gladiis pugnatum est. At Germani celeriter ex con-
suetudine sua phalange facta impetus gladiorum
exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, 5
qui in phalangas insilirent et scuta manibus revel-
lerent et desuper vulnerarent. Cum hostium acies 6
a sinistro cornu pulsa atque in fugam conversa
esset, a dextro cornu vehementer multitudine suo-
rum nostram aciem premebant. Id cum animad- 7
vertisset Publius Crassus adulescens, qui equitatui
praeerat, quod expeditior erat quam ii, qui inter
aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus no-
stris subsidio misit.

53. Ita proelium restitutum est, atque omnes
hostes terga verterunt neque prius fugere destite-
runt, quam ad flumen Rhenum milia passuum ex
eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. Ibi per 2
pauci aut viribus confisi tranare contenderunt aut
lintribus inventis sibi salutem reppererunt. In his 3
fuit Ariovistus, qui naviculam deligatam ad ripam
nactus ea profugit; reliquos omnes equitatu conse-
cuti nostri interfecerunt. Duae fuerunt Ariovisti 4
uxores, una Sueba natione, quam domo secum
duxerat, altera Norica, regis Voccionis soror, quam
in Gallia duxerat a fratre missam: utraque in ea
fuga periit. Fuerunt duae filiae: harum altera occisa,
altera capta est. Gaius Valerius Procillus, cum a 5
custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur,
in ipsum Caesarem hostes equitatu persequentem
incidit. Quae quidem res Caesari non minorem quam 6
ipsa victoria voluptatem attulit, quod hominem

honestissimum provinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum e manibus hostium sibi restitutum videbat, neque eius calamitate de tanta voluptate et gratulatione quicquam fortuna deminuerat.
7 Is se praesente de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio se esse incolumem.
8 Item Marcus Metius repertus et ad eum reductus est.

54. Hoc proelio trans Rhenum nuntiato Suebi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti coeperunt; quos Ubii, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos insecuti magnum ex his numerum occi-
2 derunt. Caesar una aestate duobus maximis bellis confectis maturius paulo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit; hibernis Labienum praeposuit; ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos profectus est.

C. IULII CAESARIS
DE BELLO GALLICO
LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. 697.] Omnes Belgae cum contra populum Romanum coniurassent et Bibrax, oppidum Remorum, qui soli cum iis facere noluerant, oppugnarent, missis a Caesare auxiliis ab obsidione deterrentur c. 1—10; discedentes Caesar insecutus in fugam conicit c. 11. Suessionibus, Bellovacis, Ambianis in fidem acceptis Caesar Nervios cum sociis Atrebatibus et Veromanduis fortiter repugnantes debellat c. 12—28, item Aduatucos c. 29—33. Armoricas gentes P. Crassus in dicionem populi Romani redegit c. 34. Omni Gallia pacata legiones in hiberna deducuntur c. 35.

1. Cum esset Caesar in citeriore Gallia [in hibernis], ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixeramus, contra populum Romanum coniurare obsidesque inter se dare. Coniurandi 2
has esse causas: primum, quod vererentur, ne omni pacata Gallia ad eos exercitus noster adduceretur; deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, 3

partim qui, ut Germanos diutius in Gallia versari
noluerant, ita populi Romani exercitum hiemare
atque inveterascere in Gallia moleste ferebant, par-
tim qui mobilitate et levitate animi novis imperiis
4 studebant; ab nonnullis etiam, quod in Gallia a
potentioribus atque iis, qui ad conducendos ho-
mines facultates habebant, vulgo regna occupa-
bantur, qui minus facile eam rem imperio nostro
consequi poterant.

2. His nuntiis litterisque commotus Caesar duas
legiones in citeriore Gallia novas conscripsit et
inita aestate, in interiorem Galliam qui deduceret,
2 Quintum Pedium legatum misit. Ipse, cum primum
3 pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. Dat
negotium Senonibus reliquisque Gallis, qui finitimi
Belgis erant, uti ea, quae apud eos gerantur, co-
4 gnoscant seque de his rebus certiorem faciant. Hi
constanter omnes nuntiaverunt manus cogi, exer-
5 citum in unum locum conduci. Tum vero dubitan-
dum non existimavit, quin ad eos proficisceretur.
6 Re frumentaria comparata castra movet diebusque
circiter quindecim ad fines Belgarum pervenit.

3. Eo cum de improviso celeriusque omni opi-
nione venisset, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis
sunt, ad eum legatos Iccium et Andecumborium,
2 primos civitatis, miserunt, qui dicerent se suaque
omnia in fidem atque in potestatem populi Romani
permittere, neque se cum Belgis reliquis consensisse
3 neque contra populum Romanum coniurasse, para-
tosque esse et obsides dare et imperata facere et
oppidis recipere et frumento ceterisque rebus iuvare;

reliquos omnes Belgas in armis esse, Germanosque, 4
qui cis Rhenum incolant, sese cum his coniunxisse,
tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne Sues- 5
siones quidem, fratres consanguineosque suos, qui
eodem iure et iisdem legibus utantur, unum im-
perium unumque magistratum cum ipsis habeant,
deterrere potuerint, quin cum his consentirent.

4. Cum ab his quaereret, quae civitates quan-
taeque in armis essent et quid in bello possent, sic
reperiebat: plerosque Belgas esse ortos ab Germanis
Rhenumque antiquitus traductos propter loci fertili-
tatem ibi consedisse Gallosque, qui ea loca incole-
rent, expulisse solosque esse, qui patrum nostrorum 2
memoria omni Gallia vexata Teutonos Cimbrosque
intra fines suos ingredi prohibuerint; qua ex re 3
fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi aucto-
ritatem magnosque spiritus in re militari sumerent.
De numero eorum omnia se habere explorata Remi 4
dicebant, propterea quod propinquitatibus affinitati-
busque coniuncti, quantam quisque multitudinem in
communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus
sit, cognoverint. Plurimum inter eos Bellovacos et 5
virtute et auctoritate et hominum numero valere;
hos posse conficere armata milia centum, pollicitos
ex eo numero electa sexaginta, totiusque belli im-
perium sibi postulare. Suessiones suos esse fini- 6
timos; latissimos feracissimosque agros possidere.
Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Di- 7
vitiacum, totius Galliae potentissimum, qui cum
magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae
imperium obtinuerit; nunc esse regem Galbam: ad

hunc propter iustitiam prudentiamque suam totius
belli summam omnium voluntate deferri; oppida
habere numero XII, polliceri milia armata quinqua-
8 ginta; totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos
9 habeantur longissimeque absint; quindecim milia
Atrebates, Ambianos decem milia, Morinos XXV
milia, Menapios VII milia, Caletos X milia, Velio-
casses et Veromanduos totidem, Aduatucos decem
10 et novem milia; Condrusos, Eburones, Caeroesos,
Paemanos, qui uno nomine Germani appellantur,
arbitrari ad XL milia.

5. Caesar Remos cohortatus liberaliterque ora-
tione prosecutus omnem senatum ad se convenire
principumque liberos obsides ad se adduci iussit.
Quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt.
2 Ipse Divitiacum Aeduum magnopere cohortatus
docet, quanto opere rei publicae communisque sa-
lutis intersit manus hostium distineri, ne cum tanta
3 multitudine uno tempore confligendum sit. Id fieri
posse, si suas copias Aedui in fines Bellovacorum
introduxerint et eorum agros populari coeperint.
4 His mandatis eum ab se dimittit. Postquam omnes
Belgarum copias in unum locum coactas ad se ve-
nire vidit, neque iam longe abesse ab iis, quos mi-
serat, exploratoribus et ab Remis cognovit, flumen
Axonam, quod est in extremis Remorum finibus,
exercitum traducere maturavit atque ibi castra po-
5 suit. Quae res et latus unum castrorum ripis fluminis
muniebat et, post eum quae essent, tuta ab hosti-
bus reddebat et, commeatus ab Remis reliquisque
civitatibus ut sine periculo ad eum portari possent,

iciebat. In eo flumine pons erat. Ibi praesidium 6
nit et in altera parte fluminis Quintum Titurium
binum legatum cum sex cohortibus relinquit;
stra in altitudinem pedum XII vallo fossaque duo-
viginti pedum munire iubet.

6. Ab his castris oppidum Remorum nomine
brax aberat milia passuum octo. Id ex itinere
gno impetu Belgae oppugnare coeperunt. Aegre
die sustentatum est. Gallorum eadem atque Bel- 2
rum oppugnatio est haec. Ubi circumiecta multi-
dine hominum totis moenibus undique in murum
pides iaci coepti sunt murusque defensoribus nu-
tus est, testudine facta [portas] succedunt murum-
e subruunt. Quod tum facile fiebat. Nam cum 3
nta multitudo lapides ac tela conicerent, in muro
nsistendi potestas erat nulli. Cum finem oppu- 4
andi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate
gratia inter suos, qui tum oppido praefuerat,
us ex iis, qui legati de pace ad Caesarem vene-
nt, nuntium ad eum mittit: nisi subsidium sibi
bmittatur, sese diutius sustinere non posse.

7. Eo de media nocte Caesar iisdem ducibus
us, qui nuntii ab Iccio venerant, Numidas et
etas sagittarios et funditores Baleares subsidio
pidanis mittit; quorum adventu et Remis cum spe 2
fensionis studium propugnandi accessit, et hosti-
s eadem de causa spes potiundi oppidi discessit.
que paulisper apud oppidum morati agrosque 3
morum depopulati omnibus vicis aedificiisque,
os adire potuerant, incensis ad castra Caesaris
nibus copiis contenderunt et ab milibus passuum

4 minus duobus castra posuerunt; quae castra, ut
fumo atque ignibus significabatur, amplius milibus
passuum octo in latitudinem patebant.

8. Caesar primo et propter multitudinem ho-
stium et propter eximiam opinionem virtutis proelio
2 supersedere statuit; cotidie tamen equestribus proe-
liis, quid hostis virtute posset et quid nostri aude-
3 rent, periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores
intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam
natura opportuno atque idoneo, quod is collis, ubi
castra posita erant, paululum ex planicie editus
tantum adversus in latitudinem patebat, quantum
loci acies instructa occupare poterat, atque ex
utraque parte lateris deiectus habebat et in frontem
leniter fastigatus paulatim ad planiciem redibat, ab
utroque latere eius collis transversam fossam ob-
4 duxit circiter passuum quadringentorum, et ad ex-
tremas fossas castella constituit ibique tormenta
collocavit, ne, cum aciem instruxisset, hostes, quod
tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantes
5 suos circumvenire possent. Hoc facto duabus legio-
nibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis,
ut, si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas
sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes
item suas copias ex castris eductas instruxerant.

9. Palus erat non magna inter nostrum atque
hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes
exspectabant; nostri autem, si ab illis initium trans-
eundi fieret, ut impeditos aggrederentur, parati in
2 armis erant. Interim proelio equestri inter duas
acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium

faciunt, secundiore equitum proelio nostris, Caesar
suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco 3
ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post
nostra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis 4
partem suarum copiarum traducere conati sunt eo
consilio, ut, si possent, castellum, cui praeerat
Quintus Titurius legatus, expugnarent pontemque
interscinderent; si minus potuissent, agros Remorum 5
popularentur, qui magno nobis usui ad bellum ge-
rendum erant, commeatuque nostros prohiberent.

10. Caesar certior factus ab Titurio omnem equi-
tatum et levis armaturae Numidas, funditores sagit-
tariosque pontem traducit atque ad eos contendit.
Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos 2
nostri in flumine aggressi magnum eorum numerum
occiderunt; per eorum corpora reliquos audacissime 3
transire conantes multitudine telorum reppulerunt;
primos, qui transierant, equitatu circumventos inter-
fecerunt. Hostes ubi et de expugnando oppido et de 4
flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt
neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi
causa viderunt, atque ipsos res frumentaria deficere
coepit, consilio convocato constituerunt optimum esse
domum suam quemque reverti et, quorum in fines
primum Romani exercitum introduxissent, ad eos
defendendos undique convenirent, ut potius in suis
quam in alienis finibus decertarent et domesticis
copiis rei frumentariae uterentur. Ad eam senten- 5
tiam cum reliquis causis haec quoque ratio eos de-
duxit, quod Divitiacum atque Aeduos finibus Bello-
vacorum appropinquare cognoverant. His persua-

deri, ut diutius morarentur neque suis auxilium ferrent, non poterat.

11. Ea re constituta secunda vigilia magno cum
strepitu ac tumultu castris egressi nullo certo ordine
neque imperio, cum sibi quisque primum itineris
locum peteret et domum pervenire properaret, fece-
2 runt, ut consimilis fugae profectio videretur. Hac re
statim Caesar per speculatores cognita insidias ve-
ritus, quod, qua de causa discederent, nondum per-
spexerat, exercitum equitatumque castris continuit.
3 Prima luce confirmata re ab exploratoribus omnem
equitatum, qui novissimum agmen moraretur, prae-
misit. His Quintum Pedium et Lucium Aurunculeium
Cottam legatos praefecit. Titum Labienum legatum
4 cum legionibus tribus subsequi iussit. Hi novissimos
adorti et multa milia passuum prosecuti magnam
multitudinem eorum fugientium conciderunt, cum ab
extremo agmine, ad quos ventum erat, consisterent
fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent,
5 priores, quod abesse a periculo viderentur neque
ulla necessitate neque imperio continerentur, exau-
dito clamore perturbatis ordinibus omnes in fuga
6 sibi praesidium ponerent. Ita sine ullo periculo
tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt,
quantum fuit diei spatium, sub occasumque solis
destiterunt seque in castra, ut erat imperatum, re-
ceperunt.

12. Postridie eius diei Caesar, priusquam se hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit et magno itinere confecto ad oppidum Noviodunum

contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod 2
vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter lati-
tudinem fossae murique altitudinem paucis defenden-
tibus expugnare non potuit. Castris munitis vineas 3
agere, quaeque ad oppugnandum usui erant, compa-
rare coepit. Interim omnis ex fuga Suessionum 4
multitudo in oppidum proxima nocte convenit. Cele- 5
riter vineis ad oppidum actis, aggere iacto turri-
busque constitutis magnitudine operum, quae neque
viderant ante Galli neque audierant, et celeritate
Romanorum permoti legatos ad Caesarem de dedi-
tione mittunt et petentibus Remis, ut conservarentur,
impetrant.

13. Caesar obsidibus acceptis primis civitatis
atque ipsius Galbae regis duobus filiis armisque
omnibus ex oppido traditis in deditionem Suessiones
accepit exercitumque in Bellovacos ducit. Qui cum 2
se suaque omnia in oppidum Bratuspantium contu-
lissent, atque ab eo oppido Caesar cum exercitu
circiter milia passuum quinque abesset, omnes maiores
natu ex oppido egressi manus ad Caesarem tendere
et voce significare coeperunt, sese in eius fidem ac
potestatem venire neque contra populum Romanum
armis contendere. Item, cum ad oppidum acces- 3
sisset castraque ibi poneret, pueri mulieresque ex
muro passis manibus suo more pacem ab Romanis
petierunt.

14. Pro his Divitiacus (nam post discessum Bel-
garum dimissis Aeduorum copiis ad eum reverterat)
facit verba: Bellovacos omni tempore in fide atque 2
amicitia civitatis Aeduae fuisse; impulsos ab suis 3

principibus, qui dicerent Aeduos ab Caesare in
servitutem redactos omnes indignitates contume-
liasque preferre, et ab Aeduis defecisse et populo
4 Romano bellum intulisse. Qui eius consilii principes
fuissent, quod intellegerent, quantam calamitatem
5 civitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere
non solum Bellovacos, sed etiam pro his Aeduos,
ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur.
6 Quod si fecerit, Aeduorum auctoritatem apud omnes
Belgas amplificaturum; quorum auxiliis atque opibus,
si qua bella inciderint, sustentare consuerint.

15. Caesar honoris Divitiaci atque Aeduorum
causa sese eos in fidem recepturum et conservaturum
dixit; quod erat civitas magna inter Belgas aucto-
ritate atque hominum multitudine praestabat, sex-
2 centos obsides poposcit. His traditis omnibusque
armis ex oppido collatis ab eo loco in fines Ambia-
norum pervenit, qui se suaque omnia sine mora
3 dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant; quorum
de natura moribusque Caesar cum quaereret, sic
4 reperiebat: nullum aditum esse ad eos mercatoribus;
nihil pati vini reliquarumque rerum ad luxuriam
pertinentium inferri, quod iis rebus relanguescere
animos [eorum] et remitti virtutem existimarent;
5 esse homines feros magnaeque virtutis; increpitare
atque incusare reliquos Belgas, qui se populo Ro-
mano dedidissent patriamque virtutem proiecissent;
confimare sese neque legatos missuros neque ullam
condicionem pacis accepturos.

16. Cum per eorum fines triduum iter fecisset,
inveniebat ex captivis Sabim flumen ab castris suis

non amplius milia passuum X abesse: trans id flumen 2
omnes Nervios consedisse adventumque ibi Romanorum exspectare una cum Atrebatis et Veromanduis, finitimis suis (nam his utrisque persuaserant, uti eandem belli fortunam experirentur); exspectari 3
etiam ab his Aduatucorum copias atque esse in itinere; mulieres quique per aetatem ad pugnam inutiles 4
viderentur in eum locum coniecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset.

17. His rebus cognitis exploratores centurionesque praemittit, qui locum idoneum castris deligant. Cum ex dediticiis Belgis reliquisque Gallis com- 2
plures Caesarem secuti una iter facerent, quidam ex his, ut postea ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt atque his demonstrarunt, inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quicquam negotii, cum prima legio in castra venisset, reliquaeque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri; qua pulsa impedimentisque 3
direptis futurum, ut reliquae contra consistere non auderent. Adiuvabat etiam eorum consilium, qui 4
rem deferebant, quod Nervii antiquitus, cum equitatu nihil possent (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quicquid possunt, pedestribus valent copiis), quo facilius finitimorum equitatum, si praedandi causa ad eos venissent, impedirent, teneris arboribus incisis atque inflexis crebrisque in latitudinem ramis enatis et rubis sentibusque interiectis effecerant, ut instar muri hae saepes munimenta prae-

berent, quo non modo non intrari, sed ne perspici
5 quidem posset. His rebus cum iter agminis nostri
impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii
existimaverunt.

18. Loci natura erat haec, quem locum nostri
castris delegerant. Collis ab summo aequaliter de-
clivis ad flumen Sabim, quod supra nominavimus,
2 vergebat. Ab eo flumine pari acclivitate collis na-
scebatur adversus huic et contrarius, passus circiter
ducentos infimus apertus, ab superiore parte silve-
3 stris, ut non facile introrsus perspici posset. Intra
eas silvas hostes in occulto sese continebant; in
aperto loco secundum flumen paucae stationes equi-
tum videbantur. Fluminis erat altitudo pedum cir-
citer trium.

19. Caesar equitatu praemisso subsequebatur
omnibus copiis; sed ratio ordoque agminis aliter se
2 habebat, ac Belgae ad Nervios detulerant. Nam
quod ad hostes appropinquabat, consuetudine sua
Caesar sex legiones expeditas ducebat; post eas
3 totius exercitus impedimenta collocarat; inde duae
legiones, quae proxime conscriptae erant, totum
agmen claudebant praesidioque impedimentis erant.
4 Equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen
transgressi cum hostium equitatu proelium commi-
5 serunt. Cum se illi identidem in silvas ad suos
reciperent ac rursus ex silva in nostros impetum
facerent, neque nostri longius, quam quem ad
finem porrecta loca aperta pertinebant, cedentes
insequi auderent, interim legiones sex, quae primae
venerant, opere dimenso castra munire coeperunt.

Ubi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui 6
in silvis abditi latebant, visa sunt, quod tempus
inter eos committendi proelii convenerat, ut intra
silvas aciem ordinesque constituerant atque ipsi
sese confirmaverant, subito omnibus copiis provo-
laverunt impetumque in nostros equites fecerunt. 7
His facile pulsis ac proturbatis incredibili celeritate
ad flumen decucurrerunt, ut paene uno tempore et
ad silvas et in flumine et iam in manibus nostris
viderentur. Eadem autem celeritate adverso colle 8
ad nostra castra atque eos, qui in opere occupati
erant, contenderunt.

20. Caesari omnia uno tempore erant agenda:
vexillum proponendum [quod erat insigne, cum ad
arma concurri oporteret], signum tuba dandum, ab
opere revocandi milites, qui paulo longius aggeris
petendi causa processerant arcessendi, acies instru-
enda, milites cohortandi, signum dandum. Quarum 2
rerum magnam partem temporis brevitas et suc-
cessus hostium impediebat. His difficultatibus duae 3
res erant subsidio, scientia atque usus militum,
quod superioribus proeliis exercitati, quid fieri opor-
teret, non minus commode ipsi sibi praescribere,
quam ab aliis doceri poterant, et quod ab opere
singulisque legionibus singulos legatos Caesar dis-
cedere nisi munitis castris vetuerat. Hi propter pro- 4
pinquitatem et celeritatem hostium nihil iam Caesaris
imperium exspectabant, sed per se, quae videbantur,
administrabant.

21. Caesar necessariis rebus imperatis ad co-
hortandos milites, quam in partem fors obtulit,

2 decucurrit et ad legionem decimam devenit. Milites
non longiore oratione cohortatus, quam uti suae
pristinae virtutis memoriam retinerent neu pertur-
barentur animo hostiumque impetum fortiter susti-
3 nerent, quod non longius hostes aberant, quam quo
telum adigi posset, proelii committendi signum dedit
4 Atque in alteram partem item cohortandi causa
5 profectus pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit
exiguitas hostiumque tam paratus ad dimicandum
animus, ut non modo ad insignia accommodanda,
sed etiam ad galeas induendas scutisque tegimenta
6 detrudenda tempus defuerit. Quam quisque ab opere
in partem casu devenit quaeque prima signa con-
spexit, ad haec constitit, ne in quaerendis suis pu-
gnandi tempus dimitteret.

22. Instructo exercitu, magis ut loci natura de-
iectusque collis et necessitas temporis, quam ut rei
militaris ratio atque ordo postulabat, cum, diversis
legionibus, aliae alia in parte hostibus resisterent,
saepibusque densissimis, ut ante demonstravimus,
interiectis prospectus impediretur, neque certa sub-
sidia collocari neque, quid in quaque parte opus
esset, provideri neque ab uno omnia imperia admi-
2 nistrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate
fortunae quoque eventus varii sequebantur.

23. Legionis nonae et decimae milites, ut in
sinistra parte acie constiterant, pilis emissis cursu
ac lassitudine exanimatos vulneribusque confectos
Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex
loco superiore in flumen compulerunt et transire
conantes insecuti gladiis magnam partem eorum im-

peditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non du- 2
bitaverunt et in locum iniquum progressi rursus re-
sistentes hostes redintegrato proelio in fugam conie-
cerunt. Item alia in parte diversae duae legiones, 3
undecima et octava, profligatis Veromanduis, qui-
buscum erant congressi, ex loco superiore, in ipsis
fluminis ripis proeliabantur. At totis fere a fronte 4
et ab sinistra parte nudatis castris, cum in dextro
cornu legio duodecima et non magno ab ea inter-
vallo septima constitisset, omnes Nervii confertissimo 5
agmine duce Boduognato, qui summam imperii te-
nebat, ad eum locum contenderunt; quorum pars
aperto latere legiones circumvenire, pars summum
castrorum locum petere coepit.

24. Eodem tempore equites nostri levisque ar-
maturae pedites, qui cum iis una fuerant, quos primo
hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra
reciperent, adversis hostibus occurrebant ac rursus
aliam in partem fugam petebant, et calones, qui ab 2
decumana porta ac summo iugo collis nostros vic-
tores flumen transisse conspexerant, praedandi causa
egressi, cum respexissent et hostes in nostris castris
versari vidissent, praecipites fugae sese mandabant.
Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, 3
clamor fremitusque oriebatur, aliique aliam in partem
perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti 4
equites Treveri, quorum inter Gallos virtutis opinio
est singularis, qui auxilii causa ab civitate ad
Caesarem missi venerant, cum multitudine hostium
castra compleri, nostras legiones premi et paene
circumventas teneri, calones, equites, funditores,

Numidas diversos dissipatosque in omnes partes
fugere vidissent, desperatis nostris rebus domum
5 contenderunt; Romanos pulsos superatosque, castris
impedimentisque eorum hostes potitos civitati re-
nuntiaverunt.

25. Caesar ab decimae legionis cohortatione ad
dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri signisque
in unum locum collatis duodecimae legionis confer-
tos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento
vidit, quartae cohortis omnibus centurionibus occisis
signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum co-
hortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis
aut occisis, in his primipilo P. Sextio Baculo, for-
tissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto
ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardio-
res et nonnullos novissimos deserto proelio excedere
ac tela vitare, hostes neque a fronte ex inferiore
loco subeuntes intermittere et ab utroque latere
instare, et rem esse in angusto vidit neque ullum
2 esse subsidium, quod submitti posset: scuto [ab no-
vissimo uni] militi detracto [quod ipse eo sine
scuto venerat] in primam aciem processit centurioni-
busque nominatim appellatis reliquos cohortatus
milites signa inferre et manipulos laxare iussit, quo
3 facilius gladiis uti possent. Cuius adventu spe illata
militibus ac redintegrato animo, cum pro se quisque
in conspectu imperatoris etiam in extremis suis
rebus operam navare cuperet, paulum hostium im-
petus tardatus est.

26. Caesar, cum septimam legionem, quae iuxta
constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, tribunos

militum monuit, ut paulatim sese legiones coniun-
gerent et conversa signa in hostes inferrent. Quo 2
facto cum alius alii subsidium ferret, neque time-
rent, ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius
resistere ac fortius pugnare coeperunt. Interim mi- 3
lites legionum duarum, quae in novissimo agmine
praesidio impedimentis fuerant, proelio nuntiato
cursu incitato in summo colle ab hostibus conspicie-
bantur, et Titus Labienus castris hostium potitus 4
et ex loco superiore, quae res in nostris castris
gererentur, conspicatus decimam legionem subsidio
nostris misit. Qui, cum ex equitum et calonum 5
fuga, quo in loco res esset, quantoque in peri-
culo et castra et legiones et imperator versaretur,
cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fe-
cerunt.

27. Horum adventu tanta rerum commutatio est
facta, ut nostri etiam qui vulneribus confecti pro-
cubuissent, scutis innixi proelium redintegrarent;
tum calones perterritos hostes conspicati etiam iner-
mes armatis occurrerunt; equites vero, ut turpitudi- 2
nem fugae virtute delerent, omnibus in locis pu-
gnant, quo se legionariis militibus praeferrent. At 3
hostes etiam in extrema spe salutis tantam virtutem
praestiterunt, ut, cum primi eorum cecidissent, pro-
ximi iacentibus insisterent atque ex eorum corpo-
ribus pugnarent; his deiectis et coacervatis cada- 4
veribus, qui superessent, ut ex tumulo tela in nostros
conicerent et pila intercepta remitterent: ut non 5
nequiquam tantae virtutis homines iudicari deberet
ausos esse transire latissimum flumen, ascendere

altissimas ripas, subire iniquissimum locum; quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

28. Hoc proelio facto et prope ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto maiores natu, quos una cum pueris mulieribusque in aestuaria ac paludes coniectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum
2 arbitrarentur, omnium, qui supererant, consensu legatos ad Caesarem miserunt seque ei dediderunt et in commemoranda civitatis calamitate ex sescentis ad tres senatores, ex hominum milibus LX vix ad quingentos, qui arma ferre possent, sese redactos esse
3 dixerunt. Quos Caesar, ut in miseros ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit suisque finibus atque oppidis uti iussit, et finitimis imperavit, ut ab iniuria et maleficio se suosque prohiberent.

29. Aduatuci, de quibus supra scripsimus, cum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent, hac pugna
2 nuntiata ex itinere domum reverterunt; cunctis oppidis castellisque desertis sua omnia in unum oppi-
3 dum egregie natura munitum contulerunt. Quod cum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus in latitudinem non amplius ducentorum pedum relinquebatur; quem locum duplici altissimo muro munierant: tum magni ponderis saxa et praeacutas
4 trabes in muro collocabant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati, qui, cum iter in provinciam nostram atque Italiam facerent, iis impedimentis, quae secum agere ac portare non poterant, citra

flumen Rhenum depositis custodiam ex suis ac prae-
sidium sex milia hominum una reliquerunt. Hi post 5
eorum obitum multos annos a finitimis exagitati,
cum alias bellum inferrent, alias illatum defenderent,
consensu eorum omnium pace facta hunc sibi domi-
cilio locum delegerunt.

30. Ac primo adventu exercitus nostri crebras
ex oppido excursiones faciebant parvulisque proeliis
cum nostris contendebant; postea vallo pedum XII 2
in circuitu quindecim milium crebrisque castellis cir-
cummuniti oppido sese continebant. Ubi vineis actis 3
aggere exstructo turrim procul constitui viderunt,
primum irridere ex muro atque increpitare vocibus,
quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur:
quibusnam manibus aut quibus viribus praesertim 4
homines tantulae staturae (nam plerumque hominibus
Gallis prae magnitudine corporum suorum brevitas
nostrà contemptui est) tanti oneris turrim in muro
sese collocare confiderent?

31. Ubi vero moveri et appropinquare moenibus
viderunt, nova atque inusitata specie commoti lega-
tos ad Caesarem de pace miserunt, qui ad hunc
modum locuti: non existimare Romanos sine ope 2
divina bellum gerere, qui tantae altitudinis machina-
tiones tanta celeritate promovere possent; se suaque 3
omnia eorum potestati permittere dixerunt. Unum 4
petere ac deprecari: si forte pro sua clementia ac
mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset
Aduatucos esse conservandos, ne se armis despo-
liaret. Sibi omnes fere finitimos esse inimicos ac 5
suae virtuti invidere; a quibus se defendere traditis

6 armis non possent. Sibi praestare, si in eum casum
deducerentur, quamvis fortunam a populo Romano
pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos
dominari consuessent.

32. Ad haec Caesar respondit: se magis con-
suetudine sua quam merito eorum civitatem conser-
vaturum, si prius, quam murum aries attigisset, se
2 dedidissent; sed deditionis nullam esse condicionem
nisi armis traditis. Se id, quod in Nerviis fecisset,
facturum finitimisque imperaturum, ne quam dedi-
3 ticiis populi Romani iniuriam inferrent. Re nuntiata
4 ad suos, quae imperarentur, facere dixerunt. Ar-
morum magna multitudine de muro in fossam, quae
erat ante oppidum, iacta, sic ut prope summam
muri aggerisque altitudinem acervi armorum adae-
quarent, et tamen circiter parte tertia, ut postea
perspectum est, celata atque in oppido retenta, portis
patefactis, eo die pace sunt usi.

33. Sub vesperum Caesar portas claudi milites-
que ex oppido exire iussit, ne quam noctu oppidani
2 ab militibus iniuriam acciperent. Illi ante inito, ut
intellectum est, consilio, quod deditione facta no-
stros praesidia deducturos aut denique indiligentius
servaturos crediderant, partim cum iis, quae reti-
nuerant et celaverant, armis, partim scutis ex cor-
tice factis aut viminibus intextis, quae subito, ut
temporis exiguitas postulabat, pellibus induxerant,
tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras muni-
tiones ascensus videbatur, omnibus copiis repenti-
3 nam ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut
ante Caesar imperarat, ignibus significatione facta ex

proximis castellis eo concursum est, pugnatumque 4
ab hostibus ita acriter est, ut a viris fortibus in
extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex
vallo turribusque tela iacerent, pugnari debuit, cum
in una virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis 5
ad hominum milibus quattuor reliqui in oppidum
reiecti sunt. Postridie eius diei refractis portis, cum 6
iam defenderet nemo, atque intromissis militibus
nostris sectionem eius oppidi universam Caesar ven-
didit. Ab iis, qui emerant, capitum numerus ad eum 7
relatus est milium quinquaginta trium.

34. Eodem tempore a Publio Crasso, quem cum
legione una miserat ad Venetos, Venellos, Osismos,
Curiosolitas, Esuvios, Aulercos, Redones, quae sunt
maritimae civitates Oceanumque attingunt, certior
factus est omnes eas civitates in deditionem pote-
statemque populi Romani esse redactas.

35. His rebus gestis omni Gallia pacata tanta
huius belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab
iis nationibus, quae trans Rhenum incolerent, mitte-
rentur legati ad Caesarem, qui se obsides daturas,
imperata facturas pollicerentur. Quas legationes 2
Caesar quod in Italiam Illyricumque properabat,
inita proxima aestate ad se reverti iussit. Ipse in 3
Carnutes, Andes, Turones, quaeque civitates pro-
pinquae his locis erant, ubi bellum gesserat, legio-
nibus in hibernacula deductis in Italiam profectus
est. Ob easque res ex litteris Caesaris dies quin- 4
decim supplicatio decreta est, quod ante id tempus
accidit nulli.

C. IULII CAESARIS

DE BELLO GALLICO

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. 698.] Servius Galba, legatus Caesaris, gentes quasdam inter fines Allobrogum, lacum Lemannum et Alpes sitas secundis aliquot proeliis vicit, rebellantes et castra oppugnantes gravi clade prostravit c. 1—6. Eodem tempore Armorici rebellant, quos Caesar primum terrestri bello aggressus est, deinde, cum parum profecisset, navibus domuit c. 7—16. Non minus feliciter legati Q. Titurius cum Venellis c. 17—19, P. Crassus cum Aquitanis pugnarunt c. 20—27. In Morinos Menapiosque progressus ob anni tempus Caesar exercitum in hiberna reducit c. 28, 29.

1. Cum in Italiam proficisceretur Caesar, Ser-
vium Galbam cum legione XII et parte equitatus in
Nantuates, Veragros Sedunosque misit, qui ab fini-
bus Allobrogum et lacu Lemanno et flumine Rho-
2 dano ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi
fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum periculo
magnisque cum portoriis mercatores ire consuerant,
3 patefieri volebat. Huic permisit, si opus esse arbi-

traretur, uti in his locis legionem hiemandi causa
collocaret. Galba secundis aliquot proeliis factis 4
castellisque compluribus eorum expugnatis, missis
ad eum undique legatis obsidibusque datis et pace
facta, constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare
et ipse cum reliquis eius legionis cohortibus
in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus,
hiemare; qui vicus positus in valle, non magna 5
adiecta planicie, altissimis montibus undique continetur.
Cum hic in duas partes flumine divideretur, 6
alteram partem eius vici Gallis [ad hiemandum]
concessit, alteram vacuam ab iis relictam cohortibus
attribuit. Eum locum vallo fossaque munivit.

2. Cum dies hibernorum complures transissent,
frumentumque eo comportari iussisset, subito per
exploratores certior factus est ex ea parte vici,
quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse,
montesque, qui impenderent, a maxima multitudine
Sedunorum et Veragorum teneri. Id aliquot de 2
causis acciderat, ut subito Galli belli renovandi
legionisque opprimendae consilium caperent: primum, 3
quod legionem neque eam plenissimam detractis
cohortibus duabus et compluribus singillatim, qui
commeatus petendi causa missi erant, propter paucitatem
despiciebant; tum etiam, quod propter iniqui- 4
tatem loci, cum ipsi ex montibus in vallem decurrerent
et tela conicerent, ne primum quidem posse
impetum suum sustineri existimabant. Accedebat, 5
quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine
dolebant et Romanos non solum itinerum causa,
sed etiam perpetuae possessionis culmina Alpium

occupare conari et ea loca finitimae provinciae adiungere sibi persuasum habebant.

3. His nuntiis acceptis Galba, cum neque opus hibernorum munitionesque plene essent perfectae, neque de frumento reliquoque commeatu satis esset provisum, quod deditione facta obsidibusque acceptis nihil de bello timendum existimaverat, consilio celeriter convocato sententias exquirere coepit.
2 Quo in consilio, cum tantum repentini periculi praeter opinionem accidisset, ac iam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri neque commeatus
3 supportari interclusis itineribus possent, prope iam desperata salute nonnullae huiusmodi sententiae dicebantur, ut impedimentis relictis eruptione facta iisdem itineribus, quibus eo pervenissent, ad salutem
4 contenderent. Maiori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio interim rei eventum experiri et castra defendere.

4. Brevi spatio interiecto, vix ut iis rebus, quas constituissent, collocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus signo dato decurrere, lapides gaesaque in vallum conicere.
2 Nostri primo integris viribus fortiter repugnare neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere, ut quaeque pars castrorum nudata defensoribus premi
3 videbatur, eo occurrere et auxilium ferre; sed hoc superari, quod diuturnitate pugnae hostes defessi proelio excedebant, alii integris viribus succedebant; quarum rerum a nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna exce-

dendi, sed ne saucio quidem eius loci, ubi consti-
terat, relinquendi ac sui recipiendi facultas dabatur.

5. Cum iam amplius horis sex continenter pu-
gnaretur, ac non solum vires, sed etiam tela nostros
deficerent, atque hostes acrius instarent languidiori-
busque nostris vallum scindere et fossas complere
coepissent, resque esset iam ad extremum perducta
casum, Publius Sextius Baculus, primi pili centurio, 2
quem Nervico proelio compluribus confectum vul-
neribus diximus, et item Gaius Volusenus, tribunus
militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam
accurrunt atque unam esse spem salutis docent, si
eruptione facta extremum auxilium experirentur. Ita- 3
que convocatis centurionibus celeriter milites cer-
tiores facit, paulisper intermitterent proelium ac tan-
tummodo tela missa exciperent seque ex labore
reficerent, post dato signo ex castris erumperent
atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

6. Quod iussi sunt, faciunt ac subito omnibus
portis eruptione facta neque cognoscendi, quid fieret,
neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt.
Ita commutata fortuna eos, qui in spem potiun- 2
dorum castrorum venerant, undique circumventos
interficiunt et ex hominum milibus amplius XXX,
quem numerum barbarorum ad castra venisse con-
stabat, plus tertia parte interfecta reliquos perterritos
in fugam coniciunt ac ne in locis quidem supe-
rioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium 3
copiis fusis armisque exutis se in castra munitiones-
que suas recipiunt. Quo proelio facto, quod saepius 4
fortunam temptare Galba nolebat atque alio se in

hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus viderat, maxime frumenti commeatusque inopia permotus postero die omnibus eius vici aedificiis
5 incensis in provinciam reverti contendit, ac nullo hoste prohibente aut iter demorante incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobroges perduxit ibique hiemavit.

7. His rebus gestis, cum omnibus de causis Caesar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire et regiones cognoscere
2 volebat, subitum bellum in Gallia coortum est. Eius belli haec fuit causa. Publius Crassus adulescens cum legione septima proximus mare Oceanum in
3 Andibus hiemarat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, praefectos tribunosque militum complures
4 in finitimas civitates frumenti causa dimisit; quo in numero est Titus Terrasidius missus in Esuvios, Marcus Trebius Gallus in Curiosolitas, Quintus Velanius cum Tito Silio in Venetos.

8. Huius est civitatis longe amplissima auctoritas omnis orae maritimae regionum earum, quod et naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consuerunt, et scientia atque usu nauticarum rerum reliquos antecedunt et in magno impetu maris atque aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari uti con-
2 suerunt, habent vectigales. Ab his fit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existi-

mabant. Horum auctoritate finitimi adducti (ut sunt 3
Gallorum subita et repentina consilia) eadem de
causa Trebium Terrasidiumque retinent, et celeriter
missis legatis per suos principes inter se coniurant,
nihil nisi communi consilio acturos eundemque
omnis fortunae exitum esse laturos, reliquasque 4
civitates sollicitant, ut in ea libertate, quam a maio-
ribus acceperint, permanere quam Romanorum ser-
vitutem perferre mallent. Omni ora maritima cele- 5
riter ad suam sententiam perducta communem lega-
tionem ad Publium Crassum mittunt: si velit suos
recipere, obsides sibi remittat.

9. Quibus de rebus Caesar ab Crasso certior
factus, quod ipse aberat longius, naves interim lon-
gas aedificari in flumine Ligere, quod influit in Oce-
anum, remiges ex provincia institui, nautas guber-
natoresque comparari iubet. His rebus celeriter 2
administratis ipse, cum primum per anni tempus
potuit, ad exercitum contendit. Veneti reliquaeque 3
item civitates cognito Caesaris adventu, simul quod,
quantum in se facinus admisissent, intellegebant,
legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum
inviolatumque semper fuisset, retentos ab se et in
vincula coniectos, pro magnitudine periculi bellum
parare et maxime ea, quae ad usum navium per-
tinent, providere instituunt, hoc maiore spe, quod
multum natura loci confidebant. Pedestria esse 4
itinera concisa aestuariis, navigationem impeditam
propter inscientiam locorum paucitatemque portuum
sciebant, neque nostros exercitus propter frumenti 5
inopiam diutius apud se morari posse confidebant;

6 ac iam ut omnia contra opionem acciderent, tamen
se quam plurimum navibus posse, Romanos neque
ullam facultatem habere navium neque eorum lo-
corum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, in-
7 sulas novisse; ac longe aliam esse navigationem in
concluso mari atque in vastissimo atque apertissimo
8 Oceano perspiciebant. His initis consiliis oppida
muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant,
9 naves in Venetiam, ubi Caesarem primum esse
bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt,
10 cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismos, Lexovios,
Namnetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintres, Mena-
pios adsciscunt; auxilia ex Britannia, quae contra
eas regiones posita est, arcessunt.

10. Erant hae difficultates belli gerendi, quas
supra ostendimus, sed multa Caesarem tamen ad id
2 bellum incitabant: iniuriae retentorum equitum Ro-
manorum, rebellio facta post deditionem, defectio
datis obsidibus, tot civitatum coniuratio, imprimis,
ne hac parte neglecta reliquae nationes sibi idem
3 licere arbitrarentur. Itaque cum intellegeret, omnes
fere Gallos novis rebus studere et ad bellum mo-
biliter celeriterque excitari, omnes autem homines
natura libertati studere et condicionem servitutis
odisse, priusquam plures civitates conspirarent, par-
tiendum sibi ac latius distribuendum exercitum
putavit.

11. Itaque Titum Labienum legatum in Tre-
veros, qui proximi flumini Rheno sunt, cum equi-
2 tatu mittit. Huic mandat, Remos reliquosque Belgas
adeat atque in officio contineat Germanosque, qui

auxilio ab Belgis arcessiti dicebantur, si per vim
navibus flumen transire conentur, prohibeat. Publium 3
Crassum cum cohortibus legionariis XII et magno
numero equitatus in Aquitaniam proficisci iubet, ne
ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac
tantae nationes coniungantur. Quintum Titurium 4
Sabinum legatum cum legionibus tribus in Venellos,
Curiosolites Lexoviosque mittit, qui eam manum
distinendam curet. Decimum Brutum adulescentem 5
classi Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus et
Santonis reliquisque pacatis regionibus convenire ius-
serat, praeficit et, cum primum posset, in Venetos
proficisci iubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

12. Erant eiusmodi fere situs oppidorum, ut
posita in extremis [lingulis promontoriisque neque
pedibus aditum haberent, cum ex alto se aestus
incitavisset, quod [bis] accidit semper horarum XII
spatio, neque navibus, quod rursus minuente aestu
naves in vadis afflictarentur. Ita utraque re oppi- 2
dorum oppugnatio impediebatur; ac si quando ma- 3
gnitudine operis forte superati, extruso mari aggere
ac molibus atque his oppidi moenibus adaequatis,
suis fortunis desperare coeperant, magno numero
navium appulso, cuius rei summam facultatem ha-
bebant, sua deportabant omnia seque in proxima
oppida recipiebant; ibi se rursus iisdem opportuni- 4
tatibus loci defendebant. Haec eo facilius magnam 5
partem aestatis faciebant, quod nostrae naves tem-
pestatibus detinebantur, summaque erat vasto atque
aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope nullis
portibus, difficultas navigandi.

13. Namque ipsorum naves ad hunc modum
factae armataeque erant: carinae aliquanto pla-
niores quam nostrarum navium, quo facilius vada
ac decessum aestus excipere possent; prorae ad-
2 modum erectae atque item puppes ad magnitudinem
3 fluctuum tempestatumque accommodatae; naves totae
factae ex robore ad quamvis vim et contumeliam
4 perferendam; transtra pedalibus in altitudinem tra-
bibus confixa clavis ferreis digiti pollicis crassitu-
5 dine; ancorae pro funibus ferreis catenis revinctae;
6 pelles pro velis alutaeque tenuiter confectae, [haec]
sive propter lini inopiam atque eius usus inscien-
tiam, sive eo, quod est magis verisimile, quod
tantas tempestates Oceani tantosque impetus ven-
torum sustineri ac tanta onera navium regi velis
7 non satis commode posse arbitrabantur. Cum his
navibus nostrae classi eiusmodi congressus erat,
ut una celeritate et pulsu remorum praestaret, re-
liqua pro loci natura, pro vi tempestatum illis essent
8 aptiora et accommodatiora. Neque enim his nostrae
rostro nocere poterant (tanta in iis erat firmitudo),
neque propter altitudinem facile telum adigebatur,
et eadem de causa minus commode copulis conti
9 nebantur. Accedebat, ut, cum saevire ventus coe-
pisset et se vento dedissent, et tempestatem ferrent
facilius et in vadis consisterent tutius et ab aestu
relictae nihil saxa et cautes timerent; quarum rerum
omnium nostris navibus casus erat extimescendus.

14. Compluribus expugnatis oppidis Caesar, ubi
intellexit, frustra tantum laborem sumi neque hostium
fugam captis oppidis reprimi neque iis noceri posse,

statuit exspectandam classem. Quae ubi convenit 2
ac primum ab hostibus visa est, circiter CCXX naves
eorum paratissimae atque omni genere armorum ornatissimae profectae ex portu nostris adversae constiterunt; neque satis Bruto, qui classi praeerat, vel 3
tribunis militum centurionibusque, quibus singulae naves erant attributae, constabat, quid agerent aut
quam rationem pugnae insisterent. Rostro enim no- 4
ceri non posse cognoverant; turribus autem excitatis tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commode tela adigi possent et missa ab Gallis gravius acci-
derent. Una erat magno usui res praeparata a no- 5
stris, falces praeacutae insertae affixaeque longuriis,
non absimili forma muralium falcium. His cum 6
funes, qui antemnas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, navigio remis incitato prae-
rumpebantur. Quibus abscisis antemnae necessario 7
concidebant, ut, cum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis omnis
usus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat 8
certamen positum in virtute, qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Caesaris atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulo fortius factum latere posset; omnes enim colles ac loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

15. Disiectis, ut diximus, antemnis, cum singulas binae ac ternae naves circumsteterant, milites summa vi transcendere in hostium naves contende-
bant. Quod postquam barbari fieri animadverterunt, 2

expugnatis compluribus navibus, cum ei rei nullum
reperiretur auxilium, fuga salutem petere conten-
3 derunt. Ac iam conversis in eam partem navibus,
quo ventus ferebat, tanta subito malacia ac tran-
quillitas exstitit, ut se ex loco commovere non pos-
4 sent. Quae quidem res ad negotium conficiendum
5 maxime fuit opportuna: nam singulas nostri con-
sectati expugnaverunt, ut perpaucae ex omni nu-
mero noctis interventu ad terram pervenerint, cum
ab hora fere quarta usque ad solis occasum pugna-
retur.

16. Quo proelio bellum Venetorum totiusque
2 orae maritimae confectum est. Nam cum omnis
iuventus, omnes etiam gravioris aetatis, in quibus
aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant,
tum navium quod ubique fuerat in unum locum coë-
3 gerant; quibus amissis reliqui neque quo se recipe-
rent, neque quemadmodum oppida defenderent, habe-
bant. Itaque se suaque omnia Caesari dediderunt.
4 In quos eo gravius Caesar vindicandum statuit, quo
diligentius in reliquum tempus a barbaris ius lega-
torum conservaretur. Itaque omni senatu necato
reliquos sub corona vendidit.

17. Dum haec in Venetis geruntur, Quintus
Titurius Sabinus cum iis copiis, quas a Caesare acce-
2 perat, in fines Venellorum pervenit. His praeerat
Viridovix ac summam imperii tenebat earum omnium
civitatum, quae defecerant, ex quibus exercitum ma-
3 gnasque copias coëgerat; atque his paucis diebus
Aulerci Eburovices Lexoviique senatu suo interfecto,
quod auctores belli esse nolebant, portas clauserunt

seque cum Viridovice coniunxerunt; magnaque prae- 4
terea multitudo undique ex Gallia perditorum ho-
minum latronumque convenerat, quos spes praedandi
studiumque bellandi ab agricultura et cotidiano
labore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus 5
loco castris sese tenebat, cum Viridovix contra
eum duum milium spatio consedisset cotidieque
productis copiis pugnandi potestatem faceret, ut iam
non solum hostibus in contemptionem Sabinus veniret,
sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil car-
peretur; tantamque opinionem timoris praebuit, ut 6
iam ad vallum castrorum hostes accedere auderent.
Id ea de causa faciebat, quod cum tanta multitudine 7
hostium praesertim eo absente, qui summam imperii
teneret, nisi aequo loco aut opportunitate aliqua data
legato dimicandum non existimabat.

18. Hac confirmata opinione timoris idoneum
quendam hominem et callidum delegit, Gallum, ex
iis, quos auxilii causa secum habebat. Huic magnis 2
praemiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes
transeat, et, quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro 3
perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit;
quibus angustiis ipse Caesar a Venetis prematur,
docet, neque longius abesse, quin proxima nocte 4
Sabinus clam ex castris exercitum educat et ad Cae-
sarem auxilii ferendi causa proficiscatur. Quod ubi 5
auditum est, conclamant omnes, occasionem negotii
bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri
oportere. Multae res ad hoc consilium Gallos hor- 6
tabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio, per-
fugae confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum

diligenter ab iis erat provisum, spes Venetici belli
et quod fere libenter homines id, quod volunt, cre-
7 dunt. His rebus adducti non prius Viridovicem reli-
quosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his
sit concessum, arma uti capiant et ad castra con-
8 tendant. Qua re concessa laeti ut explorata victoria
sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Roma-
norum compleant, ad castra pergunt.

19. Locus erat castrorum editus et paulatim ab
imo acclivis circiter passus mille. Huc magno cursu
contenderunt, ut quam minimum spatii ad se colli-
gendos armandosque Romanis daretur, exanimatique
2 pervenerunt. Sabinus suos hortatus cupientibus si-
gnum dat. Impeditis hostibus propter ea, quae fere-
bant, onera subito duabus portis eruptionem fieri
3 iubet. Factum est opportunitate loci, hostium in-
scientia ac defatigatione, virtute militum et supe-
riorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem
nostrorum impetum ferrent ac statim terga ver-
4 terent. Quos impeditos integris viribus milites nostri
consecuti magnum numerum eorum occiderunt; re-
liquos equites consectati paucos, qui ex fuga eva-
5 serant, reliquerunt. Sic uno tempore et de navali
pugna Sabinus et de Sabini victoria Caesar certior
factus est, civitatesque omnes se statim Titurio de-
6 diderunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum
alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minime
resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

20. Eodem fere tempore Publius Crassus, cum
in Aquitaniam pervenisset, quae pars, ut ante
dictum est, et regionum latitudine et multitudine

hominum est tertia Galliae existimanda, cum intelle-
geret in iis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis
ante annis Lucius Valerius Praeconinus legatus
exercitu pulso interfectus esset, atque unde Lu-
cius Mallius proconsul impedimentis amissis profu-
gisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam
intellegebat. Itaque re frumentaria provisa, auxiliis 2
equitatuque comparato, multis praeterea viris forti-
bus Tolosa et Narbone, quae sunt civitates Galliae
provinciae finitimae, [ex his regionibus] nominatim
evocatis in Sontiatum fines exercitum introduxit.
Cuius adventu cognito Sontiates magnis copiis coactis 3
equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen
nostrum adorti primum equestre proelium commise-
runt, deinde equitatu suo pulso atque insequentibus 4
nostris subito pedestres copias, quas in convalle in
insidiis collocaverant, ostenderunt. Hi nostros dis-
iectos adorti proelium renovarunt.

21. Pugnatum est diu atque acriter, cum Sontiates superioribus victoriis freti in sua virtute totius Aquitaniae salutem positam putarent, nostri autem, quid sine imperatore et sine reliquis legionibus adulescentulo duce efficere possent, perspici cuperent: tandem confecti vulneribus hostes terga vertere.
Quorum magno numero interfecto Crassus ex iti- 2
nere oppidum Sontiatum oppugnare coepit. Quibus
fortiter resistentibus vineas turresque egit. Illi alias 3
eruptione temptata, alias cuniculis ad aggerem vi-
neasque actis, cuius rei sunt longe peritissimi Aqui-
tani, propterea quod multis locis apud eos aerariae
secturaeque sunt, ubi diligentia nostrorum nihil his

rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum
mittunt seque in deditionem ut recipiat, petunt. Qua
re impetrata arma tradere iussi faciunt.

22. Atque in ea re omnium nostrorum intentis
animis alia ex parte oppidi Adiatunnus, qui summam
imperii tenebat, cum DC devotis, quos illi soldurios
2 appellant, quorum haec est condicio, ut omnibus
in vita commodis una cum iis fruantur, quorum se
amicitiae dediderint, si quid his per vim accidat,
aut eundem casum una ferant aut sibi mortem con-
3 sciscant; neque adhuc hominum memoria repertus
est quisquam, qui eo interfecto, cuius se amicitiae
4 devovisset, mori recusaret: cum his Adiatunnus
eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte
munitionis sublato, cum ad arma milites concur-
rissent vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus
in oppidum tamen, uti eadem deditionis condicione
uteretur, ab Crasso impetravit.

23. Armis obsidibusque acceptis Crassus in fines
2 Vocatium et Tarusatium profectus est. Tum vero
barbari commoti, quod oppidum et natura loci et
manu munitum paucis diebus, quibus eo ventum
erat, expugnatum cognoverant, legatos quoquo ver-
sum dimittere, coniurare, obsides inter se dare, co-
3 pias parare coeperunt. Mittuntur etiam ad eas civi-
tates legati, quae sunt citerioris Hispaniae finitimae
4 Aquitaniae: inde auxilia ducesque arcessuntur. Quo-
rum adventu magna cum auctoritate et magna cum
5 hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces
vero ii deliguntur, qui una cum Quinto Sertorio
omnes annos fuerant summamque scientiam rei mili-

taris habere existimabantur. Hi consuetudine populi 6
Romani loca capere, castra munire, commeatibus
nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus 7
animadvertit, suas copias propter exiguitatem non
facile diduci, hostem et vagari et vias obsidere et
castris satis praesidii relinquere, ob eam causam
minus commode frumentum commeatumque sibi
supportari, in dies hostium numerum augeri, non
cunctandum existimavit, quin pugna decertaret. Hac 8
re ad consilium delata, ubi omnes idem sentire in-
tellexit, posterum diem pugnae constituit.

24. Prima luce productis omnibus copiis duplici
acie instituta, auxiliis in mediam aciem coniectis,
quid hostes consilii caperent, exspectabat. Illi, etsi 2
propter multitudinem et veterem belli gloriam pau-
citatemque nostrorum se tuto dimicaturos existima-
bant, tamen tutius esse arbitrabantur obsessis viis
commeatu intercluso sine ullo vulnere victoria potiri
et, si propter inopiam rei frumentariae Romani sese 3
recipere coepissent, impeditos in agmine et sub sar-
cinis infirmiore animo adoriri cogitabant. Hoc con- 4
silio probato ab ducibus, productis Romanorum
copiis, sese castris tenebant. Hac re perspecta 5
Crassus cum sua cunctatione [atque opinione timi-
diores] hostes nostros milites alacriores ad pugnan-
dum effecissent, atque omnium voces audirentur,
exspectari diutius non oportere, quin ad castra
iretur, cohortatus suos omnibus cupientibus ad ho-
stium castra contendit.

25. Ibi cum alii fossas complerent, alii multis
telis coniectis defensores vallo munitionibusque de-

pellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis et ad aggerem caespitibus comportandis speciem atque opinionem pugnantium praeberent, cum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur, telaque ex loco superiore missa non frustra
2 acciderent, equites circumitis hostium castris Crasso renuntiaverunt, non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita facilemque aditum habere.

26. Crassus equitum praefectos cohortatus, ut magnis praemiis pollicitationibusque suos excitarent,
2 quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis iis cohortibus, quae praesidio castris relictae intritae ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis cele-
3 riter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt atque his prorutis prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his videri aut, quid rei gere-
4 retur, cognosci posset. Tum vero clamore ab ea parte audito nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae accidere consuevit, acrius
5 impugnare coeperunt. Hostes undique circumventi desperatis omnibus rebus se per munitiones deicere
6 et fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consectatus ex milium L numero, quae ex Aquitania Cantabrisque convenisse constabat, vix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recipit.

27. Hac audita pugna maxima pars Aquitaniae sese Crasso dedidit obsidesque ultro misit; quo in

numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Ptianii, Vocates, Tarusates, Elusates, Gates, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosates; paucae ultimae nationes anni 2
tempore confisae, quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

28. Eodem fere tempore Caesar, etsi prope exacta iam aestas erat, tamen, quod omni Gallia pacata Morini Menapiique supererant, qui in armis essent neque ad eum umquam legatos de pace misissent, arbitratus id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit; qui longe alia ratione ac reliqui Galli bellum gerere coeperunt. Nam quod 2
intellegebant maximas nationes, quae proelio contendissent, pulsas superatasque esse, continentesque silvas ac paludes habebant, eo se suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum cum Caesar 3
pervenisset castraque munire instituisset, neque hostis interim visus esset, dispersis in opere nostris subito ex omnibus partibus silvae evolaverunt et in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt 4
eosque in silvas reppulerunt et compluribus interfectis longius impeditioribus locis secuti paucos ex suis deperdiderunt.

29. Reliquis deinceps diebus Caesar silvas caedere instituit, et ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quae erat caesa, conversam ad hostem collocabat et pro vallo ad utrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis 2
diebus confecto, cum iam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas

peterent, eiusmodi sunt tempestates consecutae, uti
opus necessario intermitteretur et continuatione im-
brium diutius sub pellibus milites contineri non
3 possent. Itaque vastatis omnibus eorum agris, vicis
aedificiisque incensis Caesar exercitum reduxit et
in Aulercis Lexoviisque, reliquis item civitatibus,
quae proxime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

C. IULII CAESARIS

DE BELLO GALLICO

LIBER QUARTUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. 699.] Usipetes et Tencteri Germani continuo bello lacessiti a Suebis, quorum mores c. 1—3 describuntur, Rhenum transeunt et Menapios, deinde Eburones Condrusosque aggressi a Caesare castris exuuntur. Qui ex gravissima clade evaserant, trans Rhenum ad Sugambros se recipiunt c. 1—15. Ponte facto Caesar Rhenum transgreditur, Sugambros agris devastandis ulciscitur, Ubios a Suebis oppressos liberat, deinde in Galliam redit c. 16—19. Britanniae litoribus a Voluseno exploratis et classe coacta Caesar e Morinis in insulam traicit c. 20—23. Aegre exercitu in terram exposito barbaros semel iterumque vincit c. 24—35; obsidibus imperatis in Galliam redit c. 36. Morini, qui rebellionem fecerant, subiguntur, nec non Messapiorum agri vastantur c. 37, 38.

1. Ea, quae secuta est, hieme, qui fuit annus
Gneo Pompeio, Marco Crasso consulibus, Usipetes
Germani et item Tencteri magna cum multitudine
hominum flumen Rhenum transierunt, non longe
a mari, quo Rhenus influit. Causa transeundi fuit, 2
quod ab Suebis complures annos exagitati bello

3 premebantur et agricultura prohibebantur. Sueborum
gens est longe maxima et bellicosissima Germa-
4 norum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur,
ex quibus quotannis singula milia armatorum bel-
5 landi causa ex finibus educunt. Reliqui, qui domi
manserunt, se atque illos alunt; hi rursus in vicem
6 anno post in armis sunt, illi domi remanent. Sic
neque agricultura nec ratio atque usus belli inter-
7 mittitur. Sed privati ac separati agri apud eos nihil
est, neque longius anno remanere uno in loco in-
8 colendi causa licet. Neque multum frumento, sed
maximam partem lacte atque pecore vivunt, mul-
9 tumque sunt in venationibus; quae res et cibi ge-
nere et cotidiana exercitatione et libertate vitae,
cum a pueris nullo officio aut disciplina assuefacti
nihil omnino contra voluntatem faciant, et viros alit
et immani corporum magnitudine homines efficit.
10 Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis
frigidissimis neque vestitus praeter pelles haberent
quicquam, quarum propter exiguitatem magna est
corporis pars aperta, et lavarentur in fluminibus.

2. Mercatoribus est aditus magis eo, ut, quae
bello ceperint, quibus vendant habeant, quam quo
2 ullam rem ad se importari desiderent. Quin etiam
iumentis, quibus maxime Galli delectantur quaeque
impenso parant pretio, [Germani] importatis non
utuntur, sed quae sunt apud eos nata, parva atque
deformia, haec cotidiana exercitatione summi ut
3 sint laboris efficiunt. Equestribus proeliis saepe ex
equis desiliunt ac pedibus proeliantur, equosque
eodem remanere vestigio assuefecerunt, ad quos se

celeriter, cum usus est, recipiunt; neque eorum 4
moribus turpius quicquam aut inertius habetur, quam
ephippiis uti. Itaque ad quemvis numerum ephip- 5
piatorum equitum quamvis pauci adire audent.
Vinum ad se omnino importari non sinunt, quod 6
ea re ad laborem ferendum remollescere homines
atque effeminari arbitrantur.

3. Publice maximam putant esse laudem, quam
latissime a suis finibus vacare agros: hac re significari magnum numerum civitatum suam vim sustinere non posse. Itaque una ex parte a Suebis 2
circiter milia passuum sescenta agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii, quorum 3
fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum, et paulo, quam sunt eiusdem generis,
[et ceteri] humaniores, propterea quod Rhenum
attingunt, multumque ad eos mercatores ventitant,
et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus
assuefacti. Hos cum Suebi multis saepe bellis ex- 4
perti propter amplitudinem gravitatemque civitatis
finibus expellere non potuissent, tamen vectigales
sibi fecerunt ac multo humiliores infirmioresque
redegerunt.

4. In eadem causa fuerunt Usipetes et Tencteri,
quos supra diximus, qui complures annos Sueborum
vim sustinuerunt, ad extremum tamen agris expulsi et multis locis Germaniae triennium vagati
ad Rhenum pervenerunt. Quas regiones Menapii 2
incolebant et ad utramque ripam fluminis agros,
aedificia vicosque habebant, sed tantae multitudinis 3
aditu perterriti ex iis aedificiis, quae trans flumen

habuerant, demigraverunt et cis Rhenum dispositis
4 praesidiis Germanos transire prohibebant. Illi omnia
experti, cum neque vi contendere propter inopiam
navium neque clam transire propter custodias Me-
napiorum possent, reverti se in suas sedes regio-
5 nesque simulaverunt et tridui viam progressi rursus
reverterunt atque omni hoc itinere una nocte equi-
tatu confecto inscios inopinantesque Menapios op-
6 presserunt, qui de Germanorum discessu per ex-
ploratores certiores facti sine metu trans Rhenum
7 in suos vicos remigraverant. His interfectis navi-
busque eorum occupatis, priusquam ea pars Mena-
piorum, quae citra Rhenum erat, certior fieret, flumen
transierunt atque omnibus eorum aedificiis occupatis
reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

5. His de rebus Caesar certior factus et infir-
mitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis
capiendis mobiles et novis plerumque rebus student,
2 nihil his committendum existimavit. Est enim hoc
Gallicae consuetudinis, uti et viatores etiam invitos
consistere cogant et, quid quisque eorum de quaque
re audierit aut cognoverit, quaerant, et mercatores
in oppidis vulgus circumsistat quibusque ex regio-
nibus veniant quasque ibi res cognoverint, pronun-
3 tiare cogant. His rebus atque auditionibus permoti
de summis saepe rebus consilia ineunt, quorum eos
in vestigio poenitere necesse est, cum incertis ru-
moribus serviant, et plerique ad voluntatem eorum
ficta respondeant.

6. Qua cosuetudine cognita Caesar, ne graviori
bello occurreret, maturius, quam consuerat, ad

exercitum proficiscitur. Eo cum venisset, ea, quae 2
fore suspicatus erat, facta cognovit: missas lega- 3
tiones ab nonnullis civitatibus ad Germanos invitatosque eos, uti ab Rheno discederent, omniaque, quae postulassent, ab se fore parata. Qua spe ad- 4
ducti Germani latius vagabantur et in fines Eburonum et Condrusorum, qui sunt Treverorum clientes, pervenerant. Principibus Galliae evocatis Caesar ea, 5
quae cognoverat, dissimulanda sibi existimavit eorumque animis permulsis et confirmatis equitatuque imperato bellum cum Germanis gerere constituit.

7. Re frumentaria comparata equitibusque delectis iter in ea loca facere coepit, quibus in locis esse Germanos audiebat. A quibus cum paucorum 2
dierum iter abesset, legati ab iis venerunt, quorum haec fuit oratio: Germanos neque priores populo 3
Romano bellum inferre neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant, quod Germanorum consuetudo [haec] sit a maioribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere neque deprecari. Haec tamen dicere: venisse invitos, eiectos 4
domo; si suam gratiam Romani velint, posse iis utiles esse amicos; vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis possederint: sese 5
unis Suebis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares esse possint; reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint.

8. Ad haec, quae visum est, Caesar respondit; sed exitus fuit orationis: sibi nullam cum iis amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent; neque 2
verum esse, qui suos fines tueri non potuerint,

alienos occupare, neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari tantae praesertim multitudini sine iniuria
3 possint; sed licere, si velint, in Ubiorum finibus considere, quorum sint legati apud se et de Sueborum iniuriis querantur et a se auxilium petant: hoc se Ubiis imperaturum.

9. Legati haec se ad suos relaturos dixerunt et re deliberata post diem tertium ad Caesarem reversuros: interea ne propius se castra moveret,
2 petierunt. Ne id quidem Caesar ab se impetrari
3 posse dixit. Cognoverat enim magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante praedandi frumentandique causa ad Ambivaritos trans Mosam missam: hos exspectari equites atque eius rei causa moram interponi arbitrabatur.

10. Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum, et parte quadam ex Rheno
2 recepta, quae appellatur Vacalus, insulam efficit Batavorum, neque longius ab Oceano milibus pas-
3 suum LXXX in Rhenum influit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricum, Tribocorum, Treverorum citatus
4 fertur et, ubi Oceano appropinquavit, in plures defluit partes multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationibus
5 incolitur, ex quibus sunt, qui piscibus atque ovis avium vivere existimantur, multisque capitibus in Oceanum influit.

11. Caesar cum ab hoste non amplius passuum XII milibus abesset, ut erat constitutum, ad eum le-

gati revertuntur; qui in itinere congressi magnopere, ne longius progrederetur, orabant. Cum id non 2
impetrassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, praemitteret eosque pugna prohiberet, sibique ut potestatem faceret in Ubios legatos mittendi; quorum si principes ac senatus sibi iureiu- 3
rando fidem fecisset, ea condicione, quae a Caesare ferretur, se usuros ostendebant: ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. Haec omnia 4
Caesar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita equites eorum, qui abessent, reverterentur; tamen sese non longius milibus passuum quattuor aquationis causa processurum eo die dixit: huc postero die quam frequentissimi convenirent, 5
ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad prae- 6
fectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit qui nuntiarent, ne hostes proelio lacesserent et, si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

12. At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat V milium numerus, cum ipsi non amplius octingentos equites haberent, quod ii, qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondum redierant, nihil timentibus nostris, quod legati eorum paulo ante a Caesare discesserant atque is dies indutiis erat ab his petitus, impetu facto celeriter nostros perturbaverunt; rursus resistendibus 2
consuetudine sua ad pedes desiluerunt, suffossis equis compluribusque nostris deiectis reliquos in fugam coniecerunt atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum

3 agminis nostri venissent. In eo proelio ex equitibus
4 nostris interficiuntur quattuor et septuaginta, in his
vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere
natus, cuius avus in civitate sua regnum obtinuerat
5 amicus ab senatu nostro appellatus. Hic cum fratri
intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex pe-
riculo eripuit, ipse equo vulnerato deiectus, quoad
6 potuit, fortissime restitit; cum circumventus multis
vulneribus acceptis cecidisset, atque id frater, qui
iam proelio excesserat, procul animadvertisset, in-
citato equo se hostibus obtulit atque interfectus est.

13. Hoc facto proelio Caesar neque iam sibi le-
gatos audiendos neque condiciones accipiendas arbi-
trabatur ab iis, qui per dolum atque insidias petita
2 pace ultro bellum intulissent; exspectare vero, dum
hostium copiae augerentur equitatusque reverteretur,
3 summae dementiae esse iudicabat, et cognita Gallo-
rum infirmitate, quantum iam apud eos hostes uno
proelio auctoritatis essent consecuti, sentiebat; qui-
bus ad consilia capienda nihil spatii dandum existi-
4 mabat. His constitutis rebus et consilio cum legatis
et quaestore communicato, ne quem diem pugnae
praetermitteret, opportunissima res accidit, quod
postridie eius diei mane eadem et perfidia et simula-
tione usi Germani frequentes omnibus principibus
maioribusque natu adhibitis ad eum in castra vene-
5 runt, simul, ut dicebatur, sui purgandi causa, quod
contra, atque esset dictum et ipsi petissent, proelium
pridie commisissent, simul ut, si quid possent, de
6 indutiis fallendo impetrarent. Quos sibi Caesar obla-
tos gavisus illos retineri iussit; ipse omnes copias

castris eduxit equitatumque, quod recenti proelio
perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit.

14. Acie triplici instituta et celeriter octo milium
itinere confecto prius ad hostium castra pervenit,
quam, quid ageretur, Germani sentire possent. Qui 2
omnibus rebus subito perterriti, et celeritate adven-
tus nostri et discessu suorum, neque consilii habendi
neque arma capiendi spatio dato perturbantur, co-
piasne adversus hostem ducere, an castra defendere,
an fuga salutem petere praestaret. Quorum timor 3
cum fremitu et concursu significaretur, milites no-
stri pristini diei perfidia incitati in castra irrupe-
runt. Quo loco qui celeriter arma capere potuerunt, 4
paulisper nostris restiterunt atque inter carros im-
pedimentaque proelium commiserunt; at reliqua mul- 5
titudo puerorum mulierumque (nam cum omnibus suis
domo excesserant Rhenumque transierant) passim
fugere coepit; ad quos consectandos Caesar equi-
tatum misit.

15. Germani post tergum clamore audito, cum
suos interfici viderent, armis abiectis signisque mi-
litaribus relictis se ex castris eiecerunt, et cum 2
ad confluentem Mosae et Rheni pervenissent, reliqua
fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se
in flumen praecipitaverunt atque ibi timore, lassi-
tudine, vi fluminis oppressi perierunt. Nostri ad 3
unum omnes incolumes perpaucis vulneratis ex tanti
belli timore, cum hostium numerus capitum CCCCXXX
milium fuisset, se in castra receperunt. Caesar iis, 4
quos in castris retinuerat, discedendi potestatem
fecit. Illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, 5

quorum agros vexaverant, remanere se apud eum
velle dixerunt. His Caesar libertatem concessit.

16. Germanico bello confecto multis de causis
Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum; qua-
rum illa fuit iustissima, quod, cum videret Germa-
nos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis
quoque rebus eos timere voluit, cum intellegerent
et posse et audere populi Romani exercitum Rhe-
2 num transire. Accessit etiam, quod illa pars equi-
tatus Usipetum et Tencterorum, quam supra com-
memoravi praedandi frumentandique causa Mosam
transisse neque proelio interfuissse, post fugam
suorum se trans Rhenum in fines Sugambrorum
3 receperat seque cum iis coniunxerat. Ad quos cum
Caesar nuntios misisset, qui postularent, eos, qui
sibi Galliaeque bellum intulissent, sibi dederent,
4 responderunt: populi Romani imperium Rhenum
finire; si se invito Germanos in Galliam transire
non aequum existimaret, cur sui quicquam esse im-
5 perii aut potestatis trans Rhenum postularet? Ubii
autem, qui uni ex Transrhenanis ad Caesarem
legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dede-
6 rant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret,
quod graviter ab Suebis premerentur; vel, si id
facere occupationibus rei publicae prohiberetur,
exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi ad
auxilium spemque reliqui temporis satis futurum.
7 Tantum esse nomen atque opinionem eius exer-
citus Ariovisto pulso et hoc novissimo proelio facto
etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opi-
nione et amicitia populi Romani tuti esse possint.

Navium magnam copiam ad transportandum exer- 8
citum pollicebantur.

17. Caesar his de causis, quas commemoravi,
Rhenum transire decreverat; sed navibus transire
neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suae
neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Ita- 2
que, etsi summa difficultas faciendi pontis propone-
batur propter latitudinem, rapiditatem altitudinem-
que fluminis, tamen id sibi contendendum aut aliter
non traducendum exercitum existimabat. Rationem 3
pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia,
paulum ab imo praeacuta, dimensa ad altitudinem
fluminis intervallo pedum duorum inter se iungebat.
Haec cum machinationibus immissa in flumen defi- 4
xerat fistucisque adegerat, non sublicae modo di-
recte ad perpendiculum, sed prone ac fastigate, ut
secundum naturam fluminis procumberent; his item 5
contraria duo ad eundem modum iuncta intervallo
pedum quadragenum ab inferiore parte contra vim
atque impetum fluminis conversa statuebat. Haec 6
utraque insuper bipedalibus trabibus immissis, quan-
tum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrim-
que fibulis ab extrema parte distinebantur; quibus 7
disclusis atque in contrariam partem revinctis tanta
erat operis firmitudo atque ea rerum natura, ut,
quo maior vis aquae se incitavisset, hoc artius illi-
gata tenerentur. Haec directa materia iniecta con- 8
texebantur ac longuriis cratibusque consternebantur;
ac nihilo secius sublicae et ad inferiorem partem 9
fluminis oblique agebantur, quae pro ariete sub-
iectae et cum omni opere coniunctae vim fluminis

10 exciperent, et aliae item supra pontem mediocri
spatio, ut, si arborum trunci sive naves deiciendi
operis essent a barbaris missae, his defensoribus
earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent.

18. Diebus decem, quibus materia coepta erat
comportari, omni opere effecto exercitus traducitur.
2 Caesar ad utramque partem pontis firmo praesidio
3 relicto in fines Sugambrorum contendit. Interim a
compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; qui-
bus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter
4 respondit obsidesque ad se adduci iubet. Sugambri
ex eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga
comparata hortantibus iis, quos ex Tencteris atque
Usipetibus apud se habebant, finibus suis excesse-
rant suaque omnia exportaverant seque in solitu-
dinem ac silvas abdiderant.

19. Caesar paucos dies in eorum finibus mo-
ratus omnibus vicis aedificiisque incensis frumen-
tisque succisis se in fines Ubiorum recepit atque
iis auxilium suum pollicitus, si ab Suebis preme-
2 rentur, haec ab iis cognovit: Suebos, posteaquam
per exploratores pontem fieri comperissent, more
suo concilio habito nuntios in omnes partes dimi-
sisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores
suaque omnia in silvis deponerent, atque omnes,
qui arma ferre possent, unum in locum conve-
3 nirent; hunc esse delectum medium fere regionum
earum, quas Suebi obtinerent; hic Romanorum ad-
ventum exspectare atque ibi decertare constituisse.
4 Quod ubi Caesar comperit, omnibus rebus iis con-
fectis, quarum rerum causa traducere exercitum

constituerat, ut Germanis metum iniceret, ut Sugambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino decem et octo trans Rhenum consumptis, satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit pontemque rescidit.

20. Exigua parte aestatis reliqua Caesar, etsi
in his locis, quod omnis Gallia ad septentriones
vergit, maturae sunt hiemes, tamen in Britanniam
proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis
bellis hostibus nostris inde subministrata auxilia
intellegebat et, si tempus anni ad bellum gerendum 2
deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitrabatur,
si modo insulam adisset et genus hominum per-
spexisset, loca, portus, aditus cognovisset; quae 3
omnia fere Gallis erant incognita. Neque enim te-
mere praeter mercatores illo adit quisquam, neque
iis ipsis quicquam praeter oram maritimam atque
eas regiones, quae sunt contra Gallias, notum est.
Itaque vocatis ad se undique mercatoribus neque 4
quanta esset insulae magnitudo, neque quae aut
quantae nationes incolerent, neque quem usum belli
haberent aut quibus institutis uterentur, neque qui
essent ad maiorum navium multitudinem idonei por-
tus, reperire poterat.

21. Ad haec cognoscenda, priusquam periculum
faceret, idoneum esse arbitratus Gaium Volusenum
cum navi longa praemittit. Huic mandat, ut explo- 2
ratis omnibus rebus ad se quam primum revertatur.
Ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, 3
quod inde erat brevissimus in Britanniam traiectus.

4 Huc naves undique ex finitimis regionibus et quam
superiore aestate ad Veneticum bellum effecerat
5 classem iubet convenire. Interim consilio eius co-
gnito et per mercatores perlato ad Britannos a
compluribus insulae civitatibus ad eum legati ve-
niunt, qui polliceantur obsides dare atque imperio
6 populi Romani obtemperare. Quibus auditis libera-
liter pollicitus hortatusque, ut in ea sententia per-
manerent, eos domum remittit et cum iis una Com-
7 mium, quem ipse Atrebatibus superatis regem ibi
constituerat, cuius et virtutem et consilium probabat
et quem sibi fidelem esse arbitrabatur, cuiusque
auctoritas in his regionibus magni habebatur, mittit.
8 Huic imperat, quas possit, adeat civitates hortetur-
que, ut populi Romani fidem sequantur, seque ce-
9 leriter eo venturum nuntiet. Volusenus perspectis
regionibus omnibus, quantum ei facultatis dari po-
tuit, qui navi egredi ac se barbaris committere non
auderet, quinto die ad Caesarem revertitur quaeque
ibi perspexisset, renuntiat.

22. Dum in his locis Caesar navium paran-
darum causa moratur, ex magna parte Morinorum
ad eum legati venerunt, qui se de superioris tem-
poris consilio excusarent, quod homines barbari et
nostrae consuetudinis imperiti bellum populo Romano
fecissent, seque ea, quae imperasset, facturos polli-
2 cerentur. Hoc sibi Caesar satis opportune accidisse
arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere
volebat neque belli gerendi propter anni tempus
facultatem habebat neque has tantularum rerum
occupationes Britanniae anteponendas iudicabat,

magnum iis numerum obsidum imperat. Quibus
adductis eos in fidem recepit. Navibus circiter 3
LXXX onerariis coactis constratisque, quot satis esse
ad duas transportandas legiones existimabat, quod
praeterea navium longarum habebat, quaestori, le-
gatis praefectisque distribuit. Huc accedebant XVIII 4
onerariae naves, quae ex eo loco ab milibus pas-
suum octo vento tenebantur, quo minus in eundem
portum venire possent: has equitibus distribuit.
Reliquum exercitum Quinto Titurio Sabino et Lucio 5
Aurunculeio Cottae legatis in Menapios atque in
eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati
non venerant, ducendum dedit; Publium Sulpicium 6
Rufum legatum cum eo praesidio, quod satis esse
arbitrabatur, portum tenere iussit.

23. His constitutis rebus nactus idoneam ad
navigandum tempestatem tertia fere vigilia solvit
equitesque in ulteriorem portum progredi et naves
conscendere et se sequi iussit. A quibus cum paulo 2
tardius esset administratum, ipse hora circiter diei
quarta cum primis navibus Britanniam attigit atque
ibi in omnibus collibus expositas hostium copias
armatas conspexit. Cuius loci haec erat natura, 3
atque ita montibus anguste mare continebatur, uti
ex locis superioribus in litus telum adigi posset.
Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum locum 4
arbitratus, dum reliquae naves eo convenirent, ad
horam nonam in ancoris exspectavit. Interim legatis 5
tribunisque militum convocatis et quae ex Voluseno
cognosset, et quae fieri vellet, ostendit monuitque,
ut rei militaris ratio, maxime ut maritimae res

postularent, ut quae celerem atque instabilem motum
haberent, ad nutum et ad tempus omnes res ab
6 iis administrarentur. His dimissis et ventum et
aestum uno tempore nactus secundum dato signo
et sublatis ancoris circiter milia passuum septem
ab eo loco progressus aperto ac plano litore naves
constituit.

24. At barbari, consilio Romanorum cognito,
praemisso equitatu et essedariis, quo plerumque
genere in proeliis uti consuerunt, reliquis copiis
2 subsecuti nostros navibus egredi prohibebant. Erat
ob has causas summa difficultas, quod naves propter
magnitudinem nisi in alto constitui non poterant,
militibus autem ignotis locis, impeditis manibus,
magno et gravi onere armorum oppressis simul et
de navibus desiliendum et in fluctibus consistendum
3 et cum hostibus erat pugnandum, cum illi aut ex
arido aut paulum in aquam progressi omnibus
membris expeditis, notissimis locis audacter tela
4 conicerent et equos insuefactos incitarent. Quibus
rebus nostri perterriti atque huius omnino generis
pugnae imperiti non eadem alacritate ac studio, quo
in pedestribus uti proeliis consuerant, nitebantur.

25. Quod ubi Caesar animadvertit, naves longas,
quarum et species erat barbaris inusitatior et motus
ad usum expeditior, paulum removeri ab onerariis
navibus et remis incitari et ad latus apertum ho-
stium constitui atque inde fundis, sagittis, tormentis
hostes propelli ac submoveri iussit; quae res magno
2 usui nostris fuit. Nam et navium figura et remo-
rum motu et inusitato genere tormentorum permoti

barbari constiterunt ac paulum modo pedem retu-
lerunt. Atque nostris militibus cunctantibus, maxime 3
propter altitudinem maris, qui decimae legionis
aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni
feliciter eveniret: 'desilite', inquit, 'milites, nisi vultis
aquilam hostibus prodere: ego certe meum rei pu-
blicae atque imperatori officium praestitero.' Hoc 4
cum voce magna dixisset, se ex navi proiecit atque
in hostes aquilam ferre coepit. Tum nostri cohor- 5
tati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, uni-
versi ex navi desiluerunt. Hos item ex proximis 6
navibus cum conspexissent, subsecuti hostibus appro-
pinquarunt.

26. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri
tamen, quod neque ordines servare neque firmiter
insistere neque signa subsequi poterant, atque alius
alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se
aggregabat, magnopere perturbantur; hostes vero 2
notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares
ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis
impeditos adoriebantur, plures paucos circumsiste-
bant, alii ab latere aperto in universos tela coni- 3
ciebant. Quod cum animadvertisset Caesar, scaphas 4
longarum navium, item speculatoria vavigia militibus
compleri iussit et, quos laborantes conspexerat, his
subsidia submittebat. Nostri, simul in arido con- 5
stiterunt, suis omnibus consecutis in hostes impetum
fecerunt atque eos in fugam dederunt, neque longius
prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere
atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad
pristinam fortunam Caesari defuit.

27. Hostes proelio superati, simul atque se ex
fuga receperunt, statim ad Caesarem legatos de
pace miserunt; obsides daturos quaeque imperasset
2 facturos esse polliciti sunt. Una cum his legatis
Commius Atrebas venit, quem supra demonstraveram
3 a Caesare in Britanniam praemissum. Hunc illi e
navi egressum, cum ad eos oratoris modo Caesaris
mandata deferret, comprehenderant atque in vincula
4 coniecerant, tum proelio facto remiserunt et in pe-
tenda pace eius rei culpam in multitudinem conie-
5 cerunt et propter imprudentiam ut ignosceretur, peti-
verunt. Caesar questus, quod, cum ultro in conti-
nentem legatis missis pacem ab se petissent, bellum
sine causa intulissent, ignoscere imprudentiae dixit
6 obsidesque imperavit; quorum illi partem statim
dederunt, partem ex longinquioribus locis arces-
7 sitam paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea
suos remigrare in agros iusserunt, principesque un-
dique convenire et se civitatesque suas Caesari com-
mendare coeperunt.

28. His rebus pace confirmata post diem quar-
tum, quam est in Britanniam ventum, naves XVIII,
de quibus supra demonstratum est, quae equites
sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt.
2 Quae cum appropinquarent Britanniae et ex castris
viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut
nulla earum cursum tenere posset, sed aliae eodem,
unde erant profectae, referrentur, aliae ad inferiorem
partem insulae, quae est propius solis occasum,
3 magno sui cum periculo deicerentur; quae tamen
ancoris iactis cum fluctibus complerentur, neces-

sario adversa nocte in altum provectae continentem
petierunt.

29. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena,
qui dies maritimos aestus maximos in Oceano effi-
cere consuevit, nostrisque id erat incognitum. Ita 2
uno tempore et longas naves, quibus Caesar exer-
citum transportandum curaverat quasque in aridum
subduxerat, aestus compleverat, et onerarias, quae
ad ancoras erant deligatae, tempestas afflictabat,
neque ulla nostris facultas aut administrandi aut
auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis reli- 3
quae cum essent funibus, ancoris reliquisque arma-
mentis amissis ad navigandum inutiles, magna, id
quod necesse erat accidere, totius exercitus pertur-
batio facta est. Neque enim naves erant aliae, qui- 4
bus reportari possent, et omnia deerant, quae ad
reficiendas naves erant usui, et, quod omnibus con-
stabat hiemari in Gallia oportere, frumentum his in
locis in hiemem provisum non erat.

30. Quibus rebus cognitis principes Britanniae,
qui post proelium ad Caesarem convenerant, inter
se collocuti, cum equites et naves et frumentum
Romanis deesse intellegerent et paucitatem militum
ex castrorum exiguitate cognoscerent, quae hoc erant
etiam angustiora, quod sine impedimentis Caesar
legiones transportaverat, optimum factu esse duxe- 2
runt, rebellione facta frumento commeatuque nostros
prohibere et rem in hiemem producere, quod his
superatis aut reditu interclusis neminem postea belli
inferendi causa in Britanniam transiturum confide-
bant. Itaque rursus coniuratione facta paulatim ex 3

castris discedere ac suos clam ex agris deducere coeperunt.

31. At Caesar, etsi nondum eorum consilia cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum et ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod
2 accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia comparabat. Nam et frumentum ex agris cotidie in castra conferebat et quae gravissime afflictae erant naves, earum materia atque aere ad reliquas reficiendas utebatur et quae ad eas res erant usui,
3 ex continenti comportari iubebat. Itaque, cum summo studio a militibus administraretur, XII navibus amisis, reliquis ut navigari commode posset, effecit.

32. Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumentatum missa, quae appellabatur septima, neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Caesari nuntiaverunt pulverem maiorem, quam sonsuetudo ferret, in ea parte videri,
2 quam in partem legio iter fecisset. Caesar id, quod erat, suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes, quae in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, ex reliquis duas in stationem cohortes succedere, reliquas armari et confestim
3 sese subsequi iussit. Cum paulo longius a castris processisset, suos ab hostibus premi atque aegre sustinere et conferta legione ex omnibus partibus
4 tela conici animadvertit. Nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento pars una erat reliqua.

suspicati hostes, huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant; tum dispersos depositis armis in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant, simul equitatu atque essedis circumdederant.

33. Genus hoc est ex essedis pugnae. Primo
per omnes partes perequitant et tela coniciunt atque
ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines
plerumque perturbant, et cum se inter equitum tur-
mas insinuaverunt, ex essedis desiliunt et pedibus
proeliantur. Aurigae interim paulatim ex proelio 2
excedunt atque ita currus collocant, ut, si illi a mul-
titudine hostium premantur, expeditum ad suos re-
ceptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilita- 3
tem peditum in proeliis praestant, ac tantum usu
cotidiano et exercitatione efficiunt, uti in declivi
ac praecipiti loco incitatos equos sustinere et brevi
moderari ac flectere et per temonem percurrere et
in iugo insistere et se inde in currus citissime reci-
pere consuerint.

34. Quibus rebus perturbatis nostris [novitate
pugnae] tempore opportunissimo Caesar auxilium
tulit: namque eius adventu hostes constiterunt, nostri
se ex timore receperunt. Quo facto ad lacessendum 2
et ad committendum proelium alienum esse tempus
arbitratus suo se loco continuit et brevi tempore in-
termisso in castra legiones reduxit. Dum haec ge- 3
runtur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris
reliqui, discesserunt. Secutae sunt continuos com- 4
plures dies tempestates, quae et nostros in castris
continerent et hostem a pugna prohiberent. Interim 5

barbari nuntios in omnes partes dimiserunt paucitatemque nostrorum militum suis praedicaverunt et, quanta praedae faciendae atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusque coacta ad castra venerunt.

35. Caesar, etsi idem, quod superioribus diebus
acciderat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsi,
celeritate periculum effugerent, tamen nactus equites
circiter XXX, quos Commius Atrebas, de quo ante
dictum est, secum transportaverat, legiones in acie
2 pro castris constituit. Commisso proelio diutius no-
strorum militum impetum hostes ferre non potuerunt
3 ac terga verterunt. Quos tanto spatio secuti, quan-
tum cursu et viribus efficere potuerunt, complures
ex iis occiderunt, deinde omnibus longe lateque
aedificiis incensis se in castra receperunt.

36. Eodem die legati ab hostibus missi ad Cae-
2 sarem de pace venerunt. His Caesar numerum ob-
sidum, quem ante imperaverat, duplicavit eosque in
continentem adduci iussit, quod propinqua die aequi-
noctii infirmis navibus hiemi navigationem subicien-
3 dam non existimabat. Ipse idoneam tempestatem
nanctus paulo post mediam noctem naves solvit;
quae omnes incolumes ad continentem pervenerunt;
4 sed ex iis onerariae duae eosdem, quos reliqui, por-
tus capere non potuerunt et paulo infra delatae sunt.

37. Quibus ex navibus cum essent expositi milites circiter trecenti atque in castra contenderent, Morini, quos Caesar in Britanniam proficiscens pa-

catos reliquerat, spe praedae adducti primo non ita
magno suorum numero circumsteterunt ac, si sese
interfici nollent, arma ponere iusserunt. Cum illi 2
orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem
hominum circiter milia sex convenerunt. Qua re
nuntiata Caesar omnem ex castris equitatum suis
auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium 3
sustinuerunt atque amplius horis quattuor fortissime
pugnaverunt et paucis vulneribus acceptis complures
ex his occiderunt. Postea vero quam equitatus noster 4
in conspectum venit, hostes abiectis armis terga ver-
terunt magnusque eorum numerus est occisus.

38. Caesar postero die Titum Labienum legatum
cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in
Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui cum 2
propter siccitates paludum, quo se reciperent, non
haberent, quo superiore anno perfugio fuerant usi,
omnes fere in potestatem Labieni pervenerunt. At 3
Q. Titurius et L. Cotta legati, qui in Menapiorum
fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vasta-
tis, frumentis succisis, aedificiis incensis, quod Me-
napii se omnes in densissimas silvas abdiderant, se
ad Caesarem receperunt. Caesar in Belgis omnium 4
legionum hiberna constituit. Eo duae omnino civi-
tates ex Britannia obsides miserunt, reliquae negle-
xerunt. His rebus gestis ex litteris Caesaris dierum 5
viginti supplicatio a senatu decreta est.

C. IULII CAESARIS

DE BELLO GALLICO

LIBER QUINTUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. 700.] Dum ex Caesaris iussu magna classis in Gallia instruitur, ipse in Illyricum profectus Pirustas obsidibus imperatis cohibet c. 1. In Galliam reversus, postquam Treverorum turbas composuit et interfecto Dumnorige Aeduos coercuit c. 2—7, iterum in Britanniam exercitum transmittit c. 8—11. Quae sit Britanniae incolarumque natura atque indoles, exponitur c. 12—14. Devictis qui citra ultraque Tamesim accolunt c. 15—22, in Galliam revertitur. Plerisque Gallis a Caesare deficientibus legati Sabinus et Cotta cum legione ab Eburonibus circumventi caeduntur c. 23—37. Victor Ambiorix Aduatucos et Nervios sibi adiungit et Q. Ciceronis castra graviter oppugnat c. 38—48. Caesaris adventu hostes ab obsidione deterrentur, deinde proelio facto profligantur c. 49—51. Senones nihilominus et Treveri res novas moliuntur, sed interfecto Indutiomaro res paulum pacantur c. 52—58.

1. L. Domitio, Ap. Claudio consulibus discedens ab hibernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere consuerat, legatis imperat, quos legionibus

praefecerat, uti, quam plurimas possent, hieme
naves aedificandas veteresque reficiendas curarent.
Earum modum formamque demonstrat. Ad celeri- 2
tatem onerandi subductionesque paulo facit humi-
liores, quam quibus in nostro mari uti consuevimus,
atque id eo magis, quod propter crebras commu-
tationes aestuum minus magnos ibi fluctus fieri
cognoverat; ad onera ac multitudinem iumentorum
transportandam paulo latiores, quam quibus in
reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias im- 3
perat fieri, quam ad rem multum humilitas adiuvat.
Ea, quae sunt usui ad armandas naves, ex Hispania 4
apportari iubet. Ipse conventibus Galliae citerioris 5
peractis in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis
finitimam partem provinciae incursionibus vastari
audiebat. Eo cum venisset, civitatibus milites im- 6
perat certumque in locum convenire iubet. Qua re 7
nuntiata Pirustae legatos ad eum mittunt, qui do-
ceant nihil earum rerum publico factum consilio,
seseque paratos esse demonstrant omnibus ratio-
nibus de iniuriis satisfacere. Percepta oratione 8
eorum Caesar obsides imperat eosque ad certam
diem adduci iubet; nisi ita fecerint, sese bello civi-
tatem persecuturum demonstrat. Iis ad diem ad- 9
ductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat,
qui litem aestiment poenamque constituant.

2. His confectis rebus conventibusque peractis
in citeriorem Galliam revertitur atque inde ad exer-
citum proficiscitur. Eo cum venisset, circuitis om- 2
nibus hibernis singulari militum studio in summa
omnium rerum inopia circiter sescentas eius generis,

cuius supra demonstravimus, naves et longas XXVIII
invenit instructas neque multum abesse ab eo, quin
3 paucis diebus deduci possint. Collaudatis militibus
atque iis, qui negotio praefuerant, quid fieri velit,
ostendit atque omnes ad portum Itium convenire
iubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam
traiectum esse cognoverat, circiter milium passuum
XXX [transmissum] a continenti: huic rei quod satis
4 esse visum est militum reliquit. Ipse cum legionibus
expeditis IIII et equitibus DCCC in fines Treverorum
proficiscitur, quod hi neque ad concilia veniebant
neque imperio parebant Germanosque Transrhenanos
sollicitare dicebantur.

3. Haec civitas longe plurimum totius Galliae
equitatu valet magnasque habet copias peditum
2 Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. In ea
civitate duo de principatu inter se contendebant,
3 Indutiomarus et Cingetorix; e quibus alter, simul-
atque de Caesaris legionumque adventu cognitum
est, ad eum venit, se suosque omnes in officio fu-
turos neque ab amicitia populi Romani defecturos
confirmavit, quaeque in Treveris gererentur ostendit.
4 At Indutiomarus equitatum peditatumque cogere
iisque, qui per aetatem in armis esse non poterant,
in silvam Arduennam abditis, quae ingenti magni-
tudine per medios fines Treverorum a flumine Rheno
ad initium Remorum pertinet, bellum parare instituit.
5 Sed posteaquam nonnulli principes ex ea civitate
et familiaritate Cingetorigis adducti et adventu
nostri exercitus perterriti ad Caesarem venerunt
et de suis privatim rebus ab eo petere coeperunt,

quoniam civitati consulere non possent, veritus, ne
ab omnibus desereretur, Indutiomarus legatos ad
Caesarem mittit: sese idcirco ab suis discedere 6
atque ad eum venire noluisse, quo facilius civitatem
in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu
plebs propter imprudentiam laberetur; itaque esse 7
civitatem in sua potestate, seseque, si Caesar per-
mitteret, ad eum in castra venturum, suas civita-
tisque fortunas eius fidei permissurum.

4. Caesar, etsi intellegebat, qua de causa ea
dicerentur, quaeque eum res ab instituto consilio
deterreret, tamen, ne aestatem in Treveris consu-
mere cogeretur omnibus ad Britannicum bellum
rebus comparatis, Indutiomarum ad se cum CC ob-
sidibus venire iussit. His adductis, in iis filio pro- 2
pinquisque eius omnibus, quos nominatim evoca-
verat, consolatus Indutiomarum hortatusque est, uti
in officio maneret; nihilo tamen secius principibus 3
Treverorum ad se convocatis hos singillatim Cinge-
torigi conciliavit, quod cum merito eius a se fieri
intellegebat, tum magni interesse arbitrabatur eius
auctoritatem inter suos quam plurimum valere, cuius
tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id tulit 4
factum graviter Indutiomarus, suam gratiam inter
suos minui, et, qui iam ante inimico in nos animo
fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit.

5. His rebus constitutis Caesar ad portum Itium
cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit LX naves, 2
quae in Meldis factae erant, tempestate reiectas
cursum tenere non potuisse atque eodem, unde
erant profectae, revertisse; reliquas paratas ad

navigandum atque omnibus rebus instructas invenit.
3 Eodem equitatus totius Galliae convenit numero milium quattuor principesque ex omnibus civitati-
4 bus; ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreverat, quod, cum ipse abesset, motum Galliae verebatur.

6. Erat una cum ceteris Dumnorix Aeduus, de quo ante ab nobis dictum est. Hunc secum habere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnae
2 inter Gallos auctoritatis cognoverat. Accedebat huc, quod in concilio Aeduorum Dumnorix dixerat, sibi a Caesare regnum civitatis deferri; quod dictum Aedui graviter ferebant neque recusandi aut deprecandi causa legatos ad Caesarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Caesar cognoverat.
3 Ille omnibus primo precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim, quod insuetus navigandi mare timeret, partim, quod religionibus impediri sese
4 diceret. Posteaquam id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta principes Galliae sollicitare, sevocare singulos hortarique coepit, uti in
5 continenti remanerent; metu territare: non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur; id esse consilium Caesaris, ut, quos in conspectu Galliae interficere vereretur, hos omnes in Britan-
6 niam traductos necaret; fidem reliquis interponere, iusiurandum poscere, ut, quod esse ex usu Galliae intellexissent, communi consilio administrarent. Haec a compluribus ad Caesarem deferebantur.

7. Qua re cognita Caesar, quod tantum civitati
Aeduae dignitatis tribuebat, coërcendum atque de-
terrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem
statuebat; quod longius eius amentiam progredi vi- 2
debat, prospiciendum, ne quid sibi ac rei publicae
nocere posset. Itaque dies circiter XXV in eo loco 3
commoratus, quod Corus ventus navigationem impe-
diebat, qui magnam partem omnis temporis in his
locis flare consuevit, dabat operam, ut in officio
Dumnorigem contineret, nihilo tamen secius omnia
eius consilia cognosceret; tandem idoneam nactus 4
tempestatem milites equitesque conscendere in naves
iubet. At omnium impeditis animis Dumnorix cum 5
equitibus Aeduorum a castris insciente Caesare
domum discedere coepit. Qua re nuntiata Caesar 6
intermissa profectione atque omnibus rebus post-
positis magnam partem equitatus ad eum insequen-
dum mittit retrahique imperat; si vim faciat neque 7
pareat, interfici iubet, nihil hunc se absente pro
sano facturum arbitratus, qui praesentis imperium
neglexisset. Ille iam revocatus resistere ac se manu 8
defendere suorumque fidem implorare coepit saepe
clamitans liberum se liberaeque esse civitatis. Illi, 9
ut erat imperatum, circumsistunt hominem atque
interficiunt; at equites Aedui ad Caesarem omnes
revertuntur.

8. His rebus gestis Labieno in continente cum
tribus legionibus et equitum milibus duobus relicto,
ut portus tueretur et rem frumentariam provideret,
quaeque in Gallia gererentur, cognosceret consilium-
que pro tempore et pro re caperet, ipse cum quinque 2

legionibus et pari numero equitum, quem in con-
tinenti reliquerat, ad solis occasum naves solvit et
leni Africo provectus media circiter nocte vento
intermisso cursum non tenuit et longius delatus
aestu orta luce sub sinistra Britanniam relictam
3 conspexit. Tum rursus aestus commutationem se-
cutus remis contendit, ut eam partem insulae ca-
peret, qua optimum esse egressum superiore aestate
4 cognoverat. Qua in re admodum fuit militum virtus
laudanda, qui vectoriis gravibusque navigiis non
intermisso remigandi labore longarum navium cur-
5 sum adaequarunt. Accessum est ad Britanniam om-
nibus navibus meridiano fere tempore, neque in eo
6 loco hostis est visus; sed, ut postea Caesar ex
captivis cognovit, cum magnae manus eo conve-
nissent, multitudine navium perterritae, quae cum
annotinis privatisque, quas sui quisque commodi
fecerat, amplius octingentae uno erant visae tem-
pore, a litore discesserant ac se in superiora loca
abdiderant.

9. Caesar exposito exercitu et loco castris
idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco
hostium copiae consedissent, cohortibus decem ad
mare relictis et equitibus trecentis, qui praesidio
navibus essent, de tertia vigilia ad hostes contendit,
eo minus veritus navibus, quod in litore molli atque
aperto deligatas ad ancoram relinquebat, et prae-
2 sidio navibus Quintum Atrium praefecit. Ipse noctu
progressus milia passuum circiter XII hostium co-
3 pias conspicatus est. Illi equitatu atque essedis ad
flumen progressi ex loco superiore nostros prohibere

et proelium committere coeperunt. Repulsi ab equi- 4
tatu se in silvas abdiderunt locum nancti egregie
et natura et opere munitum, quem domestici belli,
ut videbatur, causa iam ante praeparaverant; nam 5
crebris arboribus succisis omnes introitus erant
praeclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant nostros- 6
que intra munitiones ingredi prohibebant. At milites 7
legionis septimae testudine facta et aggere ad mu-
nitiones adiecto locum ceperunt eosque ex silvis
expulerunt paucis vulneribus acceptis. Sed eos fu- 8
gientes longius Caesar prosequi vetuit, et quod loci
naturam ignorabat, et quod magna parte diei con-
sumpta munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

10. Postridie eius diei mane tripertito milites
equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fuge-
rant, persequerentur. His aliquantum itineris pro- 2
gressis, cum iam extremi essent in prospectu, equites
a Quinto Atrio ad Caesarem venerunt, qui nuntia-
rent, superiore nocte maxima coorta tempestate prope
omnes naves afflictas atque in litore eiectas esse,
quod neque ancorae funesque subsisterent, neque
nautae gubernatoresque vim tempestatis pati pos-
sent; itaque ex eo concursu navium magnum esse 3
incommodum acceptum.

11. His rebus cognitis Caesar legiones equi-
tatumque revocari atque in itinere resistere iubet,
ipse ad naves revertitur; eadem fere, quae ex 2
nuntiis litterisque cognoverat, coram perspicit, sic
ut amissis circiter XL navibus reliquae tamen refici
posse magno negotio viderentur. Itaque ex legio- 3
nibus fabros deligit et ex continenti alios arcessi

4 iubet; Labieno scribit, ut, quam plurimas possit,
iis legionibus, quae sunt apud eum, naves instituat.
5 Ipse, etsi res erat multae operae ac laboris, tamen
commodissimum esse statuit, omnes naves subduci
6 et cum castris una munitione coniungi. In his rebus
circiter dies x consumit ne nocturnis quidem tem-
7 poribus ad laborem militum intermissis. Subductis
navibus castrisque egregie munitis easdem copias,
quas ante, praesidio navibus reliquit, ipse eodem,
8 unde redierat, proficiscitur. Eo cum venisset, ma-
iores iam undique in eum locum copiae Britannorum
convenerant summa imperii bellique administrandi
communi consilio permissa Cassivellauno; cuius fines
a maritimis civitatibus flumen dividit, quod appel-
latur Tamesis, a mari circiter milia passuum LXXX.
9 Huic superiore tempore cum reliquis civitatibus con-
tinentia bella intercesserant; sed nostro adventu
permoti Britanni hunc toti bello imperioque prae-
fecerant.

12. Britanniae pars interior ab iis incolitur,
quos natos in insula ipsa memoria proditum dicunt,
2 maritima pars ab iis, qui praedae [ac belli infe-
rendi] causa ex Belgio transierant (qui omnes fere
iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex
civitatibus eo pervenerunt) et bello illato ibi per-
3 manserunt atque agros colere coeperunt. Hominum
est infinita multitudo creberrimaque aedificia fere
4 Gallicis consimilia, pecorum magnus numerus. Ut-
untur aut aere [aut nummo aureo] aut taleis ferreis
5 ad certum pondus examinatis pro nummo. Nascitur
ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in

maritimis ferrum, sed eius exigua est copia; aere utuntur importato. Materia cuiusque generis ut in Gallia est praeter fagum atque abietem. Leporem 6
et gallinam et anserem gustare fas non putant; haec tamen alunt animi voluptatisque causa. Loca sunt temperatiora quam in Gallia, remissioribus frigoribus.

13. Insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliam. Huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naves appelluntur, ad orientem solem, inferior ad meridiem spectat. Hoc pertinet circiter milia passuum quingenta. Alterum vergit ad Hispaniam atque occi- 2
dentem solem; qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia, sed pari spatio transmissus atque ex Gallia est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quae appellatur Mona; 3
complures praeterea minores subiectae insulae existimantur; de quibus insulis nonnulli scripserunt dies continuos triginta sub bruma esse noctem. Nos nihil 4
de eo percontationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris breviores esse quam in continenti noctes videbamus. Huius est longitudo lateris, ut 5
fert illorum opinio, septingentorum milium. Tertium 6
est contra septentriones; cui parti nulla est obiecta terra, sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. Hoc milia passuum octingenta in longitudinem esse existimatur. Ita omnis insula est in 7
circuitu vicies centum milium passuum.

14. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quae regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine. In- 2

teriores plerique frumenta non serunt, sed lacte et
carne vivunt pellibusque sunt vestiti. Omnes vero
se Britanni vitro inficiunt, quod caeruleum efficit
colorem, atque hoc horridiores sunt in pugna aspectu;
3 capilloque sunt promisso atque omni parte corporis
4 rasa praeter caput et labrum superius. Uxores ha-
bent deni duodenique inter se communes et maxime
5 fratres cum fratribus parentesque cum liberis; sed
qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, quo
primum virgo quaeque deducta est.

15. Equites hostium essedariique acriter proelio
cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, tamen
ut nostri omnibus partibus superiores fuerint atque
2 eos in silvas collesque compulerint; sed compluribus
interfectis cupidius insecuti nonnullos ex suis amise-
3 runt. At illi intermisso spatio imprudentibus nostris
atque occupatis in munitione castrorum subito se ex
silvis eiecerunt impetuque in eos facto, qui erant in
statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt,
4 duabusque missis subsidio cohortibus a Caesare
atque his primis legionum duarum, cum hae perexiguo
intermisso loci spatio inter se constitissent, novo
genere pugnae perterritis nostris per medios auda-
cissime perruperunt seque inde incolumes receperunt.
5 Eo die Quintus Laberius Durus, tribunus militum,
interficitur. Illi pluribus submissis cohortibus re-
pelluntur.

16. Toto hoc in genere pugnae, cum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros propter gravitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent neque ab signis discedere

auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem; equites autem magno cum periculo proelio dimicare, 2 proptera quod illi etiam consulto plerumque cederent et, cum paulum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent et pedibus dispari proelio contenderent. Equestris autem proelii ratio et 3 cedentibus *illis* et insequentibus par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut numquam 4 conferti, sed rari magnisque intervallis proeliarentur stationesque dispositas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique et recentes defatigatis succederent.

17. Postero die procul a castris hostes in collibus constiterunt rarique se ostendere et lenius quam pridie nostros equites proelio lacessere coeperunt. Sed meridie, cum Caesar pabulandi causa tres 2 legiones atque omnem equitatum cum Gaio Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic uti ab signis legionibusque non absisterent. Nostri acriter in eos impetu 3 facto repulerunt neque finem sequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, cum post se legiones viderent, praecipites hostes egerunt, magnoque 4 eorum numero interfecto neque sui colligendi neque consistendi aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quae undique con- 5 venerant, auxilia discesserunt, neque post id tempus umquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

18. Caesar cognito consilio eorum ad flumen Tamesim in fines Cassivellauni exercitum duxit;

quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc
2 aegre, transiri potest. Eo cum venisset, animum advertit ad alteram fluminis ripam magnas esse
3 copias hostium instructas. Ripa autem erat acutis sudibus praefixis munita, eiusdemque generis sub
4 aqua defixae sudes flumine tegebantur. His rebus cognitis a captivis perfugisque Caesar praemisso
5 equitatu confestim legiones subsequi iussit. Sed ea celeritate atque eo impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua exstarent, ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent ripasque dimitterent ac se fugae mandarent.

19. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, omni deposita spe contentionis, dimissis amplioribus copiis, milibus circiter quattuor essedariorum relictis, itinera nostra servabat paulumque ex via excedebat locisque impeditis ac silvestribus sese occultabat atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in silvas com-
2 pellebat et, cum equitatus noster liberius praedandi vastandique causa se in agros eiecerat, omnibus viis notis semitisque, essedarios ex silvis emittebat et magno cum periculo nostrorum equitum cum iis confligebat atque hoc metu latius vagari prohibebat.
3 Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Caesar pateretur, et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant.

20. Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas, ex qua Mandubracius adulescens

Caesaris fidem secutus ad eum in continentem Gal-
liam venerat, cuius pater in ea civitate regnum ob-
tinuerat interfectusque erat a Cassivellauno, ipse
fuga mortem vitaverat, legatos ad Caesarem mittunt 2
polliceanturque sese ei dedituros atque imperata
facturos; petunt, ut Mandubracium ab iniuria Cassi- 3
vellauni defendat atque in civitatem mittat, qui
praesit imperiumque obtineat. His Caesar imperat 4
obsides quadraginta frumentumque exercitui Mandu-
braciumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter
fecerunt, obsides ad numerum frumentumque mi-
serunt.

21. Trinobantibus defensis atque ab omni mili-
tum iniuria prohibitis Cenimagni, Segontiaci, An-
calites, Bibroci, Cassi legationibus missis sese Cae-
sari dedunt. Ab his cognoscit non longe ex eo loco 2
oppidum Cassivellauni abesse silvis paludibusque
munitum, quo satis magnus hominum pecorisque
numerus convenerit. Oppidum autem Britanni vo- 3
cant, cum silvas impeditas vallo atque fossa muni-
erunt, quo incursionis hostium vitandae causa con-
venire consuerunt. Eo proficiscitur cum legionibus: 4
locum repperit egregie natura atque opere munitum;
tamen hunc duabus ex partibus oppugnare con-
tendit. Hostes paulisper morati militum nostrorum 5
impetum non tulerunt seseque alia ex parte oppidi
eiecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus, 6
multique in fuga sunt comprehensi atque interfecti.

22. Dum haec in his locis geruntur, Cassivellau-
nus ad Cantium, quod esse ad mare supra demon-
stravimus, quibus regionibus quattuor reges praeerant,

Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segovax, nun-
tios mittit atque his imperat, uti coactis omnibus
copiis castra navalia de improviso adoriantur atque
2 oppugnent. Ii cum ad castra venissent, nostri erup-
tione facta multis eorum interfectis, capto etiam
nobili duce Lugotorige suos incolumes reduxerunt.
3 Cassivellaunus hoc proelio nuntiato, tot detrimentis
acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus
defectione civitatum, legatos per Atrebatem Com-
4 mium de deditione ad Caesarem mittit. Caesar, cum
constituisset hiemare in continenti propter repen-
tinos Galliae motus, neque multum aestatis super-
esset, atque id facile extrahi posse intellegeret, ob-
sides imperat et, quid in annos singulos vectigalis
5 populo Romano Britannia penderet, constituit; inter-
dicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubracio
neu Trinobantibus noceat.

23. Obsidibus acceptis exercitum reducit ad
2 mare, naves invenit refectas. His deductis, quod et
captivorum magnum numerum habebat et nonnullae
tempestate deperierant naves, duobus commeatibus
3 exercitum reportare instituit. Ac sic accidit, uti ex
tanto navium numero tot navigationibus neque hoc
neque superiore anno ulla omnino navis, quae mi-
4 lites portaret, desideraretur; at ex iis, quae inanes
ex continenti ad eum remitterentur et prioris com-
meatus expositis militibus et quas postea Labienus
faciendas curaverat numero LX, perpaucae locum
5 caperent, reliquae fere omnes reicerentur. Quas
cum aliquamdiu Caesar frustra exspectasset, ne anni
tempore a navigatione excluderetur, quod aequi-

noctium suberat, necessario angustius milites collo-
cavit ac summa tranquillitate consecuta, secunda
inita cum solvisset vigilia, prima luce terram attigit
omnesque incolumes naves perduxit.

24. Subductis navibus concilioque Gallorum
Samarobrivae peracto, quod eo anno frumentum in
Gallia propter siccitates angustius provenerat, coac-
tus est aliter ac superioribus annis exercitum in
hibernis collocare legionesque in plures civitates
distribuere. Ex quibus unam in Morinos ducendam 2
Gaio Fabio legato dedit, alteram in Nervios Quinto
Ciceroni, tertiam in Esuvios Lucio Roscio; quartam
in Remis cum Tito Labieno in confinio Treverorum
hiemare iussit; tres in Belgis collocavit: his Marcum 3
Crassum quaestorem et Lucium Munatium Plancum
et Gaium Trebonium legatos praefecit. Unam legio- 4
nem, quam proxime trans Padum conscripserat, et
cohortes v in Eburones, quorum pars maxima est
inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiori-
gis et Catuvolci erant, misit. His militibus Quintum 5
Titurium Sabinum et Lucium Aurunculeium Cottam
legatos praeesse iussit. Ad hunc modum distributis 6
legionibus facillime inopiae frumentariae sese mederi
posse existimavit. Atque harum tamen omnium legio- 7
num hiberna praeter eam, quam Lucio Roscio in
pacatissimam et quietissimam partem ducendam de-
derat, milibus passuum centum continebantur. Ipse 8
interea, quoad legiones collocatas munitaque hiberna
cognovisset, in Gallia morari constituit.

25. Erat in Carnutibus summo loco natus Tas-
getius, cuius maiores in sua civitate regnum obti-

2 nuerant. Huic Caesar pro eius virtute atque in se
benevolentia, quod in omnibus bellis singulari eius
3 opera fuerat usus, maiorum locum restituerat. Ter-
tium iam hunc annum regnantem inimici, etiam
multis palam ex civitate auctoribus, [eum] inter-
4 fecerunt. Defertur ea res ad Caesarem. Ille veritus,
quod ad plures pertinebat, ne civitas eorum im-
pulsu deficeret, Lucium Plancum cum legione ex
Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet ibique
hiemare, quorumque opera cognoverat Tasgetium
5 interfectum, hos comprehensos ad se mittere. In-
terim ab omnibus legatis quibusque legiones tra-
diderat, certior factus est in hiberna perventum
locumque hibernis esse munitum.

26. Diebus circiter XV, quibus in hiberna ven-
tum est, initium repentini tumultus ac defectionis
2 ortum est ab Ambiorige et Catuvolco; qui, cum
ad fines regni sui Sabino Cottaeque praesto fuissent
frumentumque in hiberna comportavissent, Indutio-
mari Treveri nuntiis impulsi suos concitaverunt
subitoque oppressis lignatoribus magna manu ad
3 castra oppugnatum venerunt. Cum celeriter nostri
arma cepissent vallumque ascendissent atque una
ex parte Hispanis equitibus emissis equestri proelio
superiores fuissent, desperata re hostes suos ab
4 oppugnatione reduxerunt. Tum suo more concla-
maverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium pro-
diret: habere sese, quae de re communi dicere vellent,
quibus rebus controversias minui posse sperarent.

27. Mittitur ad eos colloquendi causa Gaius
Arpineius, eques Romanus, familiaris Quinti Titurii,

et Quintus Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante missu Caesaris ad Ambiorigem ventitare consuerat; apud quos Ambiorix ad hunc modum locutus
est: sese pro Caesaris in se beneficiis plurimum ei 2
confiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduatucis, finitimis suis, pendere consuesset, quodque ei et filius et fratris filius ab Caesare remissi essent, quos Aduatuci obsidum numero missos apud se in servitute et catenis tenuissent;
neque id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, 3
aut iudicio aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis; suaque esse eiusmodi imperia, ut non minus haberet iuris in se multitudo, quam ipse in
multitudinem. Civitati porro hanc fuisse belli causam, 4
quod repentinae Gallorum coniurationi resistere non potuerit. Id se facile ex humilitate sua probare posse, quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis populum Romanum superari posse confidat.
Sed esse Galliae commune consilium: omnibus 5
hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alterae legioni subsidio venire
posset. Non facile Gallos Gallis negare potuisse, 6
praesertim cum de recuperanda communi libertate
consilium initum videretur. Quibus quoniam pro 7
pietate satisfecerit, habere nunc se rationem officii pro beneficiis Caesaris: monere, orare Titurium pro
hospitio, ut suae ac militum saluti consulat. Magnam 8
manum Germanorum conductam Rhenum transisse;
hanc affore biduo. Ipsorum esse consilii, velintne 9
prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum dedu-

cere, quorum alter milia passuum circiter quinqua-
10 ginta, alter paulo amplius ab iis absit. Illud se
polliceri et iureiurando confirmare, tutum iter per
11 fines daturum. Quod cum faciat, et civitati sese
consulere, quod hibernis levetur, et Caesari pro
eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita
discedit Ambiorix.

28. Arpineius et Iunius, quae audierunt, ad le-
gatos deferunt. Illi repentina re perturbati, etsi ab
hoste ea dicebantur, tamen non neglegenda existi-
mabant maximeque hac re permovebantur, quod
civitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua
sponte populo Romano bellum facere ausam vix
2 erat credendum. Itaque ad consilium rem deferunt,
magnaque inter eos exsistit controversia. Lucius
3 Aurunculeius compluresque tribuni militum et pri-
morum ordinum centuriones nihil temere agendum
neque ex hibernis iniussu Caesaris discedendum
4 existimabant: quantasvis copias etiam Germanorum
sustineri posse munitis hibernis docebant rem esse
testimonio, quod primum hostium impetum multis
5 ultro vulneribus illatis fortissime sustinuerint; re
frumentaria non premi; interea et ex proximis hiber-
6 nis et a Caesare conventura subsidia; postremo quid
esse levius aut turpius, quam auctore hoste de
summis rebus capere consilium?

29. Contra ea Titurius sero facturos clamitabat,
cum maiores manus hostium adiunctis Germanis
convenissent, aut cum aliquid calamitatis in proxi-
2 mis hibernis esset acceptum. Brevem consulendi
esse occasionem. Caesarem arbitrari profectum in

Italiam; neque aliter Carnutes interficiundi Tasgetii
consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille
adesset, tanta contemptione nostri ad castra venturos
esse. Non hostem auctorem, sed rem spectare: sub- 3
esse Rhenum; magno esse Germanis dolori Ariovisti
mortem et superiores nostras victorias; ardere Gal- 4
liam tot contumeliis acceptis sub populi Romani im-
perium redactam, superiore gloria rei militaris ex-
stincta. Postremo quis hoc sibi persuaderet, sine 5
certa re Ambiorigem ad eiusmodi consilium descen-
disse? Suam sententiam in utramque partem esse 6
tutam: si nihil esset durius, nullo cum periculo ad
proximam legionem perventuros; si Gallia omnis
cum Germanis consentiret, unam esse in celeritate
positam salutem. Cottae quidem atque eorum, qui 7
dissentirent, consilium quem haberet exitum? in
quo si non praesens periculum, at certe longinqua
obsidione fames esset timenda.

30. Hac in utramque partem disputatione ha-
bita, cum a Cotta primisque ordinibus acriter re-
sisteretur: 'vincite', inquit, 'si ita vultis', Sabinus,
et id clariore voce, ut magna pars militum exau-
diret; 'neque is sum', inquit, 'qui gravissime ex 2
vobis mortis periculo terrear: hi sapient; si gra-
vius quid acciderit, abs te rationem reposcent; qui 3
si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis
coniuncti communem cum reliquis belli casum su-
stineant, non reiecti et relegati longe ab ceteris
aut ferro aut fame intereant.'

31. Consurgitur ex consilio; comprehendunt
utrumque et orant, ne sua dissensione et pertinacia

2 rem in summum periculum deducant: facilem esse
rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum
omnes sentiant ac probent; contra in dissensione
3 nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad
4 mediam noctem perducitur. Omnia excogitantur,
quare nec sine periculo maneatur, et languore mi-
litum ex vigiliis periculum augeatur. Tandem dat
Cotta permotus manus: superat sententia Sabini.
5 Pronuntiatur prima luce ituros. Consumitur vigiliis
reliqua pars noctis, cum sua quisque miles circum-
spiceret, quid secum portare posset, quid ex instru-
6 mento hibernorum relinquere cogeretur. Prima luce
sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset per-
suasum non ab hoste, sed ab homine amicissimo
[Ambiorige] consilium datum, longissimo agmine
maximisque impedimentis.

32. At hostes, posteaquam ex nocturno fremitu
vigiliisque de profectione eorum senserunt, collo-
catis insidiis bipertito in silvis opportuno atque
occulto loco a milibus passuum circiter duobus
2 Romanorum adventum exspectabant, et cum se
maior pars agminis in magnam convallem demi-
sisset, ex utraque parte eius vallis subito se osten-
derunt novissimosque premere et primos prohibere
ascensu atque iniquissimo nostris loco proelium
committere coeperunt.

33. Tum demum Titurius, qui nihil ante pro-
vidisset, trepidare et concursare cohortesque dispo-
nere, haec tamen ipsa timide atque ut eum omnia
deficere viderentur; quod plerumque iis accidere
consuevit, qui in ipso negotio consilium capere

coguntur. At Cotta, qui cogitasset haec posse in 2
itinere accidere atque ob eam causam profectionis
auctor non fuisset, nulla in re communi saluti
deerat et in appellandis cohortandisque militibus
imperatoris et in pugna militis officia praestabat.
Cum propter longitudinem agminis minus facile 3
omnia per se obire et, quid quoque loco faciendum
esset, providere possent, iusserunt pronuntiare, ut
impedimenta relinquerent atque in orbem consi-
sterent. Quod consilium etsi in eiusmodi casu re- 4
prehendendum non est, tamen incommode accidit:
nam et nostris militibus spem minuit et hostes ad 5
pugnam alacriores effecit, quod non sine summo
timore et desperatione id factum videbatur. Prae- 6
terea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo
milites ab signis discederent, quae quisque eorum
carissima haberet, ab impedimentis petere atque
arripere properaret, clamore et fletu omnia com-
plerentur.

34. At barbaris consilium non defuit. Nam
duces eorum tota acie pronuntiare iusserunt, ne
quis ab loco discederet: illorum esse praedam atque
illis reservari, quaecumque Romani reliquissent;
proinde omnia in victoria posita existimarent. Erant 2
et virtute et saepenumero pugnando pares nostris;
hi tametsi ab duce et a fortuna deserebantur, tamen
omnem spem salutis in virtute ponebant, et quo-
tiens quaeque cohors procurrerat, ab ea parte
magnus numerus hostium cadebat. Qua re animad- 3
versa Ambiorix pronuntiari iubet, ut procul tela
coniciant neu propius accedant et, quam in partem

Romani impetum fecerint, cedant (levitate armorum
et cotidiana exercitatione nihil iis noceri posse),
rursus se ad signa recipientes insequantur.

35. Quo praecepto ab iis diligentissime obser-
vato, cum quaepiam cohors ex orbe excesserat
atque impetum fecerat, hostes velocissime refugie-
2 bant. Interim eam partem nudari necesse erat et
3 ab latere aperto tela recipi. Rursus, cum in eum
locum, unde erant egressi, reverti coeperant, et ab
iis, qui cesserant, et ab iis, qui proximi steterant,
4 circumveniebantur; sin autem locum tenere vellent,
nec virtuti locus relinquebatur, neque ab tanta
multitudine coniecta tela conferti vitare poterant.
5 Tamen tot incommodis conflictati, multis vulneribus
acceptis resistebant et magna parte diei consumpta,
cum a prima luce ad horam octavam pugnaretur,
nihil, quod ipsis esset indignum, committebant.
6 Tum Tito Balventio[1], qui superiore anno primum
pilum duxerat, viro forti et magnae auctoritatis,
7 utrumque femur tragula traicitur; Quintus Luca-
nius, eiusdem ordinis, fortissime pugnans, dum cir-
8 cumvento filio subvenit, interficitur; Lucius Cotta
legatus omnes cohortes ordinesque adhortans in
adversum os funda vulneratur.

36. His rebus permotus Quintus Titurius, cum
procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset,
interpretem suum Gneum Pompeium ad eum mittit
2 rogatum, ut sibi militibusque parcat. Ille appellatus
respondit: si velit secum colloqui, licere; sperare
a multitudine impetrari posse, quod ad militum sa-
lutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri, inque

eam rem se suam fidem interponere. Ille cum 3
Cotta saucio communicat, si videatur, pugna ut ex-
cedant et cum Ambiorige una colloquantur: sperare
ab eo de sua ac militum salute impetrari posse.
Cotta se ad armatum hostem iturum negat atque in 4
eo perseverat.

37. Sabinus quos in praesentia tribunos militum
circum se habebat et primorum ordinum centuriones
se sequi iubet et, cum propius Ambiorigem acces-
sisset, iussus arma abicere imperatum facit suisque,
ut idem faciant, imperat. Interim, dum de condi- 2
cionibus inter se agunt longiorque consulto ab
Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumventus
interficitur. Tum vero suo more victoriam concla- 3
mant atque ululatum tollunt impetuque in nostros
facto ordines perturbant. Ibi Lucius Cotta pugnans 4
interficitur cum maxima parte militum. Reliqui se
in castra recipiunt, unde erant egressi. Ex quibus 5
Lucius Petrosidius aquilifer, cum magna multitu-
dine hostium premeretur, aquilam intra vallum pro-
iecit, ipse pro castris fortissime pugnans occiditur.
Illi aegre ad noctem oppugnationem sustinent; noctu 6
ad unum omnes desperata salute se ipsi interficiunt.
Pauci ex proelio elapsi incertis itineribus per silvas
ad Titum Labienum legatum in hiberna perveniunt
atque eum de rebus gestis certiorem faciunt.

38. Hac victoria sublatus Ambiorix statim cum
equitatu in Aduatucos, qui erant eius regno fini-
timi, proficiscitur; neque noctem neque diem inter-
mittit peditatumque sese subsequi iubet. Re demon- 2
strata Aduatucisque concitatis postero die in Nervios

pervenit hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi
atque ulciscendi Romanos pro iis, quas acceperint,
3 iniuriis occasionem dimittant: interfectos esse legatos
duos magnamque partem exercitus interisse demon-
strat; nihil esse negotii subito oppressam legionem,
4 quae cum Cicerone hiemet, interfici; se ad eam
rem profitetur adiutorem. Facile hac oratione Nerviis
persuadet.

39. Itaque confestim dimissis nuntiis ad Ceu-
trones, Grudios, Levacos, Pleumoxios, Geidumnos,
qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas
manus possunt cogunt et de improviso ad Ciceronis
hiberna advolant, nondum ad eum fama de Titurii
2 morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit ne-
cesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitio-
nisque causa in silvas discessissent, repentino equi-
3 tum adventu interciperentur. His circumventis magna
manu Eburones, Nervii, Aduatuci atque horum om-
nium socii et clientes legionem oppugnare incipiunt.
Nostri celeriter ad arma concurrunt, vallum con-
4 scendunt. Aegre is dies sustentatur, quod omnem
spem hostes in celeritate ponebant atque hanc adepti
victoriam in perpetuum se fore victores confidebant.

40. Mittuntur ad Caesarem confestim ab Cice-
rone litterae, magnis propositis praemiis qui per-
tulissent; obsessis omnibus viis missi intercipiuntur.
2 Noctu ex materia, quam munitionis causa compor-
taverant, turres admodum CXX excitantur incredibili
celeritate; quae deesse operi videbantur, perficiuntur.
3 Hostes postero die multo maioribus coactis copiis
4 castra oppugnant, fossam complent. Eadem ratione,

qua pridie, ab nostris resistitur. Hoc idem reliquis
deinceps fit diebus. Nulla pars nocturni temporis 5
ad laborem intermittitur; non aegris, non vulneratis
facultas quietis datur. Quaecumque ad proximi diei
oppugnationem opus sunt, noctu comparantur; multae 6
praeustae sudes, magnus muralium pilorum numerus
instituitur; turres contabulantur, pinnae loricaeque
ex cratibus attexuntur. Ipse Cicero, cum tenuissima 7
valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus
ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu
ac vocibus sibi parcere cogeretur.

41. Tunc duces principesque Nerviorum, qui
aliquem sermonis aditum causamque amicitiae cum
Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. Facta 2
potestate eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat,
commemorant: omnem esse in armis Galliam; Ger- 3
manos Rhenum transisse; Caesaris reliquorumque 4
hiberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte;
Ambiorigem ostentant fidei faciundae causa. Errare 5
eos dicunt, si quicquam ab his praesidii sperent,
qui suis rebus diffidant; sese tamen hoc esse in
Ciceronem populumque Romanum animo, ut nihil
nisi hiberna recusent atque hanc inveterascere con-
suetudinem nolint; licere illis incolumibus per se 6
ex hibernis discedere et, quascumque in partes
velint, sine metu proficisci. Cicero ad haec unum 7
modo respondit: non esse consuetudinem populi
Romani accipere ab hoste armato condicionem; si 8
ab armis discedere velint, se adiutore utantur lega-
tosque ad Caesarem mittant; sperare pro eius
iustitia, quae petierint, impetraturos.

42. Ab hac spe repulsi Nervii vallo pedum IX
2 et fossa pedum XV hiberna cingunt. Haec et supe-
riorum annorum consuetudine ab nobis cognoverant
et quosdam de exercitu nacti captivos, ab his doce-
3 bantur; sed nulla ferramentorum copia, quae esset
ad hunc usum idonea, gladiis caespites circumcidere,
manibus sagulisque terram exhaurire nitebantur.
4 Qua quidem ex re hominum multitudo cognosci po-
5 tuit; nam minus horis tribus milium passuum XV in
circuitu munitionem perfecerunt reliquisque diebus
turres ad altitudinem valli, falces testudinesque,
quas iidem captivi docuerant, parare ac facere
coeperunt.

43. Septimo oppugnationis die maximo coorto
vento ferventes fusili ex argilla glandes fundis et
fervefacta iacula in casas, quae more Gallico stra-
2 mentis erant tectae, iacere coeperunt. Hae celeriter
ignem comprehenderunt et venti magnitudine in
3 omnem locum castrorum distulerunt. Hostes maximo
clamore sicuti parta iam atque explorata victoria
turres testudinesque agere et scalis vallum ascendere
4 coeperunt. At tanta militum virtus atque ea prae-
sentia animi fuit, ut, cum undique flamma torreren-
tur maximaque telorum multitudine premerentur sua-
que omnia impedimenta atque omnes fortunas con-
flagrare intellegerent, non modo demigrandi causa
de vallo decederet nemo, sed paene ne respiceret
quidem quisquam, ac tum omnes acerrime fortissi-
5 meque pugnarent. Hic dies nostris longe gravissimus
fuit; sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die ma-
ximus numerus hostium vulneraretur atque interfi-

ceretur, ut se sub ipso vallo constipaverant reces-
sumque primis ultimi non dabant. Paulum quidem 6
intermissa flamma et quodam loco turri adacta et
contingente vallum tertiae cohortis centuriones ex
eo, quo stabant, loco recesserunt suosque omnes
removerunt, nutu vocibusque hostes, si introire vel-
lent, vocare coeperunt; quorum progredi ausus est
nemo. Tum ex omni parte lapidibus coniectis detur- 7
bati, turrisque succensa est.

44. Erant in ea legione fortissimi viri, centu-
riones, qui primis ordinibus appropinquarent, Titus
Pulio et Lucius Vorenus. Hi perpetuas inter se 2
controversias habebant, quinam anteferretur, omni-
busque annis de locis summis simultatibus conten-
debant. Ex his Pulio, cum acerrime ad munitiones 3
pugnaretur, 'quid dubitas,' inquit, 'Vorene? aut quem
locum tuae probandae virtutis exspectas? Hic dies de
nostris controversiis iudicabit.' Haec cum dixisset, 4
procedit extra munitiones, quaeque pars hostium
confertissima est visa, irrumpit. Ne Vorenus quidem 5
sese vallo continet, sed omnium veritus existima-
tionem subsequitur. Mediocri spatio relicto Pulio 6
pilum in hostes immittit atque unum ex multitudine
procurrentem traicit; quo percusso et exanimato
hunc scutis protegunt, in hostem tela universi coni-
ciunt neque dant regrediendi facultatem. Trans- 7
figitur scutum Pulioni et verutum in balteo defigitur.
Avertit hic casus vaginam, et gladium educere co- 8
nanti dextram moratur manum, impeditumque hostes
circumsistunt. Succurrit inimicus illi Vorenus et labo- 9
ranti subvenit. Ad hunc se confestim a Pulione 10

omnis multitudo convertit; illum veruto arbitrantur
11 occisum. Gladio comminus rem gerit Vorenus atque
12 uno interfecto reliquos paulum propellit; dum cupidius instat, in locum deiectus inferiorem concidit.
13 Huic rursus circumvento fert subsidium Pulio, atque ambo incolumes compluribus interfectis summa cum
14 laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione et certamine utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset, neque diiudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur.

45. Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio, et maxime quod magna parte militum confecta vulneribus res ad paucitatem defensorum pervenerat, tanto crebriores litterae nuntiique ad Caesarem mittebantur; quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu neca-
2 batur. Erat unus intus Nervius nomine Vertico, loco natus honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem
3 perfugerat suamque ei fidem praestiterat. Hic servo spe libertatis magnisque persuadet praemiis, ut lit-
4 teras ad Caesarem deferat. Has ille in iaculo illigatas effert et Gallus inter Gallos sine ulla suspi-
5 cione versatus ad Caesarem pervenit. Ab eo de periculis Ciceronis legionisque cognoscitur.

46. Caesar acceptis litteris hora circiter XI. diei statim nuntium in Bellovacos ad M. Crassum quaestorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo milia
2 passuum XXV; iubet media nocte legionem profi-
3 cisci celeriterque ad se venire. Exit cum nuntio Crassus. Alterum ad Gaium Fabium legatum mittit,

ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi
iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si rei pu- 4
blicae commodo facere posset, cum legione ad fines
Nerviorum veniat. Reliquam partem exercitus, quod
paulo aberat longius, non putat exspectandam;
equites circiter quadringentos ex proximis hibernis
colligit.

47. Hora circiter tertia ab antecursoribus de
Crassi adventu certior factus eo die milia passuum
xx procedit. Crassum Samarobrivae praeficit legio- 2
nemque attribuit, quod ibi impedimenta exercitus,
obsides civitatum, litteras publicas frumentumque
omne, quod eo tolerandae hiemis causa devexerat,
relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita 3
multum moratus in itinere cum legione occurrit. La- 4
bienus interitu Sabini et caede cohortium cognita,
cum omnes ad eum Treverorum copiae venissent,
veritus, ne, si ex hibernis fugae similem profectionem
fecisset, hostium impetum sustinere non posset, prae-
sertim quos recenti victoria efferri sciret, litteras 5
Caesari remittit, quanto cum periculo legionem ex
hibernis educturus esset; rem gestam in Eburonibus
perscribit; docet omnes equitatus peditatusque co-
pias Treverorum tria milia passuum longe ab suis
castris consedisse.

48. Caesar consilio eius probato, etsi opinione
trium legionum deiectus ad duas redierat, tamen
unum communis salutis auxilium in celeritate pone-
bat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. 2
Ibi ex captivis cognoscit, quae apud Ciceronem ge-
rantur, quantoque in periculo res sit. Tum cuidam 3

ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti
4 ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Graecis con-
scriptam litteris mittit, ne intercepta epistola nostra
5 ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non
possit, monet, ut tragulam cum epistola ad amen-
6 tum deligata intra munitionem castrorum abiciat. In
litteris scribit se cum legionibus profectum celeriter
7 affore; hortatur, ut pristinam virtutem retineat. Gal-
lus periculum veritus, ut erat praeceptum, tragulam
8 mittit. Haec casu ad turrim adhaesit neque ab nostris
biduo animadversa tertio die a quodam milite con-
9 spicitur, dempta ad Ciceronem defertur. Ille perlec-
tam in conventu militum recitat maximaque omnes
10 laetitia afficit. Tum fumi incendiorum procul vide-
bantur; quae res omnem dubitationem adventus le-
gionum expulit.

49. Galli re cognita per exploratores obsidionem
relinquunt, ad Caesarem omnibus copiis contendunt.
2 Haec erant armata circiter milia LX. Cicero data
facultate Gallum ab eodem Verticone, quem supra
demonstravimus, repetit, qui litteras ad Caesarem
deferat; hunc admonet, iter caute diligenterque faciat;
3 perscribit in litteris hostes ab se discessisse omnem-
4 que ad eum multitudinem convertisse. Quibus litte-
ris circiter media nocte Caesar allatis suos facit cer-
5 tiores eosque ad dimicandum animo confirmat. Po-
stero die luce prima movet castra et circiter milia
passuum quattuor progressus trans vallem et rivum
6 multitudinem hostium conspicatur. Erat magni peri-
culi res tantulis copiis iniquo loco dimicare; tum,
quoniam obsidione liberatum Ciceronem sciebat,

aequo animo remittendum de celeritate existimabat:
consedit et, quam aequissimo loco potest, castra 7
communit atque haec, etsi erant exigua per se, vix
hominum milium septem praesertim nullis cum im-
pedimentis, tamen angustiis viarum, quam maxime
potest, contrahit eo consilio, ut in summam con-
temptionem hostibus veniat. Interim speculatoribus 8
in omnes partes dimissis explorat, quo commodissime
itinere vallem transire possit.

50. Eo die parvulis equestribus proeliis ad aquam
factis utrique sese suo loco continent: Galli, quod 2
ampliores copias, quae nondum convenerant, exspec-
tabant; Caesar, si forte timoris simulatione hostes 3
in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro
castris proelio contenderet; si id efficere non posset,
ut exploratis itineribus minore cum periculo vallem
rivumque transiret. Prima luce hostium equitatus 4
ad castra accedit proeliumque cum nostris equitibus
committit. Caesar consulto equites cedere seque in 5
castra recipere iubet; simul ex omnibus partibus
castra altiore vallo muniri portasque obstrui atque
in his administrandis rebus quam maxime concur-
sari et cum simulatione agi timoris iubet.

51. Quibus omnibus rebus hostes invitati copias
traducunt aciemque iniquo loco constituunt, nostris 2
vero etiam de vallo deductis propius accedunt et
tela intra munitionem ex omnibus partibus coniciunt
praeconibusque circummissis pronuntiari iubent, seu 3
quis Gallus seu Romanus velit ante horam tertiam
ad se transire, sine periculo licere; post id tempus
non fore potestatem; ac sic nostros contempserunt, 4

ut obstructis in speciem portis singulis ordinibus
caespitum, quod ea non posse introrumpere videban-
tur, alii vallum manu scindere, alii fossas complere
5 inciperent. Tum Caesar omnibus portis eruptione
facta equitatuque emisso celeriter hostes in fugam
dat, sic uti omnino pugnandi causa resisteret nemo,
magnumque ex eis numerum occidit atque omnes
armis exuit.

52. Longius prosequi veritus, quod silvae palu-
desque intercedebant neque etiam parvulo detrimento
illorum locum relinqui videbat, omnibus suis inco-
lumibus copiis eodem die ad Ciceronem pervenit.
2 Institutas turres, testudines munitionesque hostium
admiratur; legione producta cognoscit non decimum
3 quemque esse reliquum militem sine vulnere: ex
his omnibus iudicat rebus, quanto cum periculo et
4 quanta cum virtute res sint administratae. Cicero-
nem pro eius merito legionemque collaudat; cen-
turiones singillatim tribunosque militum appellat,
quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Cicero-
nis cognoverat. De casu Sabini et Cottae certius ex
5 captivis cognoscit. Postero die contione habita rem
gestam proponit, milites consolatur et confirmat:
6 quod detrimentum culpa et temeritate legati sit ac-
ceptum, hoc aequiore animo ferundum docet, quod
beneficio deorum immortalium et virtute eorum ex-
piato incommodo neque hostibus diutina laetatio ne-
que ipsis longior dolor relinquatur.

53. Interim ad Labienum per Remos incredibili
celeritate de victoria Caesaris fama perfertur, ut
cum ab hibernis Ciceronis milia passuum abesset

circiter LX, eoque post horam nonam diei Caesar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oreretur, quo clamore significatio victoriae gratulatioque ab Remis Labieno fieret. Hac 2
fama ad Treveros perlata Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit copiasque omnes in Treveros reducit. Caesar 3
Fabium cum sua legione remittit in hiberna, ipse cum tribus legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit et, quod tanti motus Galliae exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam illo incommodo de Sabini 4
morte perlato omnes fere Galliae civitates de bello consultabant, nuntios legationesque in omnes partes dimittebant et, quid reliqui consilii caperent atque unde initium belli fieret, explorabant nocturnaque in locis desertis concilia habebant. Neque ullum 5
ferc totius hiemis tempus sine sollicitudine Caesaris intercessit, quin aliquem de consiliis ac motu Gallorum nuntium acciperet. In his ab Lucio Roscio, 6
quem legioni tertiaedecimae praefecerat, certior factus est magnas Gallorum copias earum civitatum, quae Armoricae appellantur, oppugnandi sui causa convenisse neque longius milia passuum octo ab hibernis suis afuisse, sed nuntio allato de victoria 7
Caesaris discessisse, adeo ut fugae similis discessus videretur.

54. At Caesar principibus cuiusque civitatis ad se evocatis alias territando, cum se scire, quae fierent, denuntiaret, alias cohortando magnam partem Galliae in officio tenuit. Tamen Senones, quae est 2

civitas imprimis firma et magnae inter Gallos aucto-
ritatis, Cavarinum, quem Caesar apud eos regem
constituerat, cuius frater Moritasgus adventu in Gal-
liam Caesaris cuiusque maiores regnum obtinuerant,
interficere publico consilio conati, cum ille prae-
sensisset ac profugisset, usque ad fines insecuti regno
3 domoque expulerunt et missis ad Caesarem satis-
faciundi causa legatis, cum is omnem ad se sena-
tum venire iussisset, dicto audientes non fuerunt.
4 Tantum apud homines barbaros valuit esse aliquos
repertos principes inferendi belli, tantamque omni-
bus voluntantum commutationem attulit, ut praeter
Aeduos et Remos, quos praecipuo semper honore
Caesar habuit. alteros pro vetere ac perpetua erga
populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gal-
lici belli officiis, nulla fere civitas fuerit non su-
5 specta nobis. Idque adeo haud scio mirandumne
sit, cum compluribus aliis de causis, tum maxime,
quod [ei], qui virtute belli omnibus gentibus praefere-
bantur, tantum se eius opinionis deperdidisse, ut
a populo Romano imperia perferrent, gravissime
dolebant.

55. Treveri vero atque Indutiomarus totius
hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans
Rhenum legatos mitterent, civitates sollicitarent,
pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri
interfecta multo minorem superesse dicerent partem.
2 Neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi
potuit, ut Rhenum transiret, cum se bis expertos
dicerent, Ariovisti bello et Tencterorum transitu:
3 non esse amplius fortunam temptaturos. Hac spe

lapsus Indutiomarus nihilo minus copias cogere,
exercere, a finitimis equos parare, exules damna-
tosque tota Gallia magnis praemiis ad se allicere
coepit. Ac tantam sibi iam his rebus in Gallia 4
auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum lega-
tiones concurrerent, gratiam atque amicitiam publice
privatimque peterent.

56. Ubi intellexit ultro ad se veniri, altera ex
parte Senones Carnutesque conscientia facinoris in-
stigari, altera Nervios Aduatucosque bellum Ro-
manis parare, neque sibi voluntariorum copias de-
fore, si ex finibus suis progredi coepisset, armatum
concilium indicit. Hoc more Gallorum est initium 2
belli: quo lege communi omnes puberes armati con-
venire consuerunt, qui ex iis novissimus convenit,
in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus af-
fectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius 3
principem factionis, generum suum, quem supra
demonstravimus Caesaris secutum fidem ab eo non
discessisse, hostem iudicat bonaque eius publicat.
His rebus confectis in concilio pronuntiat arcessitum 4
se a Senonibus et Carnutibus aliisque compluribus
Galliae civitatibus; huc iturum per fines Remorum 5
eorumque agros populaturum ac, priusquam id fa-
ciat, castra Labieni oppugnaturum. Quae fieri velit,
praecipit.

57. Labienus, cum et loci natura et manu mu-
nitissimis castris sese teneret, de suo ac legionis
periculo nihil timebat; ne quam occasionem rei
bene gerendae dimitteret, cogitabat. Itaque a Cinge- 2
torige atque eius propinquis oratione Indutiomari

cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit
ad finitimas civitates equitesque undique evocat:
3 his certum diem conveniendi dicit. Interim prope
cotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris
eius vagabatur, alias ut situm castrorum cogno-
sceret, alias colloquendi aut territandi causa;
equites plerumque omnes tela intra vallum coni-
4 ciebant. Labienus suos intra munitionem continebat
timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus,
augebat.

58. Cum maiore in dies contemptione Indutio-
marus ad castra accederet, nocte una intromissis
equitibus omnium finitimarum civitatum, quos arces-
sendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custo-
diis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res
2 enuntiari aut ad Treveros perferri posset. Interim
ex consuetudine cotidiana Indutiomarus ad castra
accedit atque ibi magnam partem diei consumit;
equites tela coniciunt et magna cum contumelia
3 verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo ab
nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum
4 dispersi ac dissipati discedunt. Subito Labienus
duabus portis omnem equitatum emittit; praecipit
atque interdicit, proterritis hostibus atque in fugam
coniectis (quod fore, sicut accidit, videbat) unum
omnes peterent Indutiomarum, neu quis quem prius
vulneret, quam illum interfectum viderit, quod mora
reliquorum spatium nactum illum effugere nolebat;
5 magna proponit iis, qui occiderint, praemia; sub-
6 mittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat ho-
minis consilium fortuna, et cum unum omnes pete-

rent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur, caputque eius refertur in castra; redeuntes equites, quos possunt, consectantur atque
occidunt. Hac re cognita omnes Eburonum et Ner- 7
viorum, quae convenerant, copiae discedunt, pauloque habuit post id factum Caesar quietiorem Galliam.

C. IULII CAESARIS

DE BELLO GALLICO

LIBER SEXTUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. 701.] Maiorem Galliae motum exspectans Caesar copias auget c. 1. Nervios ex improviso aggressus subigit; Senonibus atque Carnutibus bellum deprecantibus obsides imperat; Menapios agris vastatis in deditionem accipit c. 2—6. Treveri a Labieno debellati sunt c. 7—8. Qui cum Germanorum auxiliis adiuti essent, Caesar iterum Rhenum transgreditur c. 9. Suebi penitus ad extremos fines se recipiunt c. 10. Hac data occasione Gallorum et Germanorum moribus describendis Caesar utrorumque comparationem instituit c. 11—24. Deinde Hercyniam silvam et ferarum, quae ibi proveniant, aliquot genera describit c. 25—28. Suebis frustra temptatis cum in Galliam regressus esset, exercitum in Eburones ducit c. 29—33, omnesque Gallos ad illos diripiendos evocat c. 34. Interim Sugambri Ciceronis castra adoriuntur; irrumpere conati repelluntur quidem, at partem Romanorum frumentandi causa ex castris egressorum interimunt; deinde desperata castrorum expugnatione domum revertuntur c. 35—42. Caesar Eburonum agris vastatis concilioque peracto in Italiam ad conventus agendos proficiscitur c. 43, 44.

1. Multis de causis Caesar maiorem Galliae motum exspectans per Marcum Silanum, Gaium

Antistium Reginum, Titum Sextium legatos delectum
habere instituit; simul ab Gneo Pompeio procon- 2
sule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio
rei publicae causa remaneret, quos ex Cisalpina
Gallia consulis sacramento rogavisset, ad signa
convenire et ad se proficisci iuberet, magni inter- 3
esse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliae
existimans tantas videri Italiae facultates, ut, si
quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo
id brevi tempore resarciri, sed etiam maioribus
augeri copiis posset. Quod cum Pompeius et rei 4
publicae et amicitiae tribuisset, celeriter confecto
per suos delectu tribus ante exactam hiemem et
constitutis et adductis legionibus duplicatoque earum
cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat,
et celeritate et copiis docuit, quid populi Romani
disciplina atque opes possent.

2. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad eius
propinquos a Treveris imperium defertur. Illi fini-
timos Germanos sollicitare et pecuniam polliceri non
desistunt. Cum ab proximis impetrare non possent, 2
ulteriores temptant. Inventis nonnullis civitatibus iure-
iurando inter se confirmant obsidibusque de pecunia
cavent; Ambiorigem sibi societate et foedere adiun-
gunt. Quibus rebus cognitis Caesar, cum undique 3
bellum parari videret, Nervios, Aduatucos [ac] Mena-
pios adiunctis Cisrhenanis omnibus Germanis esse
in armis, Senones ad imperatum non venire et cum
Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communi-
care, a Treveris Germanos crebris legationibus solli-
citari, maturius sibi de bello cogitandum putavit.

3. Itaque nondum hieme confecta proximis quat-
tuor coactis legionibus de improviso in fines Ner-
2 viorum contendit et, priusquam illi aut convenire
aut profugere possent, magno pecoris atque hominum
numero capto atque ea praeda militibus concessa
vastatisque agris in deditionem venire atque obsides
3 sibi dare coëgit. Eo celeriter confecto negotio rursus
4 in hiberna legiones reduxit. Concilio Galliae primo
vere, ut instituerat, indicto, cum reliqui praeter Se-
nones, Carnutes Treverosque venissent, initium belli
ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia post-
ponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum
5 transfert. Confines erant hi Senonibus civitatemque
patrum memoria coniunxerant, sed ab hoc consilio
6 afuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pro-
nuntiata eodem die cum legionibus in Senones pro-
ficiscitur magnisque itineribus eo pervenit.

4. Cognito eius adventu Acco, qui princeps
eius consilii fuerat, iubet in oppida multitudinem
convenire. Conantibus, priusquam id effici posset,
2 adesse Romanos nuntiatur. Necessario sententia de-
sistunt legatosque deprecandi causa ad Caesarem
mittunt; adeunt per Aeduos, quorum antiquitus erat
3 in fide civitas. Libenter Caesar petentibus Aeduis
dat veniam excusationemque accipit, quod aestivum
tempus instantis belli, non quaestionis esse arbitra-
4 batur. Obsidibus imperatis centum hos Aeduis custo-
5 diendos tradit. Eodem Carnutes legatos obsidesque
mittunt usi deprecatoribus Remis, quorum erant in
6 clientela: eadem ferunt responsa. Peragit concilium
Caesar equitesque imperat civitatibus.

5. Hac parte Galliae pacata totus et mente
et animo in bellum Treverorum et Ambiorigis in-
sistit. Cavarinum cum equitatu Senonum secum 2
proficisci iubet, ne quis aut ex huius iracundia aut
ex eo, quod meruerat, odio civitatis motus exsistat.
His rebus constitutis, quod pro explorato habebat 3
Ambiorigem proelio non esse concertaturum, reliqua
eius consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii 4
propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus
silvisque muniti, qui uni ex Gallia de pace ad
Caesarem legatos numquam miserant. Cum his
esse hospitium Ambiorigi sciebat; item per Tre-
veros venisse Germanis in amicitiam cognoverat.
Haec prius illi detrahenda auxilia existimabat, 5
quam ipsum bello lacesseret, ne desperata salute
aut se in Menapios abderet aut cum Transrhenanis
congredi cogeretur. Hoc inito consilio totius exer- 6
citus impedimenta ad Labienum in Treveros mittit
duasque legiones ad eum proficisci iubet; ipse
cum legionibus expeditis quinque in Menapios
proficiscitur. Illi nulla coacta manu loci praesidio 7
freti in silvas paludesque confugiunt suaque eodem
conferunt.

6. Caesar partitis copiis cum Gaio Fabio legato
et Marco Crasso quaestore celeriterque effectis pon-
tibus adit tripertito, aedificia vicosque incendit,
magno pecoris atque hominum numero potitur. Qui- 2
bus rebus coacti Menapii legatos ad eum pacis
petendae causa mittunt. Ille obsidibus acceptis ho- 3
stium se habiturum numero confirmat, si aut Am-
biorigem aut eius legatos finibus suis recepissent.

4 His confirmatis rebus Commium Atrebatem cum
equitatu custodis loco in Menapiis relinquit; ipse
in Treveros proficiscitur.

7. Dum haec a Caesare geruntur, Treveri magnis
coactis peditatus equitatusque copiis Labienum cum
una legione, quae in eorum finibus hiemaverat, adoriri
2 parabant, iamque ab eo non longius bidui via aberant,
cum duas venisse legiones missu Caesaris cogno-
3 scunt. Positis castris a milibus passuum XV auxilia
4 Germanorum exspectare constituunt. Labienus ho-
stium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore
aliquam dimicandi facultatem, praesidio quinque co-
hortium impedimentis relicto cum viginti quinque
cohortibus magnoque equitatu contra hostem profi-
ciscitur et mille passuum intermisso spatio castra
5 communit. Erat inter Labienum atque hostem diffi-
cili transitu flumen ripisque praeruptis. Hoc neque
ipse transire habebat in animo neque hostes transi-
6 turos existimabat. Augebatur auxiliorum cotidie
spes. Loquitur in concilio palam, quoniam Ger-
mani appropinquare dicantur, sese suas exercitusque
fortunas in dubium non devocaturum et postero die
7 prima luce castra moturum. Celeriter haec ad hostes
deferuntur, ut ex magno Gallorum equitum numero
8 nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. La-
bienus noctu tribunis militum primisque ordinibus
convocatis, quid sui sit consilii, proponit et, quo
facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore
strepitu et tumultu, quam populi Romani fert consue-
tudo, castra moveri iubet. His rebus fugae similem
9 profectionem effecit. Haec quoque per exploratores

ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad
hostes deferuntur.

8. Vix agmen novissimum extra munitiones pro-
cesserat, cum Galli cohortati inter se, ne speratam
praedam ex manibus dimitterent; longum esse per-
territis Romanis Germanorum auxilium exspectare,
neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam
exiguam manum praesertim fugientem atque impe-
ditam adoriri non audeant, flumen transire et iniquo
loco committere proelium non dubitant. Quae fore 2
suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret,
eadem usus simulatione itineris placide progredie-
batur. Tum praemissis paulum impedimentis atque 3
in tumulo quodam collocatis, 'habetis', inquit, 'mi-
lites, quam petistis, facultatem: hostem impedito
atque iniquo loco tenetis; praestate eandem nobis 4
ducibus virtutem, quam saepenumero imperatori
praestitistis, atque illum adesse et haec coram cer-
nere existimate.' Simul signa ad hostem converti 5
aciemque dirigi iubet et paucis turmis praesidio ad
impedimenta dimissis reliquos equites ad latera dis-
ponit. Celeriter nostri clamore sublato pila in hostes 6
immittunt. Illi, ubi praeter spem quos fugere cre-
debant infestis signis ad se ire viderunt, impetum
modo ferre non potuerunt ac primo concursu in
fugam coniecti proximas silvas petierunt. Quos La- 7
bienus equitatu consectatus magno numero inter-
fecto, compluribus captis paucis post diebus civi-
tatem recepit. Nam Germani, qui auxilio veniebant,
percepta Treverorum fuga sese domum receperunt.
Cum his propinqui Indutiomari, qui defectionis 8

auctores fuerant, comitati eos ex civitate excesse-
9 runt. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in
officio demonstravimus, principatus atque imperium
est traditum.

9. Caesar, postquam ex Menapiis in Treveros
venit, duabus de causis Rhenum transire constituit;
2 quarum una erat, quod auxilia contra se Treveris
miserant, altera, ne ad eos Ambiorix receptum ha-
3 beret. His constitutis rebus paulum supra eum
locum, quo ante exercitum traduxerat, facere pon-
4 tem instituit. Nota atque instituta ratione magno
5 militum studio paucis diebus opus efficitur. Firmo
in Treveris ad pontem praesidio relicto, ne quis ab
his subito motus oreretur, reliquas copias equita-
6 tumque traducit. Ubii, qui ante obsides dederant
atque in deditionem venerant, purgandi sui causa
ad eum legatos mittunt, qui doceant neque auxilia
ex sua civitate in Treveros missa, neque ab se
7 fidem laesam; petunt atque orant, ut sibi parcat,
ne communi odio Germanorum innocentes pro no-
centibus poenas pendant; si amplius obsidum vellet,
8 dare pollicentur. Cognita Caesar causa repperit ab
Suebis auxilia missa esse; Ubiorum satisfactionen
accipit, aditus viasque in Suebos perquirit.

10. Interim paucis post diebus fit ab Ubiis cer-
tior Suebos omnes in unum locum copias cogere
atque iis nationibus, quae sub eorum sint imperio,
denuntiare, ut auxilia peditatus equitatusque mittant.
2 His cognitis rebus rem frumentariam providet, castris
idoneum locum deligit; Ubiis imperat, ut pecora de-
ducant suaque omnia ex agris in oppida conferant,

sperans barbaros atque imperitos homines inopia
cibariorum adductos ad iniquam pugnandi condi-
cionem posse deduci; mandat, ut crebros exploratores 3
in Suebos mittant quaeque apud eos gerantur co-
gnoscant. Illi imperata faciunt et paucis diebus inter- 4
missis referunt: Suebos omnes, posteaquam certiores
nuntii de exercitu Romanorum venerint, cum omni-
bus suis sociorumque copiis, quas coëgissent, pe-
nitus ad extremos fines se recepisse; silvam esse 5
ibi infinita magnitudine, quae appellatur Bacenis;
hanc longe introrsus pertinere et pro nativo muro
obiectam Cheruscos ab Suebis Suebosque ab Che-
ruscis iniuriis incursionibusque prohibere: ad eius
initium silvae Suebos adventum Romanorum ex-
spectare constituisse.

11. Quoniam ad hunc locum perventum est, non
alienum esse videtur de Galliae Germaniaeque mo-
ribus et, quo differant hae nationes inter sese, pro-
ponere. In Gallia non solum in omnibus civitatibus 2
atque in omnibus pagis [partibusque], sed paene
etiam in singulis domibus factiones sunt, earumque 3
factionum principes sunt qui summam auctoritatem
eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbi-
trium iudiciumque summa omnium rerum consilio-
rumque redeat. Itaque eius rei causa antiquitus 4
institutum videtur, ne quis ex plebe contra poten-
tiorem auxilii egeret: suos enim quisque opprimi et
circumveniri non patitur, neque, aliter si faciat, ullam
inter suos habet auctoritatem. Haec eadem ratio est 5
in summa totius Galliae: namque omnes civitates
in partes divisae sunt duas.

12. Cum Caesar in Galliam venit, alterius fac-
2 tionis principes erant Aedui, alterius Sequani. Hi
cum per se minus valerent, quod summa auctoritas
antiquitus erat in Aeduis magnaeque eorum erant
clientelae, Germanos atque Ariovistum sibi adiun-
xerant eosque ad se magnis iacturis pollicitationi-
3 busque perduxerant. Proeliis vero compluribus factis
secundis atque omni nobilitate Aeduorum interfecta
4 tantum potentia antecesserant, ut magnam partem
clientium ab Aeduis ad se traducerent obsidesque ab
iis principum filios acciperent et publice iurare
cogerent nihil se contra Sequanos consilii inituros,
et partem finitimi agri per vim occupatam possi-
derent Galliaeque totius principatum obtinerent.
5 Qua necessitate adductus Divitiacus auxilii petendi
causa Romam ad senatum profectus imperfecta re
6 redierat. Adventu Caesaris facta commutatione rerum,
obsidibus Aeduis redditis, veteribus clientelis re-
stitutis, novis per Caesarem comparatis, quod hi,
qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore
condicione atque aequiore imperio se uti videbant,
reliquis rebus eorum gratia dignitateque amplificata,
7 Sequani principatum dimiserant. In eorum locum
Remi successerant, quos quod adaequare apud Cae-
sarem gratia intellegebatur, ii, qui propter veteres
inimicitias nullo modo cum Aeduis coniungi pote-
8 rant, se Remis in clientelam dicabant. Hos illi dili-
genter tuebantur; ita et novam et repente collectam
9 auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut
longe principes haberentur Aedui, secundum locum
dignitatis Remi obtinerent.

13. In omni Gallia eorum homiuum, qui aliquo
sunt numero atque honore, genera sunt duo. Nam
plebes paene servorum habetur loco, quae nihil
audet per se, nullo adhibetur consilio. Plerique, 2
cum aut aere alieno aut magnitudine tributorum aut
iniuria potentiorum premuntur, sese in servitutem
dicant nobilibus. In hos eadem omnia sunt iura, 3
quae dominis in servos. Sed de his duobus gene-
ribus alterum est druidum, alterum equitum. Illi 4
rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata
procurant, religiones interpretantur; ad eos magnus
adulescentium numerus disciplinae causa concurrit,
magnoque hi sunt apud eos honore. Nam fere de 5
omnibus controversiis publicis privatisque consti-
tuunt, et, si quod est admissum facinus, si caedes
facta, si de hereditate, de finibus controversia est,
iidem decernunt, praemia poenasque constituunt;
si qui aut privatus aut populus eorum decreto non 6
stetit, sacrificiis interdicunt. Haec poena apud eos
est gravissima. Quibus ita est interdictum, hi nu- 7
mero impiorum ac sceleratorum habentur, his omnes
decedunt, aditum sermonemque defugiunt, ne quid
ex contagione incommodi accipiant, neque his pe-
tentibus ius redditur neque honos ullus communi-
catur. His autem omnibus druidibus praeest unus, 8
qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc 9
mortuo aut, si qui ex reliquis excellit dignitate,
succedit, aut, si sunt plures pares, suffragio druidum,
nonnumquam etiam armis de principatu contendunt.
Hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quae 10
regio totius Galliae media habetur, considunt in

loco consecrato. Huc omnes undique, qui contro-
versias habent, conveniunt eorumque decretis iudi-
11 ciisque parent. Disciplina in Britannia reperta atque
12 inde in Galliam translata esse existimatur, et nunc,
qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque
illo discendi causa proficiscuntur.

14. Druides a bello abesse consuerunt neque
tributa una cum reliquis pendunt, [militiae vaca-
tionem] omniumque rerum habent immunitatem.
2 Tantis excitati praemiis et sua sponte multi in dis-
ciplinam conveniunt et a parentibus propinquisque
3 mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere
dicuntur. Itaque annos nonnulli vicenos in disciplina
permanent. Neque fas esse existimant ea litteris
mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis priva-
4 tisqe rationibus Graecis litteris utantur. Id mihi
duabus de causis instituisse videntur, quod neque
in vulgum disciplinam efferri velint neque eos, qui
discunt, litteris confisos minus memoriae studere;
quod fere plerisque accidit, ut praesidio litterarum
diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant.
5 Imprimis hoc volunt persuadere, non interire animas,
sed ab aliis post mortem transire ad alios, atque
hoc maxime ad virtutem excitari putant metu mortis
6 neglecto. Multa praeterea de sideribus atque eorum
motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum
natura, de deorum immortalium vi ac potestate dis-
putant et iuventuti tradunt.

15. Alterum genus est equitum. Hi, cum est
usus atque aliquod bellum incidit (quod fere ante
Caesaris adventum quotannis accidere solebat, uti

aut ipsi iniurias inferrent aut illatas propulsarent), omnes in bello versantur, atque eorum ut quisque 2
est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientesque habet. Hanc unam gratiam potentiamque noverunt.

16. Natio est omnis Gallorum admodum dedita religionibus, atque ob eam causam, qui sunt affecti 2
gravioribus morbis quique in proeliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant aut se immolaturos vovent, administrisque ad ea sacri- 3
ficia druidibus utuntur, quod, pro vita hominis nisi hominis vita reddatur, non posse deorum immortalium numen placari arbitrantur, publiceque eiusdem generis habent instituta sacrificia. Alii immani magni- 4
tudine simulacra habent, quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent; quibus succensis circumventi flamma exanimantur homines. Sup- 5
plicia eorum, qui in furto aut in latrocinio aut aliqua noxia sint comprehensi, gratiora dîs immortalibus esse arbitrantur; sed, cum eius generis copia defecit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

17. Deum maxime Mercurium colunt: huius sunt plurima simulacra; hunc omnium inventorem artium ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad quaestus pecuniae mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. Post hunc Apollinem et 2
Martem et Iovem et Minervam. De his eandem fere, quam reliquae gentes, habent opinionem: Apollinem morbos depellere, Minervam operum atque artificiorum initia tradere, Iovem imperium caelestium tenere, Martem bella regere. Huic, cum proelio dimicare 3

constituerunt, ea, quae bello ceperint, plerumque
devovent: qui superaverint animalia capta immo-
4 lant reliquasque res in unum locum conferunt. Multis
in civitatibus harum rerum exstructos tumulos locis
5 consecratis conspicari licet; neque saepe accidit, ut
neglecta quispiam religione aut capta apud se oc-
cultare aut posita tollere auderet, gravissimumque
ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.

18. Galli se omnes ab Dite patre prognatos
2 praedicant idque ab druidibus proditum dicunt. Ob
eam causam spatia omnis temporis non numero
dierum, sed noctium finiunt; dies natales et men-
sium et annorum initia sic observant, ut noctem
3 dies subsequatur. In reliquis vitae institutis hoc
fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi
cum adoleverunt, ut munus militiae sustinere pos-
sint, palam ad se adire non patiuntur filiumque
puerili aetate in publico in conspectu patris assi-
stere turpe ducunt.

19. Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis
nomine acceperunt, tantas ex suis bonis aestima-
2 tione facta cum dotibus communicant. Huius omnis
pecuniae coniunctim ratio habetur fructusque ser-
vantur; uter eorum vita superarit, ad eum pars
utriusque cum fructibus superiorum temporum per-
3 venit. Viri in uxores, sicuti in liberos, vitae necis-
que habent potestatem; et cum pater familiae illu-
striore loco natus decessit, eius propinqui conveniunt
et, de morte si res in suspicionem venit, de uxo-
ribus in servilem modum quaestionem habent et, si
compertum est, igni atque omnibus tormentis ex-

cruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu Gallo- 4
rum magnifica et sumptuosa; omniaque, quae vivis
cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam
animalia, ac paulo supra hanc memoriam servi et
clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, iustis
funeribus confectis una cremabantur.

20. Quae civitates commodius suam rem publicam administrare existimantur, habent legibus
sanctum, si quis quid de re publica a finitimis
rumore aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat neve cum quo alio communicet, quod saepe 2
homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri et ad facinus impelli et de summis
rebus consilium capere cognitum est. Magistratus 3
quae visa sunt occultant, quaeque esse ex usu iudicaverunt, multitudini produnt. De re publica nisi
per concilium loqui non conceditur.

21. Germani multum ab hac consuetudine differunt. Nam neque druides habent, qui rebus divinis
praesint, neque sacrificiis student. Deorum numero 2
eos solos ducunt, quos cernunt et quorum aperte
opibus iuvantur, Solem et Vulcanum et Lunam,
reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in 3
venationibus atque in studiis rei militaris consistit;
ab parvulis labori ac duritiae student. Qui diutis- 4
sime impuberes permanserunt, maximam inter suos
ferunt laudem: hoc ali staturam, ali vires nervosque confirmari putant. Intra annum vero vicesimum 5
feminae notitiam habuisse in turpissimis habent rebus; cuius rei nulla est occultatio, quod et promiscue in fluminibus perluuntur et pellibus aut

parvis rhenonum tegimentis utuntur magna corporis parte nuda.

22. Agriculturae non student, maiorque pars
2 eorum victus in lacte, caseo, carne consistit. Neque
quisquam agri modum certum aut fines habet pro-
prios; sed magistratus ac principes in annos sin-
gulos gentibus cognationibusque hominum, cum una
coierunt, quantum et quo loco visum est agri attri-
3 buunt atque anno post alio transire cogunt. Eius
rei multas afferunt causas: ne assiduo consuetudine
capti studium belli gerendi agricultura commutent;
ne latos fines parare studeant, potentioresque hu-
miliores possessionibus expellant; ne accuratius ad
frigora atque aestus vitandos aedificent; ne qua
oriatur pecuniae cupiditas, qua ex re factiones
dissensionesque nascuntur; ut animi aequitate ple-
bem contineant, cum suas quisque opes cum poten-
tissimis aequari videat.

23. Civitatibus maxima laus est quam latissime
2 circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc
proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos
cedere, neque quemquam prope audere consistere;
3 simul hoc se fore tutiores arbitrantur repentinae
4 incursionis timore sublato. Cum bellum civitas aut
illatum defendit aut infert, magistratus, qui ei bello
praesint, ut vitae necisque habeant potestatem, deli-
5 guntur. In pace nullus est communis magistratus,
sed principes regionum atque pagorum inter suos
6 ius dicunt controversiasque minuunt. Latrocinia
nullam habent infamiam, quae extra fines cuiusque
civitatis fiunt, atque ea iuventutis exercendae ac

desidiae minuendae causa fieri praedicant. Atque 7
ubi quis ex principibus in concilio dixit se ducem
fore, qui sequi velint, profiteantur, consurgunt ii, qui
et causam et hominem probant suumque auxilium 8
pollicentur atque ab multitudine collaudantur; qui
ex his secuti non sunt, in desertorum ac prodi-
torum numero ducuntur, omniumque his rerum
postea fides derogatur. Hospitem violare fas non 9
putant; qui quacumque de causa ad eos venerunt,
ab iniuria prohibent, sanctos habent, hisque om-
nium domus patent victusque communicatur.

24. Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli
virtute superarent, ultro bella inferrent, propter ho-
minum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum
colonias mitterent. Itaque ea, quae fertilissima Ger- 2
maniae sunt, loca circum Hercyniam silvam, quam
Eratostheni et quibusdam Graecis fama notam esse
video, quam illi Orcyniam appellant, Volcae Tecto-
sages occupaverunt atque ibi consederunt; quae 3
gens ad hoc tempus his sedibus sese continet sum-
mamque habet iustitiae et bellicae laudis opinionem.
Nunc quoque in eadem [inopia] egestate patientia- 4
que Germani permanent, eodem victu et cultu cor-
poris utuntur; Gallis autem provinciarum propin- 5
quitas et transmarinarum rerum notitia multa ad
copiam atque usus largitur; paulatim assuefacti 6
superari multisque victi proeliis ne se quidem ipsi
cum illis virtute comparant.

25. Huius Hercyniae silvae, quae supra demon-
strata est, latitudo novem dierum iter expedito
patet; non enim aliter finiri potest, neque mensuras

2 itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum et Ne-
metum et Rauracorum finibus rectaque fluminis
Danubii regione pertinet ad fines Dacorum et Anar-
3 tium; hinc se flectit sinistrorsus diversis ab flumine
regionibus multarumque gentium fines propter magni-
4 tudinem attingit; neque quisquam est huius Ger-
maniae, qui se aut adisse ad initium eius silvae
dicat, cum dierum iter LX processerit, aut, quo ex
5 loco oriatur, acceperit; multaque in ea genera fe-
rarum nasci constat, quae reliquis in locis visa non
sint; ex quibus quae maxime differant ab ceteris
et memoriae prodenda videantur, haec sunt.

26. Est bos cervi figura, cuius a media fronte
inter aures unum cornu existit excelsius magisque
2 directum his, quae nobis nota sunt, cornibus; ab
eius summo sicut palmae ramique late diffunduntur.
3 Eadem est feminae marisque natura, eadem forma
magnitudoque cornuum.

27. Sunt item, quae appellantur alces. Harum
est consimilis capris figura et varietas pellium, sed
magnitudine paulo antecedunt mutilaeque sunt cor-
2 nibus et crura sine nodis articulisque habent, neque
quietis causa procumbunt neque, si quo afflictae
casu conciderunt, erigere sese aut sublevare pos-
3 sunt. His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se
applicant atque ita paulum modum reclinatae quietem
4 capiunt. Quarum ex vestigiis cum est animadversum
a venatoribus, quo se recipere consuerint, omnes
eo loco aut ab radicibus subruunt aut accidunt ar-
bores, tantum ut summa species earum stantium
5 relinquatur. Huc cum se consuetudine reclinaverunt,

infirmas arbores pondere affligunt atque una ipsae
concidunt.

28. Tertium est genus eorum, qui uri appel-
lantur. Hi sunt magnitudine paulo infra elephantos, 2
specie et colore et figura tauri. Magna vis eorum
est et magna velocitas, neque homini neque ferae,
quam conspexerunt, parcunt. Hos studiose foveis 3
captos interficiunt. Hoc se labore durant adule-
scentes atque hoc genere venationis exercent, et
qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publi-
cum cornibus, quae sint testimonio, magnam ferunt
laudem. Sed assuescere ad homines et mansuefieri 4
ne parvuli quidem excepti possunt. Amplitudo cor- 5
nuum et figura et species multum a nostrorum boum
cornibus differt. Haec studiose conquisita ab labris 6
argento circumcludunt atque in amplissimis epulis
pro poculis utuntur.

29. Caesar, postquam per Ubios exploratores
comperit Suebos sese in silvas recepisse, inopiam
frumenti veritus, quod, ut supra demonstravimus,
minime omnes Germani agriculturae student, con-
stituit non progredi longius; sed, ne omnino metum 2
reditus sui barbaris tolleret atque ut eorum auxilia
tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis,
quae ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem
pedum ducentorum rescindit atque in extremo ponte 3
turrim tabulatorum quattuor constituit praesidium-
que cohortium duodecim pontis tuendi causa ponit
magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco
praesidioque Gaium Volcatium Tullum adulescentem
praefecit. Ipse, cum maturescere frumenta inciperent, 4

ad bellum Ambiorigis profectus per Arduennam
silvam, quae est totius Galliae maxima atque ab
ripis Rheni finibusque Treverorum ad Nervios per-
tinet milibusque amplius quingentis in longitudinem
patet, Lucium Minucium Basilum cum omni equi-
tatu praemittit, si quid celeritate itineris atque op-
5 portunitate temporis proficere posset; monet, ut
ignes in castris fieri prohibeat, ne qua eius ad-
ventus procul significatio fiat; sese confestim sub-
sequi dicit.

30. Basilus, ut imperatum est, facit. Celeriter
contraque omnium opinionem confecto itinere multos
in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad
ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum pau-
2 cis equitibus esse dicebatur. Multum cum in omni-
bus rebus tum in re militari potest fortuna. Nam
sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum
etiam atque imparatum incideret, priusque eius ad-
ventus ab omnibus videretur, quam fama ac nuntius
afferretur, sic magnae fuit fortunae omni militari
instrumento, quod circum se habebat, erepto, redis
3 equisque comprehensis ipsum effugere mortem. Sed
hoc quoque factum est, quod aedificio circumdato
silva, ut sunt fere domicilia Gallorum, qui vitandi
aestus causa plerumque silvarum atque fluminum
petunt propinquitates, comites familiaresque eius
angusto in loco paulisper equitum nostrorum vim
4 sustinuerunt. His pugnantibus illum in equum qui-
dam ex suis intulit: fugientem silvae texerunt. Sic
et ad subeundum periculum ed ad vitandum multum
fortuna valuit.

31. Ambiorix copias suas iudicione non con-
duxerit, quod proelio dimicandum non existimarit,
an tempore exclusus et repentino equitum adventu
prohibitus, cum reliquum exercitum subsequi cre-
deret, dubium est. Sed certe dimissis per agros 2
nuntiis sibi quemque consulere iussit. Quorum pars
in Arduennam silvam, pars in continentes paludes
profugit; qui proximi Oceano fuerunt, hi insulis 3
sese occultaverunt, quas aestus efficere consuerunt;
multi ex suis finibus egressi se suaque omnia alie- 4
nissimis crediderunt. Catuvolcus, rex dimidiae partis 5
Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat,
aetate iam confectus, cum laborem aut belli aut
fugae ferre non posset, omnibus precibus detestatus
Ambiorigem, qui eius consilii auctor fuisset, taxo,
cuius magna in Gallia Germaniaque copia est, se
exanimavit.

32. Segni Condrusique, ex gente et numero
Germanorum, qui sunt inter Eburones Treverosque,
legatos ad Caesarem miserunt oratum, ne se in
hostium numero duceret neve omnium Germanorum,
qui essent citra Rhenum, unam esse causam iudi-
caret: nihil se de bello cogitavisse, nulla Ambiorigi
auxilia misisse. Caesar explorata re quaestione 2
captivorum, si qui ad eos Eburones ex fuga con-
venissent, ad se ut reducerentur, imperavit; si ita
fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum 3
copiis in tris partes distributis impedimenta omnium
legionum Aduatucam contulit. Id castelli nomen est. 4
Hoc fere est in mediis Eburonum finibus, ubi Titu-
rius atque Aurunculeius hiemandi causa consederant.

5 Hunc cum reliquis rebus locum probarat, tum quod
superioris anni munitiones integrae manebant, ut
militum laborem sublevaret. Praesidio impedimentis
legionem quartamdecimam reliquit, unam ex his
tribus, quas proxime conscriptas ex Italia traduxe-
6 rat. Ei legioni castrisque Quintum Tullium Cicero-
nem praeficit ducentosque equites attribuit.

33. Partito exercitu Titum Labienum cum legio-
nibus tribus ad Oceanum versus in eas partes, quae
2 Menapios attingunt, proficisci iubet; Gaium Trebo-
nium cum pari legionum numero ad eam regionem,
quae ad Aduatucos adiacet, depopulandam mittit;
3 ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod
influit in Mosam, extremasque Arduennae partes
ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum
4 Ambiorigem audiebat. Discedens post diem septimum
sese reversurum confirmat; quam ad diem ei legioni,
quae in praesidio relinquebatur, deberi frumentum
5 sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si rei
publicae commodo facere possint, ad eum diem
revertantur, ut rursus communicato consilio explora-
tisque hostium rationibus aliud initium belli capere
possent.

34. Erat, ut supra demonstravimus, manus
certa nulla, non oppidum, non praesidium, quod
se armis defenderet, sed in omnes partes dispersa
2 multitudo. Ubi cuique aut valles abdita aut locus
silvestris aut palus impedita spem praesidii aut
3 salutis aliquam offerebat, consederat. Haec loca
vicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam
requirebat non in summa exercitus tuenda (nullum

enim poterat universis ab perterritis ac dispersis
periculum accidere), sed in singulis militibus con-
servandis; quae tamen ex parte res ad salutem
exercitus pertinebat. Nam et praedae cupiditas 4
multos longius evocabat, et silvae incertis occul-
tisque itineribus confertos adire prohibebant. Si 5
negotium confici stirpemque hominum sceleratorum
interfici vellet, dimittendae plures manus diducen-
dique erant milites; si continere ad signa mani- 6
pulos vellet, ut instituta ratio et consuetudo exer-
citus Romani postulabat, locus ipse erat praesidio
barbaris, neque ex occulto insidiandi et dispersos
circumveniendi singulis deerat audacia. Ut in eius- 7
modi difficultatibus, quantum diligentia provideri
poterat, providebatur, ut potius in nocendo aliquid
praetermitteretur, etsi omnium animi ad ulciscen-
dum ardebant, quam cum aliquo militum detri-
mento noceretur. Dimittit ad finitimas civitates 8
nuntios Caesar: omnes evocat spe praedae ad diri-
piendos Eburones, ut potius in silvis Gallorum
vita quam legionarius miles periclitetur, simul ut
magna multitudine circumfusa pro tali facinore stirps
ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus 9
celeriter convenit.

35. Haec in omnibus Eburonum partibus gere-
bantur, diesque appetebat septimus, quem ad diem
Caesar ad impedimenta legionemque reverti consti-
tuerat. Hic, quantum in bello fortuna possit et 2
quantos afferat casus, cognosci potuit. Dissipatis 3
ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus
erat nulla, quae parvam modo causam timoris

4 afferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama,
diripi Eburones atque ultro omnes ad praedam
5 evocari. Cogunt equitum duo milia Sugambri, qui
sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga
6 Tencteros atque Usipetes supra docuimus. Trans-
eunt Rhenum navibus ratibusque triginta milibus
passuum infra eum locum, ubi pons erat perfectus
praesidiumque ab Caesare relictum; primos Ebu-
ronum fines adeunt; multos ex fuga dispersos ex-
cipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupi-
dissimi barbari, potiuntur. Invitati praeda longius
7 procedunt. Non hos palus in bello latrociniisque
natos, non silvae morantur. Quibus in locis sit
Caesar, ex captivis quaerunt; profectum longius
reperiunt omnemque exercitum discessisse cogno-
8 scunt. Atque unus ex captivis, 'quid vos', inquit,
'hanc miseram ac tenuem sectamini praedam, qui-
bus licet iam esse fortunatissimis? Tribus horis
Aduatucam venire potestis: huc omnes suas for-
9 tunas exercitus Romanorum contulit; praesidii tan-
tum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque
10 quisquam egredi extra munitiones audeat'. Oblata
spe Germani, quam nacti erant praedam, in occulto
relinquunt; ipsi Aduatucam contendunt usi eodem
duce, cuius haec indicio cognoverant.

36. Cicero, qui omnes superiores dies prae-
ceptis Caesaris cum summa diligentia milites in
castris continuisset ac ne calonem quidem quem-
quam extra munitionem egredi passus esset, septimo
die diffidens de numero dierum Caesarem fidem
servaturum, quod longius progressum audiebat,

neque ulla de reditu eius fama afferebatur, simul 2
eorum permotus vocibus, qui illius patientiam paene
obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi
non liceret, nullum eiusmodi casum exspectans,
quo novem oppositis legionibus maximoque equitatu
dispersis ac paene deletis hostibus in milibus pas-
suum tribus offendi posset, quinque cohortes fru-
mentatum in proximas segetes mittit, quas inter et
castra unus omnino collis intererat. Complures 3
erant ex legionibus aegri relicti; ex quibus qui
hoc spatio dierum convaluerant, circiter CCC, sub
vexillo una mittuntur; magna praeterea multitudo
calonum, magna vis iumentorum, quae in castris
subsederant, facta potestate sequitur.

37. Hoc ipso tempore et casu Germani equites
interveniunt protinusque eodem illo, quo venerant,
cursu ab decumana porta in castra irrumpere co-
nantur, nec prius sunt visi obiectis ab ea parte 2
silvis, quam castris appropinquarent, usque eo ut,
qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui
facultatem non haberent. Inopinantes nostri re nova 3
perturbantur, ac vix primum impetum cohors in
statione sustinet. Circumfunduntur ex reliquis hostes 4
partibus, si quem aditum reperire possent. Aegre 5
portas nostri tuentur, reliquos aditus locus ipse
per se munitioque defendit. Totis trepidatur castris, 6
atque alius ex alio causam tumultus quaerit; neque
quo signa ferantur neque quam in partem quisque
conveniat, provident. Alius iam castra capta pronun- 7
tiat, alius deleto exercitu atque imperatore victores
barbaros venisse contendit; plerique novas sibi ex loco 8

religiones fingunt Cottaeque et Titurii calamitatem,
qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt.
9 Tali timore omnibus perterritis confirmatur opinio
barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus
10 praesidium. Perrumpere nituntur seque ipsi adhor-
tantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

38. Erat aeger cum praesidio relictus Publius
Sextius Baculus, qui primum pilum ad Caesarem
duxerat, cuius mentionem superioribus proeliis feci-
2 mus, ac diem iam quintum cibo caruerat. Hic dif-
fisus suae atque omnium saluti inermis ex taber-
naculo prodit, videt imminere hostes atque in summo
esse rem discrimine, capit arma a proximis atque
3 in porta consistit. Consequuntur hunc centuriones
eius cohortis, quae in statione erat; paulisper una
4 proelium sustinent. Relinquit animus Sextium gra-
vibus acceptis vulneribus: aegre per manus tractus
5 servatur. Hoc spatio interposito reliqui sese confir-
mant tantum, ut in munitionibus consistere audeant
speciemque defensorum praebeant.

39. Interim confecta frumentatione milites nostri
clamorem exaudiunt; praecurrunt equites; quanto res
2 sit in periculo cognoscunt. Hic vero nulla munitio est,
quae perterritos recipiat: modo conscripti atque usus
militaris imperiti ad tribunum militum centurionesque
ora convertunt; quid ab his praecipiatur, exspectant.
3 Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur.
4 Barbari signa procul conspicati oppugnatione desi-
stunt; redisse primo legiones credunt, quas longius
discessisse ex captivis cognoverant; postea despecta
paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt.

40. Calones in proximum tumulum procurrunt.
Hinc celeriter deiecti se in signa manipulosque
coniciunt; eo magis timidos perterrent milites. Alii, 2
cuneo facto ut celeriter perrumpant, censent, quo-
niam tam proquinqua sint castra, et si pars aliqua
circumventa ceciderit , at reliquos servari posse
confidunt; alii, ut in iugo consistant atque eundem 3
omnes ferant casum. Hoc veteres non probant mi- 4
lites, quos sub vexillo una profectos docuimus. Ita-
que inter se cohortati duce Gaio Trebonio, equite
Romano, qui eis erat praepositus, per medios ho-
stes perrumpunt incolumesqse ad unum omnes in
castra perveniunt. Hos subsecuti calones equitesque 5
eodem impetu militum virtute servantur. At ii, qui 6
in iugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei mili-
taris percepto neque in eo, quod probaverant, con-
silio permanere, ut se loco superiore defenderent,
neque eam, quam prodesse aliis vim celeritatemque
viderant, imitari potuerunt, sed se in castra recipere
conati iniquum in locum demiserunt. Centuriones, 7
quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliqua-
rum legionum virtutis causa in superiores erant
ordines huius legionis traducti, ne ante partam rei
militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes
conciderunt. Militum pars horum virtute submotis 8
hostibus praeter spem incolumis in castra pervenit,
pars a barbaris circumventa periit.

41. Germani desperata expugnatione castrorum,
quod nostros iam constitisse in munitionibus vide-
bant, cum ea praeda, quam in silvis deposuerant,
trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit etiam 2

post discessum hostium terror, ut ea nocte, cum Gaius Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret adesse cum incolumi
3 Caesarem exercitu. Sic omnino animos timor praeoccupaverat, ut paene alienata mente deletis omnibus copiis equitatum se ex fuga recepisse dicerent neque incolumi exercitu Germanos castra oppugna-
4 turos fuisse contenderent. Quem timorem Caesaris adventus sustulit.

42. Reversus ille eventus belli non ignorans unum, quod cohortes ex statione et praesidio essent emissae, questus (ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse) multum fortunam in repentino
2 hostium adventu potuisse iudicavit, multo etiam amplius, quod paene ab ipso vallo portisque castro-
3 rum barbaros avertisset. Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

43. Caesar rursus ad vexandos hostes profectus magno coacto numero ex finitimis civitatibus in
2 omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia aedificia, quae quisque conspexerat, incendebantur;
3 praeda ex omnibus locis agebatur; frumenta non solum tanta multitudine iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant, ut, si qui etiam in praesentia se occultassent, tamen his deducto exercitu rerum
4 omnium inopia pereundum videretur. Ac saepe in eum locum ventum est tanto in omnes partes diviso

equitatu, ut modo visum ab se Ambiorigem in fuga
circumspicerent captivi nec plane etiam abisse ex
conspectu contenderent, ut spe consequendi illata 5
atque infinito labore suscepto, qui se summam ab
Caesare gratiam inituros putarent, paene naturam
studio vincerent, semperque paulum ad summam
felicitatem defuisse videretur, atque ille latebris aut 6
saltibus se eriperet et noctu occultatus alias re-
giones partesque peteret non maiore equitum prae-
sidio quam quattuor, quibus solis vitam suam com-
mittere audebat.

44. Tali modo vastatis regionibus exercitum
Caesar duarum cohortium damno Durocortorum Re-
morum reducit, concilioque in eum locum Galliae
indicto de coniuratione Senonum et Carnutum quae-
stionem habere instituit et de Accone, qui princeps 2
eius consilii fuerat, graviore sententia pronuntiata
more maiorum supplicium sumpsit. Nonnulli iudi-
cium veriti profugerunt. Quibus cum aqua atque 3
igni interdixisset, duas legiones ad fines Trevero-
rum, duas in Lingonibus, sex reliquas in Senonum
finibus Agedinci in hibernis collocavit frumentoque
exercitui proviso, ut instituerat, in Italiam ad con-
ventus agendos profectus est.

C. IULII CAESARIS
DE BELLO GALLICO
LIBER SEPTIMUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. 702.] Cum Caesar motu urbano in Italia retineri ferretur, multae Gallorum gentes de recuperanda libertate conspirant c. 1. Primi Carnutes, deinde Arverni auctore Vercingetorige bellum suscipiunt; his Bituriges se adiungunt c. 2—5. Caesar ex Italia reversus de improviso Arvernos invadit et opprimit c. 6—8; legionibus quam celerrime in unum locum coactis Boiis auxilio proficiscitur, quorum oppidum Gorgobinam hostes duce Vercingetorige oppugnabant c. 9—11. In itinere Vellaunodunum, Genabum, Noviodunum oppida capit c. 12—13; deinde Avaricum, cui soli ceteris Biturigum oppidis incensis Galli pepercerant, cum aliquamdiu fortiter defensum esset, expugnat c. 14—27. Dum Galli a Vercingetorige incitati bello continuando operam dant, Caesar Aeduorum turbis a bello avocatur c. 29—33; quibus compositis Labienum cum exercitus parte in Senones Parisiosque delegat: ipse ad Gergoviam proficiscitur c. 34—36. Hanc oppugnans, cum iterum in Aeduis turbae excitatae essent c. 32—39. Caesar auxiliorum ab Aeduis missorum defectioni occursurus cum exercitus parte his obviam proficiscitur c. 40. Interim castra aegre ab Gallorum impetu defenduntur c. 41. Cum reversus esset in castra Caesar, Aedui deficiunt c. 42, 43. Romani Gergoviam impetu ca-

pere conati magna cum clade repulsi sunt c. 44—51. Itaque Caesar oratione ad milites habita obsidionem solvit c. 52, 53, et castra in Aeduos movet c. 54—56; ibi Labienum, qui res prospere in Parisiis gesserat, sibi adiungit c. 57—62. Aeduorum exemplum imitati omnes fere Galli deficiunt; Vercingetorigem summum ducem constituunt; at vincuntur a Caesare c. 62—67. Vercingetorix Alesiam se confert omnemque Galliam ad bellum evocat c. 68—71. Hanc urbem Caesar circumvallat; alias munitiones contra exteriorem hostem exstruit c. 72—74. Galli socios obsidione liberare conati, magno detrimento repelluntur c. 75—88. Alesia et Vercingetorix deduntur c. 89; Aeduis, Arvernis item in deditionem acceptis Caesar legiones in hiberna distribuit c. 90.

1. Quieta Gallia Caesar, ut constituerat, in
Italiam ad conventus agendos proficiscitur. Ibi co-
gnoscit de Clodii caede *de* senatusque consulto cer-
tior factus, ut omnes iuniores Italiae coniurarent,
delectum tota provincia habere instituit. Eae res in 2
Galliam Transalpinam celeriter perferuntur, Addunt
ipsi et affingunt rumoribus Galli, quod res poscere
videbatur, retineri urbano motu Caesarem neque in
tantis dissensionibus ad exercitum venire posse.
Hac impulsi occasione, qui iam ante se populi Ro- 3
mani imperio subiectos dolerent, liberius atque
audacius de bello consilia inire incipiunt. Indictis 4
inter se principes Galliae conciliis silvestribus ac
remotis locis queruntur de Acconis morte; posse
hunc casum ad ipsos recidere demonstrant; mise- 5
rantur communem Galliae fortunam; omnibus polli-
citationibus ac praemiis deposcunt, qui belli initium
faciant et sui capitis periculo Galliam in libertatem
vindicent. Imprimis rationem esse habendam dicunt, 6

priusquam eorum clandestina consilia efferantur,
7 ut Caesar ab exercitu intercludatur. Id esse facile, quod neque legiones audeant absente imperatore ex hibernis egredi, neque imperator sine praesidio
8 ad legiones pervenire possit. Postremo in acie praestare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam a maioribus acceperint, recuperare.

2. His rebus agitatis profitentur Carnutes se nullum periculum communis salutis causa recusare, principesque ex omnibus bellum facturos polli-
2 centur et, quoniam in praesentia obsidibus cavere inter se non possint, ne res efferatur, ut iureiurando ac fide sanciatur, petunt, collatis militaribus signis, quo more eorum gravissima caerimonia continetur, ne facto initio belli ab reliquis deserantur.
3 Tum collaudatis Carnutibus dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto ab concilio disceditur.

3. Ubi ea dies venit, Carnutes Gutruato et Conconnetodumno ducibus, desperatis hominibus, Genabum signo dato concurrunt civesque Romanos, qui negotiandi causa ibi constiterant, in his Gaium Fufium Citam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae iussu Caesaris praeerat, interficiunt bonaque
2 eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliae civitates fama perfertur. Nam ubicumque maior atque illustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant; hunc alii deinceps excipiunt et proximis
3 tradunt, ut tum accidit. Nam quae Genabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam

in finibus Arvernorum audita sunt, quod spatium
est milium passuum circiter centum LX.

4. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius,
Arvernus, summae potentiae adulescens, cuius pater
principatum Galliae totius obtinuerat et ob eam
causam, quod regnum appetebat, ab civitate erat
interfectus, convocatis suis clientibus facile incendit.
Cognito eius consilio ad arma concurritur. Prohi- 2
betur ab Gobannitione, patruo suo, reliquisque prin-
cipibus, qui hanc temptandam fortunam non existi-
mabant; expellitur ex oppido Gergovia; non destitit 3
tamen atque in agris habet delectum egentium ac
perditorum. Hac coacta manu, quoscumque adit 4
ex civitate, ad suam sententiam perducit; hortatur,
ut communis libertatis causa arma capiant, magnis-
que coactis copiis adversarios suos, a quibus paulo
ante erat eiectus, expellit ex civitate. Rex ab suis 5
appellatur. Dimittit quoquo versus legationes; ob-
testatur, ut in fide maneant. Celeriter sibi Senones, 6
Parisios, Pictones, Cadurcos, Turonos, Aulercos,
Lemovices, Andos reliquosque omnes, qui Oceanum
attingunt, adiungit: omnium consensu ad eum de-
fertur imperium. Qua oblata potestate omnibus his 7
civitatibus obsides imperat, certum numerum militum
ad se celeriter adduci iubet; armorum quantum 8
quaeque civitas domi quodque ante tempus efficiat,
constituit; imprimis equitatui studet. Summae dili- 9
gentiae summam imperii severitatem addit; magni-
tudine supplicii dubitantes cogit. Nam maiore com- 10
misso delicto igni atque omnibus tormentis necat,
leviore de causa auribus desectis aut singulis effossis

oculis domum remittit, ut sint reliquis documento
et magnitudine poenae perterreant alios.

5. His suppliciis celeriter coacto exercitu Lucte-
rium Cadurcum, summae hominem audaciae, cum
parte copiarum in Rutenos mittit; ipse in Bituriges
2 proficiscitur. Eius adventu Bituriges ad Aeduos,
quorum erant in fide, legatos mittunt subsidium ro-
gatum, quo facilius hostium copias sustinere possint.
3 Aedui de consilio legatorum, quos Caesar ad exer-
citum reliquerat, copias equitatus peditatusque sub-
4 sidio Biturigibus mittunt. Qui cum ad flumen Li-
gerim venissent, quod Bituriges ab Aeduis dividit,
paucos dies ibi morati neque flumen transire ausi
5 domum revertuntur legatisque nostris renuntiant, se
Biturigum perfidiam veritos revertisse, quibus id
consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent,
una ex parte ipsi, altera Arverni se circumsisterent.
6 Id eane de causa, quam legatis pronuntiarunt, an
perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat,
7 non videtur pro certo esse proponendum. Bituriges
eorum discessu statim cum Arvernis iunguntur.

6. His rebus in Italiam Caesari nuntiatis cum
iam ille urbanas res virtute Gnei Pompei commo-
diorem in statum pervenisse intellegeret, in Trans-
2 alpinam Galliam profectus est. Eo cum venisset,
magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exer-
3 citum pervenire posset. Nam si legiones in provin-
ciam arcesseret, se absente in itinere proelio dimi-
4 caturas intellegebat; si ipse ad exercitum contenderet,
ne iis quidem eo tempore, qui quieti viderentur,
suam salutem recte committi videbat.

7. Interim Lucterius Cadurcus in Rutenos missus
eam civitatem Arvernis conciliat. Progressus in Ni- 2
tiobriges et Gabalos ab utrisque obsides accipit
et magna coacta manu in provinciam Narbonem
versus eruptionem facere contendit. Qua re nuntiata 3
Caesar omnibus consiliis antevertendum existimavit,
ut Narbonem proficisceretur. Eo cum venisset, ti- 4
mentes confirmat, praesidia in Rutenis provinciali-
bus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus circumque Nar-
bonem, quae loca hostibus erant finitima, constituit, 5
partem copiarum ex provincia supplementumque,
quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Ar-
vernorum contingunt, convenire iubet.

8. His rebus comparatis represso iam Lucterio
et remoto, quod intrare intra praesidia periculosum
putabat, in Helvios proficiscitur. Etsi mons Cevenna, 2
qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore
anni altissima nive iter impediebat, tamen discussa
nive sex in altitudinem pedum atque ita viis patefactis
summo militum sudore ad fines Arvernorum pervenit.
Quibus oppressis inopinantibus, quod se Cevenna ut 3
muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem
umquam homini eo tempore anni semitae patuerant,
equitibus imperat, ut quam latissime possint vagentur
et quam maximum hostibus terrorem inferant. Cele- 4
riter haec fama ac nuntiis ad Vercingetorigem per-
feruntur; quem perterriti omnes Arverni circumsistunt
atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, neu se ab
hostibus diripi patiatur, praesertim cum videat omne
ad se bellum translatum. Quorum ille precibus per- 5
motus castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

9. At Caesar biduum in his locis moratus, quod
haec de Vercingetorige usu ventura opinione prae-
ceperat, per causam supplementi equitatusque co-
2 gendi ab exercitu discedit, Brutum adulescentem
his copiis praeficit; hunc monet, ut in omnes partes
equites quam latissime pervagentur: daturum se
3 operam, ne longius triduo ab castris absit. His
constitutis rebus, suis inopinantibus, quam maximis
4 potest itineribus Viennam pervenit. Ibi nanctus
recentem equitatum, quem multis ante diebus eo
praemiserat, neque diurno neque nocturno itinere
intermisso per fines Aeduorum in Lingones conten-
dit, ubi duae legiones hiemabant, ut, si quid etiam
de sua salute ab Aeduis iniretur consilii, celeritate
5 praecurreret. Eo cum pervenisset, ad reliquas le-
giones mittit priusque omnes in unum locum cogit,
quam de eius adventu Arvernis nuntiari posset.
6 Hac re cognita Vercingetorix rursus in Bituriges
exercitum reducit atque inde profectus Gorgobinam,
Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico proelio victos
Caesar collocaverat Aeduisque attribuerat, oppu-
gnare instituit.

10. Magnam haec res Caesari difficultatem ad
consilium capiendum afferebat, si reliquam partem
hiemis uno loco legiones contineret, ne stipendiariis
Aeduorum expugnatis cuncta Gallia deficeret, quod
nullum amicis in eo praesidium videretur positum
esse; si maturius ex hibernis educeret, ne ab re
2 frumentaria duris subvectionibus laboraret. Prae-
stare visum est tamen omnes difficultates perpeti,
quam tanta contumelia accepta omnium suorum

voluntates alienare. Itaque cohortatus Aeduos de 3
supportando commeatu praemittit ad Boios, qui de
suo adventu doceant hortenturque, ut in fide maneant
atque hostium impetum magno animo sustineant.
Duabus Agedinci legionibus atque impedimentis to- 4
tius exercitus relictis ad Boios proficiscitur.

11. Altero die cum ad oppidum Senonum Vel-
launodunum venisset, ne quem post se hostem re-
linqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur,
oppugnare instituit idque biduo circumvallavit; tertio 2
die missis ex oppido legatis de deditione arma con-
ferri, iumenta produci, sescentos obsides dari iubet.
Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. 3
Ipse [ut quam primum iter faceret] Genabum Car- 4
nutum proficiscitur; qui tum primum allato nuntio
de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam
rem ductum iri existimarent, praesidium Genabi
tuendi causa, quod eo mitterent, comparabant. Huc 5
biduo pervenit. Castris ante oppidum positis, diei
tempore exclusus in posterum oppugnationem differt
quaeque ad eam rem usui sint militibus imperat
et, quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris 6
continebat, veritus, ne noctu ex oppido profugerent,
duas legiones in armis excubare iubet. Genabenses 7
paulo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi
flumen transire coeperunt. Qua re per exploratores 8
nuntiata Caesar legiones, quas expeditas esse ius-
serat, portis incensis intromittit atque oppido po-
titur perpaucis ex hostium numero desideratis, quin
cuncti caperentur, quod pontis atque itinerum an-
gustiae multitudinis fugam intercluserant. Oppidum 9

diripit atque incendit, praedam militibus donat, exercitum Ligerem traducit atque in Biturigum fines pervenit.

12. Vercingetorix, ubi de Caesaris adventu cognovit, oppugnatione destitit atque obviam Caesari
2 proficiscitur. Ille oppidum Biturigum positum in via
3 Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido
cum legati ad eum venissent oratum, ut sibi ignosceret suaeque vitae consuleret, ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma conferri, equos produci, obsides dari iubet.
4 Parte iam obsidum tradita, cum reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma iumentaque conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis
5 antecesserat. Quem simulatque oppidani conspexerunt atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato arma capere, portas claudere, murum com-
6 plere coeperunt. Centuriones in oppido, cum ex significatione Gallorum novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis destrictis portas occupaverunt suosque omnes incolumes receperunt.

13. Caesar ex castris equitatum educi iubet, proelium equestre committit; laborantibus iam suis Germanos equites circiter CCCC submittit, quos ab
2 initio habere secum instituerat. Eorum impetum
Galli sustinere non potuerunt atque in fugam coniecti multis amissis se ad agmen receperunt. Quibus profligatis rursus oppidani perterriti comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Caesarem perduxerunt seseque ei dediderunt.

Quibus rebus confectis Caesar ad oppidum Ava- 8
ricum, quod erat maximum munitissimumque in
finibus Biturigum atque agri fertilissima regione,
profectus est, quod eo oppido recepto civitatem
Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.
14. Vercingetorix tot continuis incommodis Vel-
launoduni, Genabi, Novioduni acceptis suos ad con-
cilium convocat. Docet longe alia ratione esse bellum 2
gerendum, atque antea gestum sit. Omnibus modis
huic rei studendum, ut pabulatione et commeatu
Romani prohibeantur. Id esse facile, quod equitatu 3
ipsi abundent et quod anni tempore subleventur.
Pabulum secari non posse; necessario dispersos 4
hostes ex aedificiis petere: hos omnes cotidie ab
equitibus deleri posse. Praeterea salutis causa rei fa- 5
miliaris commoda neglegenda: vicos atque aedificia
incendi oportere hoc spatio obvia quoquo versus
quo pabulandi causa adire posse videantur. Harum 6
ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in
finibus bellum geratur, eorum opibus subleventur;
Romanos aut inopiam non laturos aut magno peri- 7
culo longius ab castris processuros; neque interesse 8
ipsosne interficiant, impedimentisne exuant, quibus
amissis bellum geri non possit. Praeterea oppida 9
incendi oportere, quae non munitione et loci natura
ab omni sint periculo tuta, neu suis sint ad detrac-
tandam militiam receptacula neu Romanis propo-
sita ad copiam commeatus praedamque tollendam.
Haec si gravia aut acerba videantur, multo illa 10
gravius aestimare, liberos, coniuges in servitutem abs-
trahi, ipsos interfici; quae sit necesse accidere victis.

15. Omnium consensu hac sententia probata
uno die amplius XX urbes Biturigum incenduntur.
Hoc idem fit in reliquis civitatibus; in omnibus
2 partibus incendia conspiciuntur. Quae etsi magno
cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii
proponebant, quod se prope explorata victoria cele-
3 riter amissa reciperaturos confidebant. Deliberatur
de Avarico in communi concilio, incendi placeret
4 an defendi. Procumbunt omnibus Gallis ad pedes
Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliae
urbem, quae praesidio et ornamento sit civitati,
5 suis manibus succendere cogerentur: facile se loci
natura defensuros dicunt, quod prope ex omnibus
partibus flumine et palude circumdata unum habeat
6 et perangustum aditum. Datur petentibus venia dis-
suadente primo Vercingetorige, post concedente et
precibus ipsorum et misericordia vulgi. Defensores
oppido idonei deliguntur.

16. Vercingetorix minoribus Caesarem itineribus
subsequitur et locum castris deligit paludibus silvis-
que munitum ab Avarico longe milia passuum XVI.
2 Ibi per certos exploratores in singula diei tempora,
quae ad Avaricum agerentur, cognoscebat et, quid
3 fieri vellet, imperabat. Omnes nostras pabulationes
frumentationesque observabat dispersosque, cum lon-
gius necessario procederent, adoriebatur magnoque
incommodo afficiebat, etsi, quantum ratione pro-
videri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis
temporibus diversisque itineribus iretur.

17. Castris ad eam partem oppidi positis Caesar,
quae intermissa a flumine et a paludibus aditum,

ut supra diximus, angustum habebat, aggerem ap-
parare, vineas agere, turres duas constituere coepit;
nam circumvallare loci natura prohibebat. De re 2
frumentaria Boios atque Aeduos adhortari non de-
stitit; quorum alteri, quod nullo studio agebant,
non multum adiuvabant, alteri non magnis faculta-
tibus, quod civitas erat exigua et infirma, celeriter,
quod habuerunt, consumpserunt. Summa difficultate 3
rei frumentariae affecto exercitu tenuitate Boiorum,
indiligentia Aeduorum, incendiis aedificiorum, usque
eo ut complures dies frumento milites caruerint et
pecore ex longinquioribus vicis adacto extremam
famem sustentarent, nulla tamen vox est ab iis
audita populi Romani maiestate et superioribus
victoriis indigna. Quin etiam Caesar cum in opere 4
singulas legiones appellaret et, si acerbius inopiam
ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret, uni-
versi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se com- 5
plures annos illo imperante meruisse, ut nullam
ignominiam acciperent, nusquam infecta re disce-
derent; hoc se ignominiae laturos loco, si inceptam 6
oppugnationem reliquissent; praestare omnes per- 7
ferre acerbitates, quam non civibus Romanis, qui
Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent.
Haec eadem centurionibus tribunisque militum man- 8
dabant, ut per eos ad Caesarem deferrentur.

18. Cum iam muro turres appropinquassent, ex captivis Caesar cognovit Vercingetorigem consumpto pabulo castra movisse propius Avaricum atque ipsum cum equitatu expeditisque, qui inter equites proeliari consuessent, insidiarum causa eo profectum,

quo nostros postero die pabulatum venturos arbi-
2 traretur. Quibus rebus cognitis media nocte silentio
3 profectus ad hostium castra mane pervenit. Illi
celeriter per exploratores adventu Caesaris cognito
carros impedimentaque sua in artiores silvas abdi-
derunt, copias omnes in loco edito atque aperto in-
4 struxerunt. Qua re nuntiata Caesar celeriter sarcinas
conferri, arma expediri iussit.

19. Collis erat leniter ab infimo acclivis. Hunc
ex omnibus fere partibus palus difficilis atque im-
pedita cingebat non latior pedibus quinquaginta.
2 Hoc se colle interruptis pontibus Galli fiducia loci
continebant generatimque distributi in civitates
omnia vada eius paludis ac saltus obtinebant sic
animo parati, ut, si eam paludem Romani perrum-
pere conarentur, haesitantes premerent ex loco su-
3 periore, ut, qui propinquitatem loci videret, paratos
prope aequo Marte ad dimicandum existimaret,
qui iniquitatem condicionis perspiceret, inani simu-
4 latione sese ostentare cognosceret. Indignantes
milites Caesar, quod conspectum suum hostes per-
ferre possent tantulo spatio interiecto, et signum
proelii exposcentes edocet, quanto detrimento et
quot virorum fortium morte necesse sit constare
5 victoriam; quos cum sic animo paratos videat, ut
nullum pro sua laude periculum recusent, summae
se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam
6 sua salute habeat cariorem. Sic milites consolatus
eodem die reducit in castra reliquaque, quae ad
oppugnationem pertinebant oppidi, administrare
instituit.

20. Vercingetorix, cum ad suos redisset, pro-
ditionis insimulatus, quod castra propius Romanos
movisset, quod cum omni equitatu discessisset,
quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod
eius discessu Romani tanta opportunitate et celeri-
tate venissent: non haec omnia fortuito aut sine 2
consilio accidere potuisse; regnum illum Galliae
malle Caesaris concessu quam ipsorum habere bene-
ficio: tali modo accusatus ad haec respondit: quod 3
castra movisset, factum inopia pabuli etiam ipsis
hortantibus; quod propius Romanos accessisset,
persuasum loci opportunitate, qui se ipse sine mu-
nitione defenderet; equitum vero operam neque in 4
loco palustri desiderari debuisse et illic fuisse utilem,
quo sint profecti. Summam imperii se consulto nulli 5
discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad
dimicandum impelleretur; cui rei propter animi mol-
litiem studere omnes videret, quod diutius laborem
ferre non possent. Romani si casu intervenerint, 6
fortunae, si alicuius indicio vocati, huic habendam
gratiam, quod et paucitatem eorum ex loco supe-
riore cognoscere et virtutem despicere potuerint,
qui dimicare non ausi turpiter se in castra rece-
perint. Imperium se ab Caesare per proditionem 7
nullum desiderare, quod habere victoria posset, quae
iam esset sibi atque omnibus Gallis explorata; quin
etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tri-
buere, quam ab se salutem accipere videantur.
'Haec ut intellegatis', inquit, 'a me sincere pronun- 8
tiari, audite Romanos milites'. Producit servos, quos 9
in pabulatione paucis ante diebus exceperat et fame

10 vinculisque excruciaverat. Hi iam ante edocti, quae
interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios
dicunt; fame et inopia adductos clam ex castris
exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire
11 possent; simili omnem exercitum inopia premi, nec
iam vires sufficere cuiusquam nec ferre operis la-
borem posse; itaque statuisse imperatorem, si nihil
in oppugnatione oppidi profecissent, triduo exer-
12 citum deducere. ‘Haec’, inquit, ‘a me’, Vercingetorix,
‘beneficia habetis, quem proditionis insimulatis; cuius
opera sine vestro sanguine tantum exercitum victo-
rem fame consumptum videtis; quem turpiter se ex
fuga recipientem ne qua civitas suis finibus recipiat,
a me provisum est’.

21. Conclamat omnis multitudo et suo more
armis concrepat, quod facere in eo consuerunt, cuius
orationem approbant: summum esse Vercingetorigem
ducem, nec de eius fide dubitandum, nec maiore
2 ratione bellum administrari posse. Statuunt, ut X
milia hominum delecta ex omnibus copiis in oppi-
3 dum mittantur, nec solis Biturigibus communem
salutem committendam censent, quod paene eo, si
id oppidum retinuissent, summam victoriae constare
intellegebant.

22. Singulari militum nostrorum virtuti consilia
cuiusque modi Gallorum occurrebant, ut est summae
genus sollertiae atque ad omnia imitanda et effi-
2 cienda, quae ab quoque traduntur, aptissimum. Nam
et laqueis falces avertebant, quas cum destinaverant,
tormentis introrsus reducebant, et aggerem cuniculis
subtrahebant, eo scientius, quod apud eos magnae

sunt ferrariae atque omne genus cuniculorum notum
atque usitatum est. Totum autem murum ex omni 3
parte turribus contabulaverant atque has coriis in-
texerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptio- 4
nibus aut aggeri ignem inferebant aut milites occu-
patos in opere adoriebantur et nostrarum turrium
altitudinem, quantum has cotidianus agger ex-
presserat, commissis suarum turrium malis adae- 5
quabant et apertos cuniculos praeusta et praeacuta
materia et pice fervefacta et maximi ponderis
saxis morabantur moenibusque appropinquare pro-
hibebant.

23. Muri autem omnes Gallici hac fere forma
sunt. Trabes directae perpetuae in longitudinem
paribus intervallis, distantes inter se binos pedes,
in solo collocantur. Hae revinciuntur introrsus et 2
multo aggere vestiuntur; ea autem, quae diximus,
intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur.
His collocatis et coagmentatis alius insuper ordo 3
additur, ut idem illud intervallum servetur, neque
inter se contingant trabes, sed paribus intermissae
spatiis singulae singulis saxis interiectis arte conti-
neantur. Sic deinceps omne opus contexitur, dum 4
iusta muri altitudo expleatur. Hoc cum in speciem 5
varietatemque opus deforme non est alternis tra-
bibus ac saxis, quae rectis lineis suos ordines ser-
vant, tum ad utilitatem et defensionem urbium
summam habet opportunitatem, quod et ab incendio
lapis et ab ariete materia defendit, quae perpetuis
trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus
revincta neque perrumpi neque distrahi potest.

24. His tot rebus impedita oppugnatione milites,
cum toto tempore frigore et assiduis imbribus tar-
darentur, tamen continenti labore omnia haec su-
peraverunt et diebus XXV aggerem [latum] pedes
CCCXXX *longum*, altum pedes LXXX exstruxerunt.
2 Cum is murum hostium paene contingeret, et Caesar
ad opus consuetudine excubaret militesque horta-
retur, ne quod omnino tempus ab opere intermitte-
retur, paulo ante tertiam vigiliam est animadversum
fumare aggerem, quem cuniculo hostes succende-
3 rant, eodemque tempore toto muro clamore sublato
duabus portis ab utroque latere turrium eruptio
4 fiebat. Alii faces atque aridam materiem de muro
in aggerem eminus iaciebant, picem reliquasque res,
quibus ignis excitari potest, fundebant, ut, quo
primum curreretur aut cui rei ferretur auxilium,
5 vix ratio iniri posset. Tamen, quod instituto Cae-
saris semper duae legiones pro castris excubabant
pluresque partitis temporibus erant in opere, cele-
riter factum est, ut alii eruptionibus resisterent,
alii turres reducerent aggeremque interscinderent,
omnis vero ex castris multitudo ad restinguendum
concurreret.

25. Cum in omnibus locis consumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur, semperque hostibus spes victoriae redintegraretur, eo magis, quod deustos pluteos turrium videbant nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertebant, semperque ipsi recentes defessis succederent omnemque Galliae salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur, accidit inspectantibus nobis, quod dignum

memoria visum praetereundum non existimavimus.
Quidam ante portam oppidi Gallus per manus sevi 2
ac picis traditas glebas in ignem e regione turris
proiciebat; scorpione ab latere dextro traiectus
exanimatusque concidit. Hunc ex proximis unus 3
iacentem transgressus eodem illo munere fungebatur;
eadem ratione ictu scorpionis exanimato alteri suc-
cessit tertius et tertio quartus, nec prius ille est a 4
propugnatoribus vacuus relictus locus, quam re-
stincto aggere atque omni ex parte submotis hosti-
bus finis est pugnandi factus.

26. Omnia experti Galli, quod res nulla succes-
serat, postero die consilium ceperunt ex oppido
profugere hortante et iubente Vercingetorige. Id si- 2
lentio noctis conati non magna iactura suorum sese
effecturos sperabant, propterea quod neque longe
ab oppido castra Vercingetorigis aberant, et palus,
quae perpetua intercedebat, Romanos ad insequen-
dum tardabat. Iamque hoc facere noctu apparabant, 3
cum matresfamiliae repente in publicum procurre-
runt flentesque proiectae ad pedes suorum omnibus
precibus petierunt, ne se et communes liberos ho-
stibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam
fugam naturae et virium infirmitas impediret. Ubi 4
eos in sententia perstare viderunt, quod plerumque
in summo periculo timor misericordiam non recipit,
conclamare et significare de fuga Romanis coeperunt.
Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Roma- 5
norum viae praeoccuparentur, consilio destiterunt.

27. Postero die Caesar promota turri directis-
que operibus, quae facere instituerat, magno coorto

imbre non inutilem hanc ad capiendum consilium
tempestatem arbitratus est, quod paulo incautius
custodias in muro dispositas videbat, suosque lan-
guidius in opere versari iussit et, quid fieri vellet,
2 ostendit. Legionibusque intra vineas in occulto ex-
peditis cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus
fructum victoriae perciperent, iis, qui primi murum
ascendissent, praemia proposuit militibusque signum
3 dedit. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt
murumque celeriter compleverunt.

28. Hostes re nova perterriti muro turribusque
deiecti in foro ac locis patentioribus cuneatim con-
stiterunt, hoc animo, ut, si qua ex parte obviam
2 [contra] veniretur, acie instructa depugnarent. Ubi
neminem in aequum locum sese demittere, sed toto
undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne om-
nino spes fugae tolleretur, abiectis armis ultimas
oppidi partes continenti impetu petiverunt, parsque
3 ibi, cum angusto exitu portarum se ipsi premerent,
a militibus, pars iam egressa portis ab equitibus
est interfecta. Nec fuit quisquam, qui praedae stu-
4 deret. Sic et Genabi caede et labore operis incitati
non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus
5 pepercerunt. Denique ex omni numero, qui fuit
circiter milium XL, vix DCCC, qui primo clamore
audito se ex oppido eiecerunt, incolumes ad Ver-
6 cingetorigem pervenerunt. Quos ille multa iam nocte
silentio ex fuga excepit veritus, ne qua in castris
ex eorum concursu et misericordia vulgi seditio
oreretur, ut procul in via dispositis familiaribus
suis principibusque civitatum disparandos deducen-

dosque ad suos curaret, quae cuique civitati pars
castrorum ab initio obvenerat.

29. Postero die consilio convocato consolatus
cohortatusque est, ne se admodum animo demitte-
rent, ne perturbarentur incommodo. Non virtute 2
neque in acie vicisse Romanos, sed artificio quodam
et scientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi im-
periti. Errare, si qui in bello omnes secundos rerum 3
proventus exspectent. Sibi numquam placuisse Ava- 4
ricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet; sed
factum imprudentia Biturigum et nimia obsequentia
reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur. Id 5
tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum.
Nam quae ab reliquis Gallis civitates dissentirent, 6
has sua diligentia adiuncturum atque unum con-
silium totius Galliae effecturum, cuius consensui ne
orbis quidem terrarum possit obsistere; idque se
prope iam effectum habere. Interea aequum esse ab 7
iis communis salutis causa impetrari, ut castra
munire instituerent, quo facilius repentinos hostium
impetus sustinerent.

30. Fuit haec oratio non ingrata Gallis, et
maxime, quod ipse animo non defecerat tanto ac-
cepto incommodo neque se in occultum abdiderat
et conspectum multitudinis fugerat; plusque animo 2
providere et praesentire existimabatur, quod re in-
tegra primo incendendum Avaricum, post deseren-
dum censuerat. Itaque ut reliquorum imperatorum 3
res adversae auctoritatem minuunt, sic huius ex
contrario dignitas incommodo accepto in dies auge-
batur. Simul in spem veniebant eius affirmatione 4

de reliquis adiungendis civitatibus; primumque eo
tempore Galli castra munire instituerunt et sic sunt
animo confirmati homines insueti laboris, ut omnïa,
quae imperarentur, sibi patienda existimarent.

31. Nec minus, quam est pollicitus, Vercingeto-
rix animo laborabat, ut reliquas civitates adiungeret,
2 atque eas donis pollicitationibusque alliciebat. Huic
rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut
oratione subdola aut amicitia facillime capere posset.
3 Qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestien-
4 dosque curat; simul, ut deminutae copiae redinte-
grarentur, imperat certum numerum militum civita-
tibus, quem et quam ante diem in castra adduci
velit, sagittariosque omnes, quorum erat permagnus
numerus in Gallia, conquiri et ad se mitti iubet.
His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, ex-
5 pletur. Interim Teutomatus, Olloviconis filius, rex
Nitiobrogum, cuius pater ab senatu nostro amicus
erat appellatus, cum magno equitum suorum numero
et quos ex Aquitania conduxerat ad eum pervenit.

32. Caesar Avarici complures dies commoratus
summamque ibi copiam frumenti et reliqui com-
meatus nanctus exercitum ex labore atque inopia
2 refecit. Iam prope hieme confecta cum ipso anni
tempore ad gerendum bellum vocaretur et ad hostem
proficisci constituisset, sive eum ex paludibus sil-
visque elicere sive obsidione premere posset, legati
ad eum principes Aeduorum veniunt oratum, ut
3 maxime necessario tempore civitati subveniat: summo
esse in periculo rem, quod, cum singuli magistratus
antiquitus creari atque regiam potestatem annum

obtinere consuessent, duo magistratum gerant et se
uterque eorum legibus creatum esse dicat. Horum 4
esse alterum Convictolitavem, florentem et illustrem
adulescentem, alterum Cotum, antiquissima familia
natum atque ipsum hominem summae potentiae et
magnae cognationis, cuius frater Valetiacus proximo
anno eundem magistratum gesserit. Civitatem esse 5
omnem in armis; divisum senatum, divisum populum,
suas cuiusque eorum clientelas. Quod si diutius
alatur controversia, fore, uti pars cum parte civi-
tatis confligat. Id ne accidat, positum in eius dili-
gentia atque auctoritate.

33. Caesar, etsi a bello atque hoste discedere
detrimentosum esse existimabat, tamen non ignorans,
quanta ex dissensionibus incommoda oriri consues-
sent, ne tanta et tam coniuncta populo Romano ci-
vitas, quam ipse semper aluisset omnibusque rebus
ornasset, ad vim atque arma descenderet, atque ea
pars, quae minus confideret, auxilia a Vercingeto-
rige arcesseret, huic rei praevertendum existimavit
et, quod legibus Aeduorum iis, qui summum magi- 2
stratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret,
se quid de iure aut de legibus eorum deminuisse
videretur, ipse in Aeduos proficisci statuit sena-
tumque omnem et quos inter controversia esset ad
se Decetiam evocavit. Cum prope omnis civitas 3
eo convenisset, doceretuque paucis clam convocatis
alio loco, alio tempore atque oportuerit fratrem a
fratre renuntiatum, cum leges duo ex una familia
vivo utroque non solum magistratus creari vetarent,
sed etiam in senatu esse prohiberent, Cotum impe- 4

rium deponere coëgit, Convictolitavem, qui per sacer-
dotes more civitatis intermissis magistratibus esset
creatus, potestatem obtinere iussit.

34. Hoc decreto interposito cohortatus Aeduos,
ut controversiarum ac dissensionis obliviscerentur
atque omnibus omissis rebus huic bello servirent
eaque, quae meruissent, praemia ab se devicta Gallia
exspectarent equitatumque omnem et peditum milia
decem sibi celeriter mitterent, quae in praesidiis rei
frumentariae causa disponeret, exercitum in duas
2 partes divisit: quattuor legiones in Senones Pari-
siosque Labieno ducendas dedit, sex ipse in Arver-
nos ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver
duxit; equitatus partem illi attribuit, partem sibi
3 reliquit. Qua re cognita Vercingetorix omnibus in-
terruptis eius fluminis pontibus ab altera fluminis
parte iter facere coepit.

35. Cum uterque utrimque exisset exercitus, in
conspectu fereque e regione castris castra ponebant.
Dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Ro-
mani copias traducerent, erat in magnis Caesari
difficultatibus res, ne maiorem aestatis partem flu-
mine impediretur, quod non fere ante autumnum
2 Elaver vado transiri solet. Itaque, ne id accideret,
silvestri loco castris positis e regione unius eorum
pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat,
postero die cum duabus legionibus in occulto restitit;
3 reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut con-
sueverat, misit *immixtis* capt*iv*is quartis quibusque
cohortibus, uti numerus legionum constare videretur.
4 His quam longissime possent egredi iussis, cum

iam ex diei tempore coniecturam ceperat in castra perventum, iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit. Celeriter 5
effecto opere legionibusque traductis et loco castris idoneo delecto reliquas copias revocavit. Vercinge- 6
torix re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

36. Caesar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit equestrique eo die proelio levi facto perspecto urbis situ, quae posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit, de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Ver- 2
cingetorix castris prope oppidum [in monte] positis mediocribus circum se intervallis separatim singularum civitatium copias collocaverat atque omnibus eius iugi collibus occupatis, qua despici poterat, horribilem speciem praebebat principesque earum 3
civitatium, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce cotidie ad se convenire iubebat, seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur, neque ullum fere diem intermittebat, quin 4
equestri proelio, interiectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum periclitaretur. Erat 5
e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis, egregie munitus atque ex omni parte circumcisus; quem si tenerent nostri, et aquae magna parte et pabulatione libera prohibituri hostes videbantur. Sed 6
is locus praesidio ab his non minus firmo tenebatur. Tamen silentio noctis Caesar ex castris egressus, 7
priusquam subsidio ex oppido veniri posset, deiecto

praesidio potitus loco duas ibi legiones collocavit fossamque duplicem duodenum pedum a maioribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent.

37. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Convic-
tolitavis Aeduus, cui magistratum adiudicatum a
Caesare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernis
pecunia cum quibusdam adulescentibus colloquitur;
quorum erat princeps Litaviccus atque eius fratres,
2 amplissima familia nati adulescentes. Cum his prae-
mium communicat hortaturque, ut se liberos et im-
3 perio natos meminerint. Unam esse Aeduorum civi-
tatem, quae certissimam Galliae victoriam detineat;
eius auctoritate reliquas contineri; qua traducta
4 ocum consistendi Romanis in Gallia non fore. Esse
nonnullo se Caesaris beneficio affectum, sic tamen,
ut iustissimam apud eum causam obtinuerit; sed
5 plus communi libertati tribuere. Cur enim potius
Aedui de suo iure et de legibus ad Caesarem dis-
6 ceptatorem, quam Romani ad Aeduos veniant? Cele-
riter adulescentibus et oratione magistratus et prae-
mio deductis, cum se vel principes eius consilii fore
profiterentur, ratio perficiendi quaerebatur, quod
civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci
7 posse non confidebant. Placuit, ut Litaviccus decem
illis milibus, quae Caesari ad bellum mitterentur,
praeficeretur atque ea ducenda curaret, fratresque
eius ad Caesarem praecurrerent. Reliqua qua ratione
agi placeat constituunt.

38. Litaviccus accepto exercitu, cum milia passuum circiter XXX ab Gergovia abesset, convocatis

subito militibus lacrimans, 'quo proficiscimur', inquit, 2
'milites? Omnis noster equitatus, omnis nobilitas in-
teriit; principes civitatis, Eporedorix et Viridoma-
rus, insimulati proditionis ab Romanis indicta causa
interfecti sunt. Haec ab ipsis cognoscite, qui ex 3
ipsa caede fugerunt; nam ego fratribus atque omni-
bus meis propinquis interfectis dolore prohibeor,
quae gesta sunt pronuntiare.' Producuntur ii, quos 4
ille edocuerat quae dici vellet, atque eadem, quae
Litaviccus pronuntiaverat, multitudini exponunt: equi- 5
tes et multos Aeduorum interfectos, quod collocuti
cum Arvernis dicerentur; ipsos se inter multitudinem
militum occultasse atque ex media caede fugisse.
Conclamant Aedui et Litaviccum obsecrant, ut sibi 6
consulat. 'Quasi vero', inquit ille, 'consilii sit res, 7
ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere et
cum Arvernis nosmet coniungere. An dubitamus, 8
quin nefario facinore admisso Romani iam ad nos
interficiendos concurrant? Proinde, si quid in nobis
animi est, persequamur eorum mortem, qui indi-
gnissime interierunt, atque hos latrones interficiamus.'
Ostendit cives Romanos, qui eius praesidii fiducia 9
una erant; magnum numerum frumenti commeatus-
que diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit.
Nuntios tota civitate Aeduorum dimittit, eodem men- 10
dacio de caede equitum et principum permovet;
hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas
iniurias persequantur.

39. Eporedorix Aeduus, summo loco natus adulescens et summae domi potentiae, et una Viridomarus, pari aetate et gratia, sed genere dispari, quem

Caesar ab Divitiaco sibi traditum ex humili loco ad
summam dignitatem perduxerat, in equitum numero
2 convenerant nominatim ab eo evocati. His erat inter
se de principatu contentio, et in illa magistratuum
controversia alter pro Convictolitavi, alter pro Coto
3 summis opibus pugnaverant. Ex his Eporedorix
cognito Litavicci consilio media fere nocte rem ad
Caesarem defert; orat, ne patiatur civitatem pravis
adulescentium consiliis ab amicitia populi Romani
deficere; quod futurum provideat, si se tot hominum
milia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem
neque propinqui neglegere, neque civitas levi momento
aestimare posset.

40. Magna affectus sollicitudine hoc nuntio Caesar,
quod semper Aeduorum civitati praecipue indulserat,
nulla interposita dubitatione legiones expeditas quat-
2 tuor equitatumque omnem ex castris educit, nec fuit
spatium tali tempore ad contrahenda castra, quod
3 res posita in celeritate videbatur; Gaium Fabium
legatum cum legionibus duabus castris praesidio
relinquit. Fratres Litavicci cum comprehendi ius-
4 sisset, paulo ante repperit ad hostes fugisse. Adhor-
tatus milites, ne necessario tempore itineris labore
permoveantur, cupidissimis omnibus progressus milia
passuum XXV agmen Aeduorum conspicatus immisso
equitatu iter eorum moratur atque impedit interdi-
5 citque omnibus, ne quemquam interficiant. Epore-
dorigem et Viridomarum, quos illi interfectos existi-
mabant, inter equites versari suosque appellare iubet.
6 His cognitis et Litavicci fraude perspecta Aedui
manus tendere [deditionem significare] et proiectis

armis mortem deprecari incipiunt. Litaviccus cum suis clientibus, quibus more Gallorum nefas est etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergoviam profugit.

41. Caesar nuntiis ad civitatem Aeduorum missis,
qui suo beneficio conservatos docerent, quos iure belli
interficere potuisset, tribusque horis [noctis] exer-
citui ad quietem datis castra ad Gergoviam movit.
Medio fere itinere equites a Fabio missi, quanto res 2
in periculo fuerit, exponunt. Summis copiis castra
oppugnata demonstrant, cum crebro integri defessis
succederent nostrosque assiduo labore defatigarent,
quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo
esset iisdem in vallo permanendum. Multitudine sagit- 3
tarum atque omnis generis telorum multos vulneratos;
ad haec sustinenda magno usui fuisse tormenta. Fa- 4
bium discessu eorum duabus relictis portis obstruere
ceteras pluteosque vallo addere et se in posterum
diem similemque casum apparare. His rebus cognitis 5
Caesar summo studio militum ante ortum solis in
castra pervenit.

42. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Aedui
primis nuntiis ab Litavicco acceptis nullum sibi ad
cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios 2
avaritia, alios iracundia et temeritas, quae maxime
illi hominum generi est innata, ut levem auditionem
habeant pro re comperta. Bona civium Romanorum 3
diripiunt, caedes faciunt, in servitutem abstrahunt.
Adiuvat rem proclinatam Convictolitavis plebemque 4
ad furorem impellit, ut facinore admisso ad sanita-
tem reverti pudeat. Marcum Aristium, tribunum 5

militum, iter ad legionem facientem fide data ex
oppido Cabillono educunt; idem facere cogunt eos,
6 qui negotiandi causa ibi constiterant. Hos continuo
in itinere adorti omnibus impedimentis exuunt; repu-
gnantes diem noctemque obsident; multis utrimque
interfectis maiorem multitudinem armatorum con-
citant.

43. Interim nuntio allato, omnes eorum milites
in potestate Caesaris teneri, concurrunt ad Aristium,
2 nihil publico factum consilio demonstrant; quae-
stionem de bonis direptis decernunt, Litavicci fra-
trumque bona publicant, legatos ad Caesarem sui
3 purgandi gratia mittunt. Haec faciunt recuperan-
dorum suorum causa; sed contaminati facinore et
capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad
multos pertinebat, timore poenae exterriti consilia
clam de bello inire incipiunt civitatesque reliquas
4 legationibus sollicitant. Quae tametsi Caesar intelle-
gebat, tamen quam mitissime potest legatos appellat:
nihil se propter inscientiam levitatemque vulgi gra-
vius de civitate iudicare neque de sua in Aeduos
5 benevolentia deminuere. Ipse maiorem Galliae motum
exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumsiste-
retur, consilia inibat, quemadmodum ab Gergovia
discederet ac rursus omnem exercitum contraheret,
ne profectio nata ab timore defectionis similis fugae
videretur.

44. Haec cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerendae. Nam cum in minora castra operis perspiciendi causa venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui supe-

rioribus diebus vix prae multitudine cerni poterat. 2
Admiratus quaerit ex perfugis causam, quorum ma-
gnus ad eum cotidie numerus confluebat. Constabat 3
inter omnes, quod iam ipse Caesar per exploratores
cognoverat, dorsum esse eius iugi silvestre et an-
gustum, sed hinc prope aequum, qua esset aditus
ad alteram partem oppidi; vehementer huic illos 4
loco timere nec iam aliter sentire uno colle ab Ro-
manis occupato, si alterum amisissent, quin paene
circumvallati atque omni exitu et pabulatione inter-
clusi viderentur: ad hunc muniendum omnes a Ver- 5
cingetorige evocatos.

45. Hac re cognita Caesar mittit complures
equitum turmas; eis de media nocte imperat ut
paulo tumultuosius omnibus locis vagarentur. Prima 2
luce magnum numerum impedimentorum ex castris
mulorumque produci deque his stramenta detrahi
mulionesque cum cassidibus equitum specie ac simu-
latione collibus circumvehi iubet. His paucos addit 3
equites, qui latius ostentationis causa vagarentur.
Longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones.
Haec procul ex oppido videbantur, ut erat a Ger- 4
govia despectus in castra, neque tanto spatio, certi
quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem 5
iugo mittit et paulum progressam inferiore constituit
loco silvisque occultat. Augetur Gallis suspicio, 6
atque omnes illo ad munitionem copiae traducuntur.
Vacua castra hostium Caesar conspicatus tectis insi- 7
gnibus suorum occultatisque signis militaribus raros
milites, ne ex oppido animadverterentur, ex maio-
ribus castris in minora traducit legatisque, quos sin- 8

gulis legionibus praefecerat, quid fieri velit, ostendit;
imprimis monet, ut contineant milites, ne studio
pugnandi aut spe praedae longius progrediantur;
9 quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit; hoc
una celeritate posse mutari; occasionis esse rem, non
10 proelii. His rebus expositis signum dat et ab dextra
parte alio ascensu eodem tempore Aeduos mittit.

46. Oppidi murus ab planicie atque initio ascen-
sus recta regione, si nullus anfractus intercederet,
2 MCC passus aberat: quidquid huc circuitus ad mol-
liendum clivum accesserat, id spatium itineris auge-
3 bat. A medio fere colle in longitudinem, ut natura
montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum,
qui nostrorum impetum tardaret, praeduxerant Galli
atque inferiore omni spatio vacuo relicto superiorem
partem collis usque ad murum oppidi densissimis
4 castris compleverant. Milites dato signo celeriter
ad munitionem perveniunt eamque transgressi trinis
5 castris potiuntur; ac tanta fuit in castris capiendis
celeritas, ut Teutomatus, rex Nitiobrogum, subito in
tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, supe-
riore corporis parte nudata, vulnerato equo vix se
ex manibus praedantium militum eriperet.

47. Consecutus id, quod animo proposuerat,
Caesar receptui cani iussit legionique decimae, qua-
2 cum erat, concionatum signa constituit. Ac reliqua-
rum legionum milites non exaudito sono tubae, quod
satis magna valles intercedebat, tamen ab tribunis
militum legatisque, ut erat a Caesare praeceptum,
3 retinebantur. Sed elati spe celeris victoriae et ho-
stium fuga et superiorum temporum secundis proeliis

nihil adeo arduum sibi esse existimaverunt, quod
non virtute consequi possent, neque finem prius se-
quendi fecerunt, quam muro oppidi portisque appro-
pinquarunt. Tum vero ex omnibus urbis partibus 4
orto clamore qui longius aberant, repentino tumultu
perterriti, cum hostem intra portas esse existima-
rent, sese ex oppido eiecerunt. Matresfamiliae de 5
muro vestem argentumque iactabant et pectore nudo
prominentes passis manibus obtestabantur Romanos,
ut sibi parcerent neu, sicut Avarici fecissent, ne a
mulieribus quidem atque infantibus abstinerent; non- 6
nullae de muris per manus demissae sese militibus
tradebant. Lucius Fabius, centurio legionis VIII., 7
quem inter suos eo die dixisse constabat excitari se
Avaricensibus praemiis neque commissurum, ut prius
quisquam murum ascenderet, tres suos nactus mani-
pulares atque ab iis sublevatus murum ascendit;
hos ipse rursus singulos exceptans in murum extulit.

48. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi,
ut supra demonstravimus, munitionis causa conve-
nerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris
nuntiis incitati, oppidum a Romanis teneri, prae-
missis equitibus magno concursu eo contenderunt.
Eorum ut quisque primus venerat, sub muro con- 2
sistebat suorumque pugnantium numerum augebat.
Quorum cum magna multitudo convenisset, matres- 3
familiae, quae paulo ante Romanis de muro manus
tendebant, suos obtestari et more Gallico passum
capillum ostentare liberosque in conspectum pro-
ferre coeperunt. Erat Romanis nec loco nec numero 4
aequa contentio; simul et cursu et spatio pugnae

defatigati non facile recentes atque integros sustinebant.

49. Caesar, cum iniquo loco pugnari hostiumque augeri copias videret, praemetuens suis ad
Titum Sextium legatum, quem minoribus castris
praesidio reliquerat, misit, ut cohortes ex castris
celeriter educeret et sub infimo colle ab dextro
2 latere hostium constitueret, ut, si nostros loco de-
pulsos vidisset, quo minus libere hostes inseque-
3 rentur, terreret. Ipse paulum ex eo loco cum
legione progressus, ubi constiterat, eventum pugnae
exspectabat.

50. Cum acerrime comminus pugnaretur, hostes
loco et numero, nostri virtute confiderent, subito
sunt Aedui visi ab latere nostris aperto, quos
Caesar ab dextra parte alio ascensu manus disti-
2 nendae causa miserat. Hi similitudine armorum
vehementer nostros perterruerunt, ac tametsi dextris
umeris exsertis animadvertebantur, quod insigne
pacatum esse consuerat, tamen id ipsum sui fal-
lendi causa milites ab hostibus factum existimabant.
3 Eodem tempore Lucius Fabius centurio quique una
murum ascenderant circumventi atque interfecti muro
4 praecipitabantur. Marcus Petronius, eiusdem legionis
centurio, cum portas excidere conatus esset, a multi-
tudine oppressus ac sibi desperans multis iam vul-
neribus acceptis manipularibus suis, qui illum se-
cuti erant, 'quoniam', inquit, 'me una vobiscum
servare non possum, vestrae quidem certe vitae
prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus in
periculum deduxi. Vos data facultate vobis con-

sulite.' Simul in medios hostes irrupit duobusque 5
interfectis reliquos a porta paulum submovit. Co- 6
nantibus auxiliari suis, 'frustra,' inquit, 'meae vitae
subvenire conamini, quem iam sanguis viresque
deficiunt. Proinde abite, dum est facultas, vosque
ad legionem recipite.' Ita pugnans post paulum con-
cidit ac suis saluti fuit.

51. Nostri, cum undique premerentur, XLVI cen-
turionibus amissis deiecti sunt loco. Sed intoleran-
tius Gallos insequentes legio decima tardavit, quae
pro subsidio paulo aequiore loco constiterat. Hanc 2
rursus XIII. legionis cohortes exceperunt, quae ex
castris minoribus eductae cum Tito Sextio legato
ceperant locum superiorem. Legiones, ubi primum 3
planiciem attigerunt, infestis contra hostes signis
constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos 4
intra munitiones reduxit. Eo die milites sunt paulo
minus septingenti desiderati.

52. Postero die Caesar contione advocata teme-
ritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod
sibi ipsi iudicavissent, quo procedendum aut quid
agendum videretur, neque signo recipiendi dato
constitissent neque ab tribunis militum legatisque
retineri potuissent. Exposuit, quid iniquitas loci 2
posset, quid ipse ad Avaricum sensisset, cum sine
duce et sine equitatu deprehensis hostibus explo-
ratam victoriam dimisisset, ne parvum modo detri-
mentum in contentione propter iniquitatem loci ac-
cideret. Quanto opere eorum animi magnitudinem 3
admiraretur, quos non castrorum munitiones, non
altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset,

tanto opere licentiam arrogantiamque reprehendere,
quod plus se quam imperatorem de victoria atque
4 exitu rerum sentire existimarent; nec minus se ab
milite modestiam et continentiam quam virtutem
atque animi magnitudinem desiderare.

53. Hac habita contione et ad extremam ora-
tionem confirmatis militibus, ne ob hanc causam
animo permoverentur neu, quod iniquitas loci attu-
lisset, id virtuti hostium tribuerent, eadem de pro-
fectione cogitans, quae ante senserat, legiones ex
2 castris eduxit aciemque idoneo loco constituit. Cum
Vercingetorix nihilo magis in aequum locum descen-
deret, levi facto equestri proelio atque secundo in
3 castra exercitum reduxit. Cum hoc idem postero
die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem mi-
nuendam militumque animos confirmandos factum
4 existimans in Aeduos movit castra. Ne tum quidem
insecutis hostibus tertio die ad flumen Elaver pontes
reficit eoque exercitum traducit.

54. Ibi a Viridomaro atque Eporedorige Aeduis
appellatus discit cum omni equitatu Litaviccum ad
sollicitandos Aeduos profectum; opus esse ipsos
2 antecedere ad confirmandam civitatem. Etsi multis
iam rebus perfidiam Aeduorum perspectam habebat
atque horum discessu admaturari defectionem civi-
tatis existimabat, tamen eos retinendos non con-
stituit, ne aut inferre iniuriam videretur aut dare
3 timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his bre-
4 viter sua in Aeduos merita exposuit, quos et quam
humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos
agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio,

obsidibus summa cum contumelia extortis, et quam
in fortunam quamque in amplitudinem deduxisset,
ut non solum in pristinum statum redissent, sed
omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse
viderentur. His datis mandatis eos ab se dimisit.

55. Noviodunum erat oppidum Aeduorum ad
ripas Ligeris opportuno loco positum. Huc Caesar 2
omnes obsides Galliae, frumentum, pecuniam pu-
blicam, suorum atque exercitus impedimentorum
magnam partem contulerat; huc magnum numerum 3
equorum huius belli causa in Italia atque Hispania
coëmtum miserat. Eo cum Eporedorix Viridoma- 4
rusque venissent et de statu civitatis cognovissent,
Litaviccum Bibracti ab Aeduis receptum, quod est
oppidum apud eos maximae auctoritatis, Convicto-
litavim magistratum magnamque partem senatus
ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorigem de
pace et amicitia concilianda publice missos, non
praetermittendum tantum commodum existimaverunt.
Itaque interfectis Novioduni custodibus quique eo 5
negotiandi causa convenerant, pecuniam atque equos
inter se partiti sunt; obsides civitatum Bibracte ad 6
magistratum deducendos curaverunt; oppidum, quod 7
a se teneri non posse iudicabant, ne cui esset usui
Romanis, incenderunt; frumenti quod subito potue- 8
runt navibus avexerunt, reliquum flumine atque in-
cendio corruperunt. Ipsi ex finitimis regionibus 9
copias cogere, praesidia custodiasque ad ripas Li-
geris disponere equitatumque omnibus locis iniciendi
timoris causa ostentare coeperunt, si ab re frumen-
taria Romanos excludere aut adductos inopia in

10 provinciam expellere possent. Quam ad spem multum
eos adiuvabat, quod Liger ex nivibus creverat, ut
omnino vado non posse transiri videretur.

56. Quibus rebus cognitis Caesar maturandum
sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus pericli-
tandum, ut prius, quam essent maiores eo coactae
2 copiae, dimicaret. Nam ut commutato consilio iter
in provinciam converteret, ut ne metu quidem ne-
cessario faciundum existimabat, cum infamia atque
indignitas rei et oppositus mons Cevenna viarumque
difficultas impediebat, tum maxime, quod abiuncto
Labieno atque iis legionibus, quas una miserat,
3 vehementer timebat. Itaque admodum magnis diur-
nis nocturnisque itineribus confectis contra omnium
4 opinionem ad Ligerem venit vadoque per equites
invento pro rei necessitate opportuno, ut brachia
modo atque umeri ad sustinenda arma liberi ab
aqua esse possent disposito equitatu, qui vim flu-
minis refringeret, atque hostibus primo aspectu
5 perturbatis incolumem exercitum traduxit frumen-
tumque in agris et pecoris copiam nactus repleto
his rebus exercitu iter in Senones facere instituit.

57. Dum haec apud Caesarem geruntur, Labie-
nus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat,
relicto Agedinci, ut esset impedimentis praesidio,
cum quattuor legionibus Lutetiam proficiscitur. Id
est oppidum Parisiorum, quod positum est in insula
2 fluminis Sequanae. Cuius adventu ab hostibus co-
gnito magnae ex finitimis civitatibus copiae conve-
3 nerunt. Summa imperii traditur Camulogeno Aulerco,
qui prope confectus aetate tamen propter singularem

scientiam rei militaris ad eum est honorem evo-
catus. Is cum animadvertisset perpetuam esse pa- 4
ludem, quae influeret in Sequanam atque illum
omnem locum magnopere impediret, hic consedit
nostrosque transitu prohibere instituit.

58. Labienus primo vineas agere, cratibus atque
aggere paludem explere atque iter munire conabatur.
Postquam id difficilius confieri animadvertit, silentio 2
e castris tertia vigilia egressus eodem, quo venerat,
itinere Metiosedum pervenit. Id est oppidum Se- 3
nonum in insula Sequanae positum, ut paulo ante
de Lutetia diximus. Deprensis navibus circiter quin- 4
quaginta celeriterque coniunctis atque eo militibus
iniectis et rei novitate perterritis oppidanis, quorum
magna pars erat ad bellum evocata, sine conten-
tione oppido potitur. Refecto ponte, quem superio- 5
ribus diebus hostes resciderant, exercitum traducit
et secundo flumine ad Lutetiam iter facere coepit.
Hostes re cognita ab iis, qui Metiosedo fugerant, 6
Lutetiam incendi pontesque eius oppidi rescindi
iubent; ipsi praesaepti palude ad ripas Sequanae e
regione Lutetiae contra Labieni castra considunt.

59. Iam Caesar a Gergovia discessisse audie-
batur, iam de Aeduorum defectione et secundo
Galliae motu rumores afferebantur, Gallique in
colloquiis interclusum itinere et Ligeri Caesarem
inopia frumenti coactum in provinciam contendisse
confirmabant. Bellovaci autem defectione Aeduorum 2
cognita, qui ante erant per se infideles, manus co-
gere atque aperte bellum parare coeperunt. Tum 3
Labienus tanta rerum commutatione longe aliud

sibi capiendum consilium, atque antea senserat,
intellegebat neque iam, ut aliquid acquireret proe-
lioque hostes lacesseret, sed ut incolumen exercitum
4 Agedincum reduceret, cogitabat. Namque altera ex
parte Bellovaci, quae civitas in Gallia maximam
habet opinionem virtutis, instabant, alteram Camu-
logenus parato atque instructo exercitu tenebat; tum
legiones a praesidio atque impedimentis interclusas
5 maximum flumen distinebat. Tantis subito difficul-
tatibus obiectis ab animi virtute auxilium petendum
videbat.

60. Sub vesperum consilio convocato cohor-
tatus, ut ea, quae imperasset, diligenter, industrieque
administrarent, naves, quas Metiosedo deduxerat,
singulas equitibus Romanis attribuit et prima con-
fecta vigilia quattuor milia passuum secundo flu-
mine silentio progredi ibique se exspectari iubet.
2 Quinque cohortes, quas minime firmas ad dimi-
candum esse existimabat, castris praesidio relinquit;
3 quinque eiusdem legionis reliquas de media nocte
cum omnibus impedimentis adverso flumine magno
4 tumultu proficisci imperat. Conquirit etiam lintres:
has magno sonitu remorum incitatas in eandem
partem mittit. Ipse post paulo silentio egressus cum
tribus legionibus eum locum petit, quo naves ap-
pelli iusserat.

61. Eo cum esset ventum, exploratores hostium,
ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes,
quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris
2 opprimuntur; exercitus equitatusque equitibus Ro-
manis administrantibus, quos ei negotio praefecerat,

celeriter transmittitur. Uno fere tempore sub lucem 3
hostibus nuntiatur, in castris Romanorum praeter
consuetudinem tumultuari, et magnum ire agmen ad-
verso flumine sonitumque remorum in eadem parte
exaudiri et paulo infra milites navibus transportari.
Quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis 4
transire legiones atque omnes perturbatos defectione
Aeduorum fugam parare, suas quoque copias in tres
partes distribuerunt. Nam praesidio e regione ca- 5
strorum relicto et parva manu Metiosedum versus
missa, quae tantum progrediatur, quantum naves
processissent, reliquas copias contra Labienum du-
xerunt.

62. Prima luce et nostri omnes erant transpor-
tati, et hostium acies cernebatur. Labienus milites 2
cohortatus, ut suae pristinae virtutis et secundissi-
morum proeliorum retinerent memoriam atque ipsum
Caesarem, cuius ductu saepenumero hostes supe-
rassent, praesentem adesse existimarent, dat signum
proelii. Primo concursu ab dextro cornu, ubi septima 3
legio constiterat, hostes pelluntur atque in fugam
coniciuntur; ab sinistro, quem locum duodecima 4
legio tenebat, cum primi ordines hostium transfixi
telis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant,
nec dabat suspicionem fugae quisquam. Ipse dux 5
hostium Camulogenus suis aderat atque eos cohor-
tabatur. Incerto nunc etiam exitu victoriae, cum 6
septimae legionis tribunis esset nuntiatum, quae in
sinistro cornu gererentur, post tergum hostium le-
gionem ostenderunt signaque intulerunt. Ne eo qui- 7
dem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi

8 omnes interfectique sunt. Eandem fortunam tulit
Camulogenus. At ii, qui praesidio contra castra La-
bieni erant relicti, cum proelium commissum audis-
sent, subsidio suis ierunt collemque ceperunt, neque
nostrorum militum victorum impetum sustinere po-
9 tuerunt. Sic cum suis fugientibus permixti, quos
non silvae montesque texerunt, ab equitatu sunt
10 interfecti. Hoc negotio confecto Labienus revertitur
Agedincum, ubi impedimenta totius exercitus relicta
erant; inde cum omnibus copiis ad Caesarem pervenit.

63. Defectione Aeduorum cognita bellum auge-
2 tur. Legationes in omnes partes circummittuntur:
quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad solli-
3 citandas civitates nituntur; nacti obsides, quos Cae-
sar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes
4 territant. Petunt a Vercingetorige Aedui, ut ad se
5 veniat rationesque belli gerendi communicet. Re
impetrata contendunt, ut ipsis summa imperii trada-
tur, et re in controversiam deducta totius Galliae
6 concilium Bibracte indicitur. Eodem conveniunt un-
dique frequentes. Multitudinis suffragiis res permit-
titur; ad unum omnes Vercingetorigem probant im-
7 peratorem. Ab hoc concilio Remi, Lingones, Treveri
afuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum seque-
bantur; Treveri, quod aberant longius et ab Germanis
premebantur, quae fuit causa, quare toto abessent
8 bello et neutris auxilia mitterent. Magno dolore
Aedui ferunt se deiectos principatu, queruntur for-
tunae commutationem et Caesaris indulgentiam in
se requirunt, neque tamen suscepto bello suum con-
9 silium ab reliquis separare audent. Inviti summae

spei adulescentes Eporedorix et Viridomarus Vercingetorigi parent.

64. Ipse imperat reliquis civitatibus obsides
dedendique constituit diem; ad hunc omnes equites,
quindecim milia numero, celeriter convenire iubet.
Peditatu, quem antea habuerat, se fore contentum 2
dicit, neque fortunam temptaturum aut in acie dimicaturum, sed, quoniam abundet equitatu, perfacile
esse factu frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere; aequo modo animo sua ipsi fru- 3
menta corrumpant aedificiaque incendant, qua rei 4
familiaris iactura perpetuum imperium libertatemque
se consequi videant. His constitutis rebus Aeduis 5
Segusiavisque, qui sunt finitimi provinciae, decem
milia peditum imperat; huc addit equites octingentos.
His praeficit fratrem Eporedorigis bellumque inferri
Allobrogibus iubet. Altera ex parte Gabalos proxi- 6
mosque pagos Arvernorum in Helvios, item Rutenos
Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos mittit. Nihilo minus clandestinis nuntiis 7
legationibusque Allobrogas sollicitat, quorum mentes
nondum ab superiore bello resedisse sperabat. Horum 8
principibus pecunias, civitati autem imperium totius
provinciae pollicetur.

65. Ad hos omnes casus provisa erant praesidia
cohortium duarum et viginti, quae ex ipsa provincia
ab Lucio Caesare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii sua sponte cum finitimis proelio con- 2
gressi pelluntur et Gaio Valerio Donnotauro, Caburi filio, principe civitatis, compluribusque aliis
interfectis intra oppida ac muros compelluntur. Allo- 3

broges crebris ad Rhodanum dispositis praesidiis
magna cum cura et diligentia suos fines tuentur.
4 Caesar, quod hostes equitatu superiores esse intelle-
gebat et interclusis omnibus itineribus nulla re ex
provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum
in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superiori-
bus annis pacaverat, equitesque ab his arcessit et
levis armaturae pedites, qui inter eos proeliari con-
5 suerant. Eorum adventu, quod minus idoneis equis
utebantur, a tribunis militum reliquisque [sed et]
equitibus Romanis atque evocatis equos sumit Ger-
manisque distribuit.

66. Interea, dum haec geruntur, hostium copiae
ex Arvernis equitesque, qui toti Galliae erant impe-
2 rati, conveniunt. Magno horum coacto numero, cum
Caesar in Sequanos per extremos Lingonum fines
iter faceret, quo facilius subsidium provinciae ferri
posset, circiter milia passuum decem ab Romanis
3 trinis castris Vercingetorix consedit convocatisque
ad concilium praefectis equitum venisse tempus vic-
toriae demonstrat. Fugere in provinciam Romanos
4 Galliaque excedere. Id sibi ad praesentem obtinen-
dam libertatem satis esse; ad reliqui temporis pacem
atque otium parum profici; maioribus enim coactis
copiis reversuros neque finem bellandi facturos.
5 Proinde agmine impeditos adorirentur. Si pedites
suis auxilium ferant atque in eo morentur, iter fa-
cere non posse; si, id quod magis futurum confidat,
relictis impedimentis suae saluti consulant, et usu
6 rerum necessariarum et dignitate spoliatum iri. Nam
de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi

modo extra agmen audeat, et ipsos quidem non de-
bere dubitare, et quo maiore faciant animo, copias
se omnes pro castris habiturum et terrori hostibus
futurum. Conclamant equites: sanctissimo iureiurando 7
confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad libe-
ros, ne ad parentes, ad uxorem aditum habeat, qui
non bis per agmen hostium perequitasset.

67. Probata re atque omnibus iureiurando adactis
postero die in tres partes distributo equitatu duae
se acies ab duobus lateribus ostendunt, una a primo
agmine iter impedire coepit. Qua re nuntiata Caesar 2
suum quoque equitatum tripertito divisum contra
hostem ire iubet. Pugnatur una omnibus in partibus.
Consistit agmen; impedimenta inter legiones recipiun- 3
tur. Si qua in parte nostri laborare aut gravius 4
premi videbantur, eo signa inferri Caesar aciemque
constitui iubebat; quae res et hostes ad insequen-
dum tardabat et nostros spe auxilii confirmabat.
Tandem Germani ab dextro latere summum iugum 5
nancti hostes loco depellunt; fugientes usque ad
flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis
consederat, persequuntur compluresque interficiunt.
Qua re animadversa reliqui, ne circumirentur, veriti 6
se fugae mandant. Omnibus locis fit caedes. Tres 7
nobilissimi Aedui capti ad Caesarem perducuntur:
Cotus, praefectus equitum, qui controversiam cum
Convictolitavi proximis comitiis habuerat, et Cava-
rillus, qui post defectionem Litavicci pedestribus
copiis praefuerat, et Eporedorix, quo duce ante ad-
ventum Caesaris Aedui cum Sequanis bello con-
tenderant.

68. Fugato omni equitatu Vercingetorix copias,
ut pro castris collocaverat, reduxit protinusque
Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere
coepit celeriterque impedimenta ex castris educi et
2 se subsequi iussit. Caesar impedimentis in proximum
collem deductis, duabus legionibus praesidio relictis,
secutus quantum diei tempus est passum, circiter
tribus milibus hostium ex novissimo agmine inter-
3 fectis altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto
urbis situ perterritisque hostibus, quod equitatu, qua
maxime parte exercitus confidebant, erant pulsi,
adhortatus ad laborem milites circumvallare instituit.

69. Ipsum erat oppidum Alesia in colle summo
admodum edito loco, ut nisi obsidione expugnari
2 non posse videretur; cuius collis radices duo duabus
3 ex partibus flumina subluebant. Ante id oppidum
planicies circiter milia passuum tria in longitudinem
4 patebat; reliquis ex omnibus partibus colles mediocri
interiecto spatio pari altitudinis fastigio oppidum
5 cingebant. Sub muro, quae pars collis ad orientem
solem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallo-
rum compleverant fossamque et maceriam sex in
6 altitudinem pedum praeduxerant. Eius munitionis,
quae ab Romanis instituebatur, circuitus XI milia
7 passuum tenebat. Castra opportunis locis erant po-
sita ibique castella viginti tria facta; quibus in ca-
stellis interdiu stationes ponebantur, ne qua subito
eruptio fieret; haec eadem noctu excubitoribus ac
firmis praesidiis tenebantur.

70. Opere instituto fit equestre proelium in ea
planicie, quam intermissam collibus tria milia pas-

suum in longitudinem patere supra demonstravimus.
Summa vi ab utrisque contenditur. Laborantibus 2
nostris Caesar Germanos submittit legionesque pro
castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium
peditatu fiat. Praesidio legionum addito nostris ani- 3
mus augetur; hostes in fugam coniecti se ipsi mul-
titudine impediunt atque angustioribus portis relictis
coacervantur. Germani acrius usque ad munitiones 4
sequuntur. Fit magna caedes; nonnulli relictis equis 5
fossam transire et maceriam transcendere conantur.
Paulum legiones Caesar, quas pro vallo constituerat,
promoveri iubet. Non minus, qui intra munitiones 6
erant, perturbantur Galli; veniri ad se confestim
existimantes ad arma conclamant; nonnulli perter-
riti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas 7
claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, com-
pluribus equis captis Germani sese recipiunt.

71. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Ro-
manis perficiantur, consilium capit omnem ab se
equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, ut 2
suam quisque eorum civitatem adeat omnesque, qui
per aetatem arma ferre possint, ad bellum cogant.
Sua in illos merita proponit obtestaturque, ut suae 3
salutis rationem habeant, neu se optime de communi
libertate meritum hostibus in cruciatum dedant.
Quod si indiligentiores fuerint, milia hominum de-
lecta octoginta una secum interitura demonstrat.
Ratione inita exigue dierum se habere XXX frumen- 4
tum, sed paulo etiam longius tolerari posse par-
cendo. His datis mandatis, qua opus erat inter- 5
missum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit.

6 Frumentum omne ad se referri iubet; capitis poenam
7 iis, qui non paruerint, constituit; pecus, cuius magna
erat copia ab Mandubiis compulsa, viritim distribuit;
8 frumentum parce et paulatim metiri instituit. Copias
omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum
9 recepit. His rationibus auxilia Galliae exspectare et
bellum parat administrare.

72. Quibus rebus cognitis ex perfugis et captivis
Caesar haec genera munitionis instituit. Fossam
pedum viginti directis lateribus duxit, ut eius fossae
solum tantundem pateret, quantum summae fossae
2 labra distarent. Reliquas omnes munitiones ab ea
fossa pedes quadringentos reduxit, id hoc consilio,
quoniam tantum esset necessario spatium complexus,
nec facile totum corpus corona militum cingeretur,
ne de improviso aut noctu ad munitiones hostium
multitudo advolaret, aut interdiu tela in nostros
3 operi destinatos conicere possent. Hoc intermisso
spatio duas fossas quindecim pedes latas, eadem
altitudine perduxit; quarum interiorem campestribus
ac demissis locis aqua ex flumine derivata complevit.
4 Post eas aggerem ac vallum XXII pedum exstruxit.
Huic loricam pinnasque adiecit grandibus cervis
eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui ascensum hostium tardarent, et turres toto
opere circumdedit, quae pedes LXXX inter se distarent.

73. Erat eodem tempore et materiari et frumentari et tantas munitiones fieri necesse deminutis
nostris copiis, quae longius ab castris progrediebantur; ac nonnumquam opera nostra Galli temptare
atque eruptionem ex oppido pluribus portis summa

vi facere conabantur. Quare ad haec rursus opera 2
addendum Caesar putavit, quo minore numero mili-
tum munitiones defendi possent. Itaque truncis ar-
borum admodum firmis ramis abscisis atque horum
delibratis ac praeacutis cacuminibus perpetuae fossae
quinos pedes altae ducebantur. Huc illi stipites 3
demissi et ab infimo revincti, ne revelli possent, ab
ramis eminebant. Quini erant ordines coniuncti in- 4
ter se atque implicati; quo qui intraverant, se ipsi
acutissimis vallis induebant. Hos cippos appellabant.
Ante quos obliquis ordinibus in quincuncem dispo- 5
sitis scrobes tres in altitudinem pedes fodiebantur
paulatim angustiore ad infimum fastigio. Huc teretes 6
stipites feminis crassitudine ab summo praeacuti et
praeusti demittebantur, ita ut non amplius digitis
quattuor ex terra eminerent; simul confirmandi et 7
stabiliendi causa singuli ab infimo solo pedes terra
exculcabantur, reliqua pars scrobis ad occultandas
insidias viminibus ac virgultis integebatur. Huius 8
generis octoni ordines ducti ternos inter se pedes
distabant. Id ex similitudine floris lilium appella-
bant. Ante haec taleae pedem longae ferreis hamis 9
infixis totae in terram infodiebantur mediocribusque
intermissis spatiis omnibus locis disserebantur; quos
stimulos nominabant.

74. His rebus perfectis regiones secutus quam potuit aequissimas pro loci natura quattuordecim milia passuum complexus pares eiusdem generis munitiones, diversas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat, discessu munitionum praesidia circumfundi

2 possent; ne autem cum periculo ex castris egredi
cogatur, dierum triginta pabulum frumentumque
habere omnes convectum iubet.

75. Dum haec apud Alesiam geruntur, Galli
concilio principum indicto non omnes eos, qui arma
ferre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos
statuunt, sed certum numerum cuique ex civitate
imperandum, ne tanta multitudine confusa nec mode-
rari nec discernere suos nec frumentandi rationem
2 habere possent. Imperant Aeduis atque eorum clien-
tibus, Segusiavis, Ambluaretis, Aulercis Brannovici-
bus, Brannoviis, milia xxxv; parem numerum Ar-
vernis adiunctis Eleutetis, Cadurcis, Gabalis, Vella-
viis, qui sub imperio Arvernorum esse consuerunt;
3 Sequanis, Senonibus, Biturigibus, Santonis, Rutenis,
Carnutibus duodena milia; Bellovacis x; totidem
Lemovicibus; octona Pictonibus et Turonis et Pari-
siis et Helvetiis; sena Andibus, Ambianis, Medio-
matricis, Petrocoriis, Nerviis, Morinis, Nitiobrogi-
bus; v milia Aulercis Cenomanis; totidem Atre-
batibus; quaterna Velliocassis et Aulercis Eburovi-
4 cibus; terna Rauricis et Boiis; xxx universis civi-
tatibus, quae Oceanum attingunt quaeque eorum
consuetudine Armoricae appellantur, quo sunt in nu-
mero Curiosolites, Redones, Ambibarii, Caletes,
5 Osismi, Lexovii, Venelli. Ex his Bellovaci suum
numerum non compleverunt, quod se suo nomine
atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dice-
bant neque cuiusquam imperio obtemperaturos; ro-
gati tamen ab Commio pro eius hospitio duo milia
una miserunt.

76. Huius opera Commii, ut antea demonstra-
vimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus
in Britannia Caesar; quibus ille pro meritis civi-
tatem eius immunem esse iusserat, iura legesque
reddiderat atque ipsi Morinos attribuerat. Tamen 2
tanta universae Galliae consensio fuit libertatis vin-
dicandae et pristinae belli laudis recuperandae, ut
neque beneficiis neque amicitiae memoria moveren-
tur, omnesque et animo et opibus in id bellum in-
cumberent. Coactis equitum VIII milibus et peditum 3
circiter CCL, haec in Aeduorum finibus recensebantur,
numerusque inibatur, praefecti constituebantur. Com-
mio Atrebati, Viridomaro et Eporedorigi Aeduis,
Vercassivellauno Arverno, consobrino Vercingeto-
rigis, summa imperii traditur. His delecti ex civi- 4
tatibus attribuuntur, quorum consilio bellum admini-
straretur. Omnes alacres et fiduciae pleni ad Alesiam 5
proficiscuntur, neque erat omnium quisquam, qui
aspectum modo tantae multitudinis sustineri posse
arbitraretur, praesertim ancipiti proelio, cum ex
oppido eruptione pugnaretur, foris tantae copiae
equitatus peditatusque cernerentur.

77. At ii, qui Alesiae obsidebantur, praeterita
die, qua auxilia suorum exspectaverant, consumpto
omni frumento inscii, quid in Aeduis gereretur,
concilio coacto de exitu suarum fortunarum consul-
tabant. Ac variis dictis sententiis, quarum pars de- 2
ditionem, pars, dum vires suppeterent, eruptionem
censebat, non praetereunda oratio Critognati videtur
propter eius singularem et nefariam crudelitatem.
Hic summo in Arvernis ortus loco et magnae ha- 3

bitus auctoritatis, ‘nihil’, inquit, ‘de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine appellant, neque hos habendos civium loco
4 neque ad consilium adhibendos censeo. Cum his mihi res sit, qui eruptionem probant; quorum in consilio omnium vestrum consensu pristinae residere
5 virtutis memoria videtur. Animi est ista mollitia, non virtus, paulisper inopiam ferre non posse. Qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quam
6 qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem (tantum apud me dignitas potest), si nullam praeterquam vitae nostrae iacturam fieri
7 viderem; ‘sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitavi-
8 mus. Quid hominum milibus LXXX uno loco interfectis propinquis consanguineisque nostris animi fore existimatis, si paene in ipsis cadaveribus proelio
9 decertare cogentur? Nolite hos vestro auxilio exspoliare, qui vestrae salutis causa suum periculum neglexerunt, nec stultitia ac temeritate vestra aut animi imbecillitate omnem Galliam prosternere et
10 perpetuae servituti subicere. An, quod ad diem non venerunt, de eorum fide constantiaque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitio-
11 nibus animine causa cotidie exerceri putatis? Si illorum nuntiis confirmari non potestis omni aditu praesaepto, his utimini testibus appropinquare eorum adventum; cuius rei timore exterriti diem noctem-
12 que in opere versantur. Quid ergo mei consilii est? Facere, quod nostri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt; qui in oppida

compulsi ac simili inopia subacti eorum corporibus,
qui aetate ad bellum inutiles videbantur, vitam to-
leraverunt neque se hostibus tradiderunt. Cuius rei 13
si exemplum non haberemus, tamen libertatis causa
institui et posteris prodi pulcherrimum iudicarem.
Nam quid illi simile bello fuit? Depopulata Gallia 14
Cimbri magnaque illata calamitate finibus quidem
nostris aliquando excesserunt atque alias terras
petierunt; iura, legės, agros, libertatem nobis reli-
querunt. Romani vero quid petunt aliud aut quid 15
volunt, nisi invidia adducti, quos fama nobiles po-
tentesque bello cognoverunt, horum in agris civi-
tatibusque considere atque his aeternam iniungere
servitutem? Neque enim ulla alia condicione bella
gesserunt. Quod si ea, quae in longinquis nationibus 16
geruntur, ignoratis, respicite finitimam Galliam, quae
in provinciam redacta iure et legibus commutatis
securibus subiecta perpetua premitur servitute.'

78. Sententiis dictis constituunt, ut ii, qui vale-
tudine aut aetate inutiles sunt bello, oppido exce-
dant, atque omnia prius experiantur, quam ad
Critognati sententiam descendant; illo tamen potius 2
utendum consilio, si res cogat atque auxilia mo-
rentur, quam aut deditionis aut pacis subeundam
condicionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, 3
cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Hi, cum 4
ad munitiones Romanorum accessissent, flentes om-
nibus precibus orabant, ut se in servitutem receptos
cibo iuvarent. At Caesar dispositis in vallo custo- 5
dibus recipi prohibebat.

79. Interea Commius reliquique duces, quibus
summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis
ad Alesiam perveniunt et colle exteriore occupato
non longius mille passibus ab nostris munitionibus
2 considunt. Postero die equitatu ex castris educto
omnem eam planiciem, quam in longitudinem tria
milia passuum patere demonstravimus, complent
pedestresque copias paulum ab eo loco abditas in
3 locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alesia
despectus in campum. Concurrunt his auxiliis visis;
fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad
4 laetitiam excitantur. Itaque productis copiis ante
oppidum considunt et proximam fossam cratibus
integunt atque aggere explent seque ad eruptionem
atque omnes casus comparant.

80. Caesar omni exercitu ad utramque partem
munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quis-
que locum teneat et noverit, equitatum ex castris
2 educi et proelium committi iubet. Erat ex omnibus
castris, quae summum undique iugum tenebant,
despectus, atque omnes milites intenti pugnae pro-
3 ventum exspectabant. Galli inter equites raros sa-
gittarios expeditosque levis armaturae interiecerant,
qui suis cedentibus auxilio succurrerent et nostrorum
equitum impetus sustinerent. Ab his complures de
4 improviso vulnerati proelio excedebant. Cum suos
pugna superiores esse Galli confiderent et nostros
multitudine premi viderent, ex omnibus partibus et
ii, qui munitionibus continebantur, et hi, qui ad
auxilium convenerant, clamore et ululatu suorum
5 animos confirmabant. Quod in conspectu omnium

res gerebatur neque recte ac turpiter factum celari
poterat, utrosque et laudis cupiditas et timor igno-
miniae ad virtutem excitabat. Cum a meridie prope 6
ad solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani
una in parte confertis turmis in hostes impetum
fecerunt eosque propulerunt; quibus in fugam con- 7
iectis sagittarii circumventi interfectique sunt. Item 8
ex reliquis partibus nostri cedentes usque ad castra
insecuti sui colligendi facultatem non dederunt. At 9
ii, qui ab Alesia processerant, maesti prope victoria
desperata se in oppidum receperunt.

81. Uno die intermisso Galli atque hoc spatio
magno cratium, scalarum, harpagonum numero
effecto media nocte silentio ex castris egressi ad
campestres munitiones accedunt. Subito clamore 2
sublato, qua significatione qui in oppido obside-
bantur de suo adventu cognoscere possent, crates
proicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo
proturbare reliquaque, quae ad oppugnationem per-
tinent, parant administrare. Eodem tempore clamore 3
exaudito dat tuba signum suis Vercingetorix atque
ex oppido educit. Nostri ut superioribus diebus, ut 4
cuique erat locus attributus, ad munitiones acce-
dunt; fundis librilibus sudibusque, quas in opere
disposuerant, ac glandibus Gallos proterrent. Pro- 5
spectu tenebris adempto multa utrimque vulnera
accipiuntur. Complura tormentis tela coniciuntur. At 6
Marcus Antonius et Gaius Trebonius legati, quibus
hae partes ad defendendum obvenerant, qua ex
parte nostros premi intellexerant, his auxilio ex
ulterioribus castellis deductos submittebant.

82. Dum longius ab munitione aberant Galli,
plus multitudine telorum proficiebant; posteaquam
propius successerunt, aut se stimulis inopinantes in-
duebant aut in scrobes delati transfodiebantur aut
ex vallo ac turribus traiecti pilis muralibus interi-
2 bant. Multis undique vulneribus acceptis nulla mu-
nitione perrupta, cum lux appeteret, veriti, ne ab
latere aperto ex superioribus castris eruptione cir-
3 cumvenirentur, se ad suos receperunt. At interiores,
dum ea, quae a Vercingetorige ad eruptionem prae-
4 parata erant, proferunt, priores fossas explent,
diutius in his rebus administrandis morati prius
suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus
appropinquarent. Ita re infecta in oppidum rever-
terunt.

83. Bis magno cum detrimento repulsi Galli,
quid agant, consulunt; locorum peritos adhibent;
ex his superiorum castrorum situs munitionesque
2 cognoscunt. Erat a septentrionibus collis, quem
propter magnitudinem circuitus opere circumplecti
non potuerant nostri; necessario paene iniquo loco
3 et leniter declivi castra fecerant. Haec Gaius An-
tistius Reginus et Gaius Caninius Rebilus legati
4 cum duabus legionibus obtinebant. Cognitis per ex-
ploratores regionibus duces hostium LX milia ex
omni numero deligunt earum civitatum, quae maxi-
5 mam virtutis opinionem habebant; quid quoque
pacto agi placeat, occulte inter se constituunt;
adeundi tempus definiunt, cum meridies esse vi-
6 deatur. His copiis Vercassivellaunum Arvernum,
unum ex quattuor ducibus, propinquum Vercinge-

torigis, praeficiunt. Ille ex castris prima vigilia 7
egressus prope confecto sub lucem itinere post
montem se occultavit militesque ex nocturno labore
sese reficere iussit. Cum iam meridies appropinquare 8
videretur, ad ea castra, quae supra demonstravimus,
contendit; eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere et reliquae copiae pro castris sese ostendere coeperunt.

84. Vercingetorix ex arce Alesiae suos conspicatus ex oppido egreditur; crates, longurios, musculos, falces reliquaque, quae eruptionis causa paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus 2
locis, atque omnia temptantur; quae minime visa
pars firma est, huc concurritur. Romanorum manus 3
tantis munitionibus distinetur nec facile pluribus
locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valet 4
clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in aliena vident salute constare; omnia enim plerumque, quae absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

85. Caesar idoneum locum nactus, quid quaque ex parte geratur, cognoscit; laborantibus submittit.
Utrisque ad animum occurrit unum esse illud tem- 2
pus, quo maxime contendi conveniat: Galli, nisi 3
perfregerint munitiones, de omni salute desperant;
Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium
exspectant. Maxime ad superiores munitiones labo- 4
ratur, quo Vercassivellaunum missum demonstravimus. Iniquum loci ad declivitatem fastigium magnum habet momentum. Alii tela coniciunt, alii 5
testudine facta subeunt; defatigatis in vicem integri

6 succedunt. Agger ab universis in munitionem con-
iectus et ascensum dat Gallis et ea, quae in terra
occultaverant Romani, contegit; nec iam arma nostris
nec vires suppetunt.

86. His rebus cognitis Caesar Labienum cum
2 cohortibus sex subsidio laborantibus mittit; im-
perat, si sustinere non posset, deductis cohortibus
eruptione pugnaret; id nisi necessario ne faciat.
3 Ipse adit reliquos, cohortatur, ne labori succum-
bant; omnium superiorum dimicationum fructum
4 in eo die atque hora docet consistere. Interiores
desperatis campestribus locis propter magnitudinem
munitionum loca praerupta ex ascensu temptant; huc
5 ea, quae paraverant, conferunt. Multitudine telorum
ex turribus propugnantes deturbant, aggere et cra-
tibus fossas explent, falcibus vallum ac loricam
rescindunt.

87. Mittit primo Brutum adulescentem cum
cohortibus Caesar, post cum aliis Gaium Fabium
2 legatum; postremo ipse, cum vehementius pugna-
3 retur, integros subsidio adducit. Restituto proelio
ac repulsis hostibus eo, quo Labienum miserat,
4 contendit; cohortes quattuor ex proximo castello
deducit, equitum partem sequi, partem circumire
exteriores munitiones et ab tergo hostes adoriri
5 iubet. Labienus, postquam neque aggeres neque
fossae vim hostium sustinere poterant, coactis una
XI cohortibus, quas ex proximis praesidiis deductas
fors obtulit, Caesarem per nuntios facit certiorem,
quid faciendum existimet. Accelerat Caesar, ut
proelio intersit.

88. Eius adventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in proeliis uti consuerat, turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus haec declivia et devexa cernebantur, hostes proelium committunt. Utrimque 2
clamore sublato excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. Nostri omissis pilis 3
gladiis rem gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur; cohortes aliae appropinquant. Hostes terga vertunt; fugientibus equites occurrunt. Fit magna caedes. Sedulius, dux et princeps Lemovicum, oc- 4
ciditur; Vercassivellaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur; signa militaria septuaginta quattuor ad Caesarem referuntur; pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido 5
caedem et fugam suorum desperata salute copias a munitionibus reducunt. Fit protinus hac re audita ex castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris sub- 6
sidiis ac totius diei labore milites essent defessi, omnes hostium copiae deleri potuissent. De media 7
nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur: magnus numerus capitur atque interficitur; reliqui ex fuga in civitates discedunt.

89. Postero die Vercingetorix concilio convocato id bellum se suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa demonstrat, et quoniam sit fortunae cedendum, ad utramque 2
rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere seu vivum tradere velint. Mittuntur de his 3
rebus ad Caesarem legati. Iubet arma tradi, principes produci. Ipse in munitione pro castris con- 4

sedit; eo duces producuntur; Vercingetorix deditur,
5 arma proiciuntur. Reservatis Aeduis atque Arvernis,
si per eos civitates recuperare posset, ex reliquis
captivis toto exercitui capita singula praedae no-
mine distribuit.

90. His rebus confectis in Aeduos proficiscitur;
2 civitatem recipit. Eo legati ab Arvernis missi quae
3 imperaret se facturos pollicentur. Imperat magnum
4 numerum obsidum. Legiones in hiberna mittit. Cap-
tivorum circiter viginti milia Aeduis Arvernisque
5 reddit. Titum Labienum duabus cum legionibus et
equitatu in Sequanos proficisci iubet; huic Marcum
6 Sempronium Rutilum attribuit. Gaium Fabium lega-
tum et Lucium Minucium Basilum cum legionibus
duabus in Remis collocat, ne quam ab finitimis
7 Bellovacis calamitatem accipiant. Gaium Antistium
Reginum in Ambivaretos, Titum Sextium in Bitu-
riges, Gaium Caninium Rebilum in Rutenos cum
8 singulis legionibus mittit. Quintum Tullium Cice-
ronem et Publium Sulpicium Cabilloni et Matiscone
in Aeduis ad Ararim rei frumentariae causa collo-
9 cat. Ipse Bibracte hiemare constituit. His *ex* litteris
cognitis Romae dierum viginti supplicatio editur.

A. HIRTII

DE BELLO GALLICO

LIBER OCTAVUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. 703.] Hirtius res octavo proconsulatus anno ab Caesare in Gallia gestas narraturus praefatur epistula Balbo rescripta. Gallis denuo coniurantibus, c. 1, Caesar singulas civitates ex inopinato adortus Bituriges in deditionem accipit c. 2. 3, Carnutes opprimit c. 4. 5, tertios Bellovacos debellat c. 6—22. Narrantur insidiae superiore anno iussu Labieni Commio Atrebati paratae c. 23. Exercitu plures in partes diviso Caesar denuo Eburonum fines populatur c. 24; Labienum in Treveros mittit c. 25. Dumnacus, Andium dux, Limonem obsidens primum a C. Caninio legato superatur, mox a C. Fabio in fugam conicitur c. 26—29. Caninius Drappetem Senonem et Lucterium Cadurcum provinciam invadere conatos persequitur c. 30. Carnutes itemque Armoricae civitates a Fabio in fidem recipiuntur c. 31. Uxellodunum, quo Drappes et Lucterius confugerant, obsidetur a Caninio c. 32. 33, qui frumentandi causa ex oppido egressos repellit c. 34. 35, Drappetis castra expugnat ipsumque capit c. 36. Dum operibus Uxellodunum includitur, Caesar in Carnutes profectus de Gutruato belli concitatore supplicium sumit c. 37. 38. Caesaris ad Uxellodunum adventus; oppidani ab aqua prohibiti Romanorum opera incendunt; tamen fons oppidi cuniculis intercipitur c. 39—43. Oppidani ad

deditionem coacti gravibus suppliciis a Caesare afficiuntur c. 44. Treveris interim a Labieno devictis c. 45, Caesar in Aquitanos profectus eos in fidem accipit; hinc exercitum per legatos in hiberna deducit c. 46. Commius Atrebas M. Antonio quaestori se dedidit c. 47. 48.

[A. U. C. 704.] Praefatur Hirtius, cur res ab Caesare nono proconsulatus anno in Gallia gestas eodem commentario absolvendas censuerit. — Ne sub finem imperii nova bella moverentur, Caesar qua potest clementia in devictas civitates utitur c. 40. Profectus in Italiam summis honoribus ab municipiis et coloniis excipitur c. 50. 51; inde quam celerrime in ulteriorem Galliam reversus exercitum ex omnibus hibernis evocatum lustrat; Labienum Galliae togatae praeficit. Initia belli civilis c. 52. 53. Legiones Caesari per causam belli Parthici detractae Pompeio traduntur c. 54. 55.

Coactus assiduis tuis vocibus, Balbe, cum coti-
diana mea recusatio non difficultatis excusationem,
sed inertiae videretur deprecationem habere, rem
2 difficillimam suscepi. Caesaris nostri commentarios
rerum gestarum Galliae, non cohaerentibus superiori-
bus atque insequentibus eius scriptis, contexui no-
vissimumque imperfectum ab rebus gestis Alexan-
driae confeci usque ad exitum non quidem civilis
dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed vitae
3 Caesaris. Quos utinam qui legent scire possint quam
invitus susceperim scribendos, quo facilius caream
stultitiae atque arrogantiae crimine, qui me mediis
4 interposuerim Caesaris scriptis. Constat enim inter
omnes nihil tam operose ab aliis esse perfectum,
quod non horum elegantia commentariorum supere-
5 tur. Qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum
scriptoribus desit, adeoque probantur omnium iudi-
cio, ut praerepta, non praebita facultas scriptoribus

videatur. Cuius tamen rei maior nostra quam reli- 6
quorum est admiratio: ceteri enim, quam bene atque
emendate, nos etiam, quam facile atque celeriter
eos perfecerit, scimus. Erat autem in Caesare cum 7
facultas atque elegantia summa scribendi, tum veris-
sima scientia suorum consiliorum explicandorum.
Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque 8
Africano bello interessem; quae bella quamquam
ex parte nobis Caesaris sermone sunt nota, tamen
aliter audimus ea, quae rerum novitate aut admira-
tione nos capiunt, aliter, quae pro testimonio sumus
dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis 9
causas colligo, ne cum Caesare conferar, hoc ipso
crimen arrogantiae subeo, quod me iudicio cuius-
quam existimem posse cum Caesare comparari. Vale.

1. Omni Gallia devicta Caesar cum a superiore
aestate nullum bellandi tempus intermisisset mili-
tesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus
vellet, complures eodem tempore civitates renovare
belli consilia nuntiabantur coniurationesque facere.
Cuius rei verisimilis causa afferebatur, quod Gallis 2
omnibus cognitum esset neque ulla multitudine in
unum locum coacta resisti posse Romanis, nec, si
diversa bella complures eodem tempore intulissent
civitates, satis auxilii aut spatii aut copiarum habi-
turum exercitum populi Romani ad omnia perse-
quenda; non esse autem alicui civitati sortem incom- 3
modi recusandam, si tali mora reliquae possent se
vindicare in libertatem.

2. Quae ne opinio Gallorum confirmaretur,
Caesar Marcum Antonium quaestorem suis praefecit

hibernis; ipse equitum praesidio pridie Kal. Ianuarias
ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII.,
quam non longe a finibus Aeduorum collocaverat
in finibus Biturigum, eique adiungit legionem XI.,
2 quae proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedi-
menta tuenda relictis reliquum exercitum in copio-
sissimos agros Biturigum inducit, qui, cum latos
fines et complura oppida haberent, unius legionis
hibernis non potuerint contineri, quin bellum para-
rent coniurationesque facerent.

3. Repentino adventu Caesaris accidit, quod im-
paratis disiectisque accidere fuit necesse, ut sine
timore ullo rura colentes prius ab equitatu oppri-
2 merentur, quam confugere in oppida possent. Nam-
que etiam illud vulgare incursionis hostium signum,
quod incendiis aedificiorum intellegi consuevit, Cae-
saris erat interdicto sublatum, ne aut copia pabuli
frumentique, si longius progredi vellet, deficeretur,
3 aut hostes incendiis terrerentur. Multis hominum
milibus captis perterriti Bituriges, qui primum ad-
ventum potuerant effugere Romanorum, in finitimas
civitates aut privatis hospitiis confisi aut societate
4 consiliorum confugerant. Frustra: nam Caesar ma-
gnis itineribus omnibus locis occurrit nec dat ulli
civitati spatium de aliena potius quam de domestica
salute cogitandi; qua celeritate et fideles amicos
retinebat et dubitantes terrore ad condiciones pacis
5 adducebat. Tali condicione proposita Bituriges, cum
sibi viderent clementia Caesaris reditum patere in
eius amicitiam finitimasque civitates sine ulla poena

dedisse obsides atque in fidem receptas esse, idem fecerunt.

4. Caesar militibus pro tanto labore ac patientia,
qui brumalibus diebus itineribus difficillimis, frigo-
ribus intolerandis studiosissime permanserant in
labore, ducenos sestertios, centurionibus tot milia
nummum praedae nomine condonanda pollicetur le-
gionibusque in hiberna remissis ipse se recipit die
XXXX. Bibracte. Ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum 2
legatos mittunt auxilium petitum contra Carnutes,
quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re 3
cognita, cum dies non amplius decem et octo in
hibernis esset moratus, legiones XIIII. et VI. ex
hibernis ab Arare educit, quas ibi collocatas expli-
candae rei frumentariae causa superiore commen-
tario demonstratum est; ita cum duabus legionibus
ad persequendos Carnutes proficiscitur.

5. Cum fama exercitus ad hostes esset perlata,
calamitate ceterorum ducti Carnutes desertis vicis
oppidisque, quae tolerandae hiemis causa consti-
tutis repente exiguis ad necessitatem aedificiis in-
colebant (nuper enim devicti complura oppida dimi-
serant), dispersi profugiunt. Caesar erumpentes eo 2
maxime tempore acerrimas tempestates cum subire
milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit
atque in tecta partim Gallorum, partim quae con-
iectis celeriter stramentis tentoriorum integendorum
gratia *collectis* erant inaedificata, milites compegit.
Equites tamen et auxiliarios pedites in omnes partes 3
mittit, quascumque petisse dicebantur hostes; nec
frustra; nam plerumque magna praeda potiti nostri

4 revertuntur. Oppressi Carnutes hiemis difficultate,
terrore periculi, cum tectis expulsi nullo loco diu-
tius consistere auderent nec silvarum praesidio tem-
pestatibus durissimis tegi possent, dispersi magna
parte amissa suorum dissipantur in finitimas civitates.

6. Caesar tempore anni difficillimo, cum satis
haberet convenientes manus dissipare, ne quod ini-
tium belli nasceretur, quantumque in ratione esset
exploratum haberet, sub tempus aestivorum nullum
summum bellum posse conflari, Gaium Trebonium
cum duabus legionibus, quas secum habebat, in
2 hibernis Genabi collocavit; ipse, cum crebris lega-
tionibus Remorum certior fieret Bellovacos, qui
belli gloria Gallos omnes Belgasque praestabant,
finitimasque his civitates duce Correo Bellovaco et
Commio Atrebate exercitus comparare atque in
unum locum cogere, ut omni multitudine in fines
Suessionum, qui Remis erant attributi, facerent im-
pressionem, pertinere autem non tantum ad digni-
tatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret nullam
calamitatem socios optime de republica meritos ac-
3 cipere, legionem ex hibernis evocat rursus unde-
cimam, litteras autem ad Gaium Fabium mittit, ut
in fines Suessionum legiones duas, quas habebat,
adduceret, alteramque ex duabus ab Labieno ar-
4 cessit. Ita, quantum hibernorum opportunitas belli-
que ratio postulabat, perpetuo suo labore in vicem
legionibus expeditionum onus iniungebat.

7. His copiis coactis ad Bellovacos proficis-
citur castrisque in eorum finibus positis equitum
turmas dimittit in omnes partes ad aliquos exci-

piendos, ex quibus hostium consilia cognosceret.
Equites officio functi renuntiant paucos in aedificiis 2
esse inventos, atque hos, non qui agrorum colen-
dorum causa remansissent (namque esse undique
diligenter demigratum), sed qui speculandi causa
essent remissi. A quibus cum quaereret Caesar, quo 3
loco multitudo esset Bellovacorum quodve esset
consilium eorum, inveniebat: Bellovacos omnes, qui 4
arma ferre possent, in unum locum convenisse,
itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Veliocasses,
Atrebatas; locum castris excelsum in silva circum-
data palude delegisse, impedimenta omnia in ulte-
riores silvas contulisse. Complures esse principes
belli auctores, sed multitudinem maxime Correo ob-
temperare, quod ei summo esse odio nomen populi
Romani intellexissent. Paucis ante diebus ex his 5
castris Atrebatem Commium discessisse ad auxilia
Germanorum adducenda; quorum et vicinitas pro-
pinqua et multitudo esset infinita. Constituisse autem 6
Bellovacos omnium principum consensu, summa
plebis cupiditate, si, ut diceretur, Caesar cum
tribus legionibus veniret, offerre se ad dimicandum,
ne miseriore ac duriore postea condicione cum toto
exercitu decertare cogerentur; si maiores copias 7
adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent,
pabulatione autem, quae propter anni tempus cum
exigua tum disiecta esset, et frumentatione et re-
liquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos.

8. Quae Caesar consentientibus pluribus cum cognosset atque ea, quae proponerentur, consilia plena prudentiae longeque a temeritate barbarorum

remota esse iudicaret, omnibus rebus inserviendum statuit, quo celerius hostis contempta sua paucitate
2 prodiret in aciem. Singularis anim virtutis veterrimas legiones VII., VIII., VIIII. habebat, summae spei delectaeque iuventutis XI., quae octavo iam stipendio tamen in collatione reliquarum nondum eandem vetustatis ac virtutis ceperat opinionem.
3 Itaque consilio advocato rebus iis, quae ad se essent delatae, omnibus expositis animos multitudinis confirmat. Si forte hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, ut legio septima, octava, nona ante omnia irent impedimenta, deinde omnium impedimentorum agmen, quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit, cogeret undecima, ne maioris multitudinis species accidere ho-
4 stibus posset, quam ipsi depoposcissent. Hac ratione paene quadrato agmine instructo in conspectum hostium celerius opinione eorum exercitum adducit.

9. Cum repente instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderunt, quorum erant ad Caesarem plena fiduciae consilia perlata, sive certaminis periculo sive subito adventu sive exspectatione nostri consilii copias instruunt pro
2 castris nec loco superiore decedunt. Caesar, etsi dimicare optaverat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium valle intermissa magis in altitudinem depressa quam late patente castra castris
3 hostium confert. Haec imperat vallo pedum duodecim muniri, loriculam pro hac ratione eius altitudinis inaedificari; fossam duplicem pedum denum

quinum lateribus deprimi directis; turres excitari crebras in altitudinem trium tabulatorum, pontibus traiectis constratisque coniungi, quorum frontes viminea loricula munirentur: ut ab hostibus duplici 4
fossa, duplici propugnatorum ordine defenderentur, quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque permitteret tela, alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altioresque turres imposuit.

10. Huius munitionis duplex erat consilium. Namque et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum, et cum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. Interim crebro paucis utrimque procurren- 2
tibus inter bina castra palude interiecta contendebatur; quam tamen paludem nonnumquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant acriusque hostes insequebantur, aut vicissim hostes eadem transgressi nostros longius submovebant. Accidebat 3
autem cotidianis pabulationibus (id quod accidere erat necesse, cum raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquireretur), ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur; quae res, etsi mediocre 4
detrimentum iumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum, atque eo magis, quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda docui, cum equitibus venerat; qui tametsi numero non

amplius erant quingenti, tamen Germanorum adventu
barbari nitebantur.

11. Caesar, cum animadverteret hostem com-
plures dies castris palude et loci natura munitis se
tenere neque oppugnari castra eorum sine dimica-
tione perniciosa nec locum munitionibus claudi
nisi a maiore exercitu posse, litteras ad Trebonium
mittit, ut quam celerrime posset legionem XIII.,
quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat,
arcesseret atque ita cum tribus legionibus magnis
2 itineribus ad se veniret; ipse equites in vicem
Remorum ac Lingonum reliquarumque civitatum,
quorum magnum numerum evocaverat, praesidio
pabulationibus mittit, qui subitas incursiones ho-
stium sustinerent.

12. Quod cum cotidie fieret, ac iam consue-
tudine diligentia minueretur, quod plerumque ac-
cidit diuturnitate, Bellovaci delecta manu peditum
cognitis stationibus cotidianis equitum nostrorum sil-
2 vestribus locis insidias disponunt eodemque equites
postero die mittunt, qui primum elicerent nostros,
3 deinde circumventos aggrederentur. Cuius mali sors
incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris
obvenerat. Namque hi, cum repente hostium equites
animadvertissent ac numero superiores paucitatem
contempsissent, cupidius insecuti peditibus undique
4 sunt circumdati. Quo facto perturbati celerius,
quam consuetudo fert equestris proelii, se recepe-
runt amisso Vertisco, principe civitatis, praefecto
5 equitum; qui cum vix equo propter aetatem posset
uti, tamen consuetudine Gallorum neque aetatis

excusatione in suscipienda praefectura usus erat neque dimicari sine se voluerat. Inflantur atque 6
incitantur hostium animi secundo proelio, principe et praefecto Remorum interfecto, nostrique detri- 7
mento admonentur diligentius exploratis locis stationes disponere ac moderatius cedentem insequi hostem.

13. Non intermitti interim cotidiana proelia in conspectu utrorumque castrorum, quae ad vada transitusque fiebant paludis. Qua contentione Ger- 2
mani, quos propterea Caesar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi proeliarentur, cum constantius universi paludem transissent paucisque resistentibus interfectis pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ii, qui aut comminus opprimebantur aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consueverant, turpiter refugerunt, nec prius finem fugae fecerunt saepe 3
amissis superioribus locis, cum se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pudore coacti longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiae 4
sunt perturbatae, ut vix iudicari posset, utrum secundis minimisque rebus insolentiores, an adverso mediocri casu timidiores essent.

14. Compluribus diebus iisdem in castris consumptis, cum propius accessisse legiones et Gaium Trebonium legatum cognossent, duces Bellovacorum veriti similem obsessionem Alesiae noctu dimittunt eos, quos aut aetate aut viribus inferiores aut inermes habebant, unaque reliqua impedimenta. Quo- 2
rum perturbatum et confusum dum explicant agmen

(magna enim multitudo carrorum etiam expeditos
sequi Gallos consuevit), oppressi luce copias arma-
torum pro suis instruunt castris, ne prius Romani
persequi se inciperent, quam longius agmen impe-
3 dimentorum suorum processisset. At Caesar neque
resistentes aggrediundos tanto collis ascensu iudi-
cabat, neque non usque eo legiones admovendas,
ut discedere ex eo loco sine periculo barbari mili-
4 tibus instantibus non possent. Ita, cum palude im-
pedita a castris castra dividi videret, quae trans-
eundi difficultas celeritatem insequendi tardare pos-
set, atque id iugum, quod trans paludem paene ad
hostium castra pertineret, mediocri valle a castris
eorum intercisum animum adverteret, pontibus palude
constrata legiones traducit celeriterque in summam
planiciem iugi pervenit, quae declivi fastigio duobus
5 ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis
ad ultimum iugum pervenit aciemque eo loco con-
stituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos
conici possent.

15. Barbari confisi loci natura, cum dimicare
non recusarent, si forte Romani subire collem cona-
rentur, paulatim copias distributas dimittere non
possent, ne dispersi perturbarentur, in acie perman-
2 serunt. Quorum pertinacia cognita Caesar XX cohor-
tibus instructis castrisque eo loco metatis muniri
3 iubet castra. Absolutis operibus pro vallo legiones
instructas collocat, equites frenatis equis in statione
4 disponit. Bellovaci, cum Romanos ad insequendum
paratos viderent neque pernoctare aut diutius per-
manere sine periculo eodem loco possent, tale con-

silium sui recipiendi ceperunt. Fasces, ut consueve- 5
rant [namque in acie sedere Gallos consuesse su-
perioribus commentariis Caesaris declaratum est],
per manus stramentorum ac virgultorum, quorum
summa erat in castris copia, inter se traditos ante
aciem collocarunt extremoque tempore diei signo
pronuntiato uno tempore incenderunt. Ita continens 6
flamma copias omnes repente a conspectu texit
Romanorum. Quod ubi accidit, barbari vehemen-
tissimo cursu refugerunt.

16. Caesar, etsi discessum hostium animad-
vertere non poterat incendiis oppositis, tamen id
consilium cum fugae causa initum suspicaretur, le-
giones promovet, turmas mittit ad insequendum;
ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco sub-
sistere hostis atque elicere nostros in locum cona-
retur iniquum, tardius procedit. Equites cum intrare 2
summum iugum et flammam densissimam timerent
ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi
priores partes animadverterent equorum, insidias
veriti liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis
dederunt. Ita fuga timoris simul calliditatisque plena 3
sine ullo detrimento milia non amplius decem pro-
gressi hostes loco munitissimo castra posuerunt.
Inde cum saepe in insidiis equites peditesque dis- 4
ponerent, magna detrimenta Romanis in pabula-
tionibus inferebant.

17. Quod cum crebrius accideret, ex captivo
quodam comperit Caesar, Correum, Bellovacorum
ducem, fortissimorum milia sex peditum delegisse
equitesque ex omni numero mille, quos in insidiis

eo loco collocaret, quem in locum propter copiam frumenti ac pabuli Romanos missuros suspicaretur.
2 Quo cognito consilio legiones plures, quam solebat, educit equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere praesidio consuerat, praemittit; huic inter-
3 ponit auxilia levis armaturae; ipse cum legionibus quam potest maxime appropinquat.

18. Hostes in insidiis dispositi, cum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus mille, silvis undique aut impeditissimo flumine munitum, velut indagine
2 hunc insidiis circumdederunt. Explorato hostium consilio nostri ad proeliandum animo atque armis parati, cum subsequentibus legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum deve-
3 nerunt. Quorum adventu cum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendae existimaret, primum cum paucis se ostendit atque in proximas turmas im-
4 petum fecit. Nostri constanter incursum sustinent insidiatorum neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equestribus proeliis cum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.

19. Cum dispositis turmis in vicem rari proeliarentur neque ab lateribus circumveniri suos paterentur, erumpunt ceteri Correo proeliante ex silvis.
2 Fit magna contentione diversum proelium. Quod cum diutius pari Marte iniretur, paulatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quae nostros coëgit cedere equites. Quibus celeriter subveniunt levis armaturae pedites, quos ante legiones missos

docui, turmisque nostrorum interpositi constanter
proeliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione; 3
deinde, ut ratio postulabat proelii, qui sustinuerant
primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores,
quod nullum ab insidiantibus imprudentes accepe-
rant detrimentum. Accedunt propius interim legiones, 4
crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuntii
afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. Qua 5
re cognita praesidio cohortium confisi nostri acerrime
proeliantur, ne, si tardius rem gessissent, victoriae
gloriam communicasse cum legionibus viderentur;
hostes concidunt animis atque itineribus diversis
fugam quaerunt. Nequiquam: nam quibus difficul- 6
tatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis
ipsi tenebantur. Victi tamen perculsique, maiore 7
parte amissa consternati profugiunt partim silvis
petitis, partim flumine (qui tamen in fuga a nostris
acriter insequentibus conficiuntur), cum interim nulla 8
calamitate victus Correus excedere proelio silvasque
petere aut invitantibus nostris ad deditionem potuit
adduci, quin fortissime proeliando compluresque
vulnerando cogeret elatos iracundia victores in se
tela conicere.

20. Tali modo re gesta recentibus proelii vesti-
giis ingressus Caesar, cum victos tanta calamitate
existimaret hostes nuntio accepto locum castrorum
relicturos, quae non longius ab ea caede abesse
plus minus VIII milibus dicebantur, tametsi flumine
impeditum transitum videbat, tamen exercitu tra-
ducto progreditur. At Bellovaci reliquaeque civitates 2
repente ex fuga paucis atque his vulneratis receptis,

qui silvarum beneficio casum evitaverant, [omnibus
adversis] cognita calamitate, interfecto Correo, amisso
equitatu et fortissimis peditibus, cum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum
convocato conclamant, legati obsidesque ad Caesarem mittantur.

21. Hoc omnibus probato consilio Commius
Atrebas ad eos confugit Germanos, a quibus ad id
2 bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e vestigio mittunt ad Caesarem legatos petuntque, ut ea poena
sit contentus hostium, quam si sine dimicatione
inferre integris posset, pro sua clementia atque
3 humanitate numquam profecto esset illaturus. Afflictas opes equestri proelio Bellovacorum esse;
delectorum peditum multa milia interisse, vix refu-
4 gisse nuntios caedis. Tamen magnum, ut in tanta
calamitate, Bellovacos eo proelio commodum esse
consecutos, quod Correus, auctor belli, concitator
multitudinis, esset interfectus. Numquam enim senatum tantum in civitate illo vivo quantum imperitam
plebem potuisse.

22. Haec orantibus legatis commemorat Caesar:
eodem tempore superiore anno Bellovacos ceterasque Galliae civitates suscepisse bellum; pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse
neque ad sanitatem reliquorum deditione esse per-
2 ductos. Scire atque intellegere se causam peccati
facillime mortuis delegari. Neminem vero tantum
pollere, ut invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus infirma manu plebis bellum

concitare et gerere posset. Sed tamen se contentum fore ea poena, quam sibi ipsi contraxissent.

23. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum 2
civitatium legati, quae Bellovacorum speculabantur eventum; obsides dant, imperata faciunt excepto Commio, quem timor prohibebat cuiusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno Ti- 3
tus Labienus Caesare in Gallia citeriore ius dicente, cum Commium comperisset sollicitare civitates et coniurationem contra Caesarem facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicavit comprimi posse. Quem quia non arbitrabatur vocatum in castra 4
venturum, ne temptando cautiorem faceret, Gaium Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloquii curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei tradit centuriones. Cum in 5
colloquium ventum esset, et ut convenerat, manum Commii Volusenus arripuisset, centurio vel insueta re permotus vel celeriter a familiaribus prohibitus Commii conficere hominem non potuit; graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Cum 6
utrimque gladii destricti essent, non tam pugnandi quam diffugiendi fuit utrorumque consilium: nostrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant affectum; Gallorum, quod insidiis cognitis plura, quam videbant, extimescebant. Quo facto statuisse Commius dicebatur numquam in conspectum cuiusquam Romani venire.

24. Bellicosissimis gentibus devictis Caesar, cum videret nullam iam esse civitatem, quae [bellum]

pararet, quo sibi resisteret, sed nonnullos ex op-
pidis demigrare, ex agris diffugere ad praesens
imperium evitandum, plures in partes exercitum
2 dimittere constituit. M. Antonium quaestorem cum
legione duodecima sibi coniungit. C. Fabium le-
gatum cum cohortibus XXV mittit in diversissimam
partem Galliae, quod ibi quasdam civitates in armis
esse audiebat neque C. Caninium Rebilum legatum,
qui in illis regionibus erat, satis firmas duas legiones
3 habere existimabat. Titum Labienum ad se evocat;
legionem autem XV., quae cum eo fuerat in hibernis,
in togatam Galliam mittit ad colonias civium Ro-
manorum tuendas, ne quod simile incommodum ac-
cideret decursione barbarorum, ac superiore aestate
Tergestinis acciderat, qui repentino latrocinio atque
4 impetu illorum erant oppressi. Ipse ad vastandos
depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur; quem
perterritum ac fugientem cum redigi posse in suam
potestatem desperasset, proximum suae dignitatis
esse ducebat, adeo fines eius vastare civibus, aedi-
ficiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos
fortuna reliquos fecisset, nullum reditum propter
tantas calamitates haberet in civitatem.

25. Cum in omnes partes finium Ambiorigis
aut legiones aut auxilia dimisisset atque omnia
caedibus, incendiis, rapinis vastasset, magno nu-
mero hominum interfecto aut capto Labienum cum
2 duabus legionibus in Treveros mittit; quorum civitas
propter Germaniae vicinitatem cotidianis exercitata
bellis cultu et feritate non multum a Germanis diffe-

rebat neque imperata umquam nisi exercitu coacta
faciebat.

26. Interim Gaius Caninius legatus, cum ma-
gnam multitudinem convenisse hostium in fines
Pictonum litteris nuntiisque Durati cognosceret, qui
perpetuo in amicitia manserat Romanorum, cum
pars quaedam civitatis eius defecisset, ad oppidum
Limonem contendit. Quo cum adventaret atque ex 2
captivis certius cognosceret, multis hominum milibus
a Dumnaco, duce Andium, Duratium clausum Li-
mone oppugnari, neque infirmas legiones hostibus
committere auderet, castra posuit loco munito.
Dumnacus, cum appropinquare Caninium cognosset, 3
copiis omnibus ad legiones conversis castra Roma-
norum oppugnare instituit. Cum complures dies in 4
oppugnatione consumpsisset et magno suorum de-
trimento nullam partem munitionum convellere po-
tuisset, rursus ad obsidendum Limonem redit.

27. Eodem tempore C. Fabius legatus com-
plures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat
litterisque Gai Canini Rebili fit certior, quae in
Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis profi-
ciscitur ad auxilium Duratio ferendum. At Dum- 2
nacus adventu Fabii cognito desperata salute, si
tempore eodem coactus esset et Romanum externum
sustinere hostem et respicere ac timere oppidanos,
repente ex eo loco cum copiis recedit nec se satis
tutum fore arbitratur, nisi flumine Ligeri, quod erat
ponte propter magnitudinem transeundum, copias
traduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum 3
venerat hostibus neque se Caninio coniunxerat,

tamen doctus ab iis, qui locorum noverant natu-
ram, potissimum credidit hostes perterritos eum
4 locum, quem petebant, petituros. Itaque cum copiis
ad eundem pontem contendit equitatumque tantum
procedere ante agmen imperat legionum, quantum
cum processisset, sine defatigatione equorum in
5 eadem se reciperet castra. Consequuntur equites
nostri, ut erat praeceptum, invaduntque Dumnaci
agmen et fugientes perterritosque sub sarcinis in
itinere aggressi magna praeda multis interfectis po-
tiuntur. Ita re bene gesta se recipiunt in castra.

28. Insequenti nocte Fabius equites praemittit
sic paratos, ut confligerent atque omne agmen mo-
2 rarentur, dum consequeretur ipse. Cuius praeceptis
ut res gereretur, Quintus Atius Varus, praefectus
equitum, singularis et animi et prudentiae vir, suos
hortatur agmenque hostium consecutus turmas partim
idoneis locis disponit, parte equitum proelium com-
3 mittit. Confligit audacius equitatus hostium succe-
dentibus sibi peditibus; qui toto agmine subsistentes
4 equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit
proelium acri certamine. Namque nostri contemptis
pridie superatis hostibus, cum subsequi legiones
meminissent, et pudore cedendi et cupiditate per se
conficiendi proelii fortissime contra pedites proe-
5 liantur, hostesque nihil amplius copiarum accessurum
credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus
nostri nacti occasionem videbantur.

29. Cum aliquamdiu summa contentione dimi-
caretur, Dumnacus instruit aciem, quae suis esset
equitibus in vicem praesidio, cum repente confertae

legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus 2 visis perculsae barbarorum turmae ac perterritae acies hostium perturbato impedimentorum agmine magno clamore discursuque passim fugae se mandant. At nostri equites, qui paulo ante cum resi- 3 stentibus fortissime conflixerant, laetitia victoriae elati magno undique clamore sublato cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum dextraeque ad caedendum valent, tantum eo proelio interficiunt. Itaque amplius milibus duodecim aut 4 armatorum aut eorum, qui eo timore arma proiecerant, interfectis omnis multitudo capitur impedimentorum.

30. Qua ex fuga cum constaret Drappetem Senonem, qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exulibus omnium civitatum ascitis, repentinis latrociniis impedimenta et commeatus Romanorum interceperat, non amplius hominum milibus ex fuga quinque collectis provinciam petere unaque consilium cum eo Lucterium Cadurcum cepisse, quem superiore commentario prima defectione Galliae facere in provinciam voluisse impetum cognitum est, Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos 2 persequendos contendit, ne detrimento aut timore provinciae magna infamia perditorum hominum latrociniis caperetur.

31. Gaius Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes ceterasque proficiscitur civitates, quarum eo proelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas sciebat. Non enim dubitabat, quin recenti 2

calamitate submissiores essent futurae, dato vero
spatio ac tempore eodem instigante Dumnaco pos-
3 sent concitari. Qua in re summa felicitas celeri-
tasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur.
Nam Carnutes, qui saepe vexati numquam pacis
fecerant mentionem, datis obsidibus veniunt in de-
4 ditionem, ceteraeque civitates positae in ultimis
Galliae finibus, Oceano coniunctae, quae Armoricae
appellantur, auctoritate adductae Carnutum adventu
5 Fabii legionumque imperata sine mora faciunt. Dum-
nacus suis finibus expulsus errans latitansque solus
extremas Galliae regiones petere est coactus.

32. At Drappes unaque Lucterius, cum legiones
Caniniumque adesse cognoscerent nec se sine certa
pernicie persequente exercitu putarent provinciae
fines intrare posse nec iam libere vagandi latrocini-
orumque faciendorum facultatem haberent, in finibus
2 consistunt Cadurcorum. Ibi cum Lucterius apud
suos cives quondam integris rebus multum potuisset,
semperque auctor novorum consiliorum magnam
apud barbaros auctoritatem haberet, oppidum Uxello-
dunum, quod in clientela fuerat eius, egregie natura
loci munitum, occupat suis et Drappetis copiis oppi-
danosque sibi coniungit.

33. Quo cum confestim Gaius Caninius venisset
animadverteretque omnes oppidi partes praeruptissi-
mis saxis esse munitas, quo defendente nullo tamen
armatis ascendere esset difficile, magna autem im-
pedimenta oppidanorum videret, quae si clandestina
fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equi-
tatum, sed ne legiones quidem possent, tripertito

cohortibus divisis trina excelsissimo loco castra fecit;
a quibus paulatim, quantum copiae patiebantur, 2
vallum in oppidi circuitum ducere instituit.

34. Quod cum animadverterent oppidani miserrimaque Alesiae memoria solliciti similem casum obsessionis vererentur, maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret frumenti rationem esse habendam, constituunt omnium consensu parte ibi relicta copiarum ipsi cum
expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo 2
consilio probato proxima nocte duobus milibus armatorum relictis reliquos ex oppido Drappes et
Lucterius educunt. Hi paucos dies morati ex finibus 3
Cadurcorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant, nonnumquam autem expeditionibus nocturnis
castella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam 4
Gaius Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur, ne aut opus effectum tueri non possit aut plurimis in locis infirma disponat praesidia.

35. Magna copia frumenti comparata considunt Drappes et Lucterius non longius ab oppido decem milibus, unde paulatim frumentum in oppidum sup-
portarent. Ipsi inter se provincias partiuntur: Drap- 2
pes castris praesidio cum parte copiarum restitit; Lucterius agmen iumentorum ad oppidum ducit.
Dispositis ibi praesidiis hora noctis circiter decima 3
silvestribus angustisque itineribus frumentum im-
portare in oppidum instituit. Quorum strepitum 4
vigiles castrorum cum sensissent, exploratoresque

missi, quae gererentur, renuntiassent, Caninius cele-
riter cum cohortibus armatis ex proximis castellis
5 in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Hi
repentino malo perterriti diffugiunt ad sua prae-
sidia; quae nostri ut viderunt, acrius contra ar-
matos incitati neminem ex eo numero vivum capi
patiuntur. Profugit inde cum paucis Lucterius nec
se recipit in castra.

36. Re bene gesta Caninius ex captivis com-
perit partem copiarum cum Drappete esse in castris
a milibus non amplius XII. Qua re ex compluribus
cognita, cum intellegeret fugato duce altero [per-
territos] reliquos facile opprimi posse, magnae feli-
citatis esse arbitrabatur neminem ex caede refu-
gisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium
2 Drappeti perferret. Sed in experiundo cum peri-
culum nullum videret, equitatum omnem Germanos-
que pedites, summae velocitatis homines, ad castra
hostium praemittit; ipse legionem unam in trina ca-
3 stra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Cum
propius hostes accessisset, ab exploratoribus, quos
praemiserat, cognoscit castra eorum, ut barbarorum
fere consuetudo est, relictis locis superioribus ad
ripas esse fluminis demissa; at Germanos equitesque
imprudentibus omnibus de improviso advolasse proe-
4 liumque commisisse. Qua re cognita legionem arma-
tam instructamque adducit. Ita repente omnibus ex
partibus signo dato loca superiora capiuntur. Quod
ubi accidit, Germani equitesque signis legionis visis
5 vehementissime proeliantur. Confestim cohortes un-
dique impetum faciunt omnibusque aut interfectis

aut captis magna praeda potiuntur. Capitur ipse eo proelio Drappes.

37. Caninius felicissime re gesta sine ullo paene militis vulnere ad obsidendos oppidanos revertitur, externoque hoste deleto, cuius timore antea dividere 2
praesidia et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit 3
eodem cum suis copiis postero die Gaius Fabius partemque oppidi sumit ad obsidendum.

38. Caesar interim M. Antonium quaestorem cum cohortibus XV in Bellovacis relinquit, ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipse reliquas civitates adit, obsides plures 2
imperat, timentes omnium animos consolatione sanat. Cum in Carnutes venisset, quorum in civitate supe- 3
riore commentario Caesar exposuit initium belli esse ortum, quod praecipue eos propter conscientiam facti timere animadvertebat, quo celerius civitatem timore liberaret, principem sceleris illius et concitatorem belli, Gutruatum, ad supplicium depoposcit. Qui etsi ne civibus quidem suis se committebat, 4
tamen celeriter omnium cura quaesitus in castra perducitur. Cogitur in eius supplicium Caesar contra 5
suam naturam concursu maximo militum, qui ei omnia pericula et detrimenta belli [a Gutruato] accepta referebant, adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

39. Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quae de Drappete et Lucterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani. Quorum etsi pauci- 2
tatem contemnebat, tamen pertinaciam magna poena

esse afficiendam iudicabat, ne universa Gallia non
sibi vires defuisse ad resistendum Romanis sed con-
stantiam putaret, neve hoc exemplo ceterae civi-
tates locorum opportunitate fretae se vindicarent in
3 libertatem, cum omnibus Gallis notum esse sciret
reliquam esse unam aestatem suae provinciae, quam
si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vere-
4 rentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus
reliquit, qui iustis itineribus subsequeretur; ipse
cum omni equitatu quam potest celerrime ad Cani-
nium contendit.

40. Cum contra exspectationem omnium Caesar
Uxellodunum venisset oppidumque operibus clau-
sam animadverteret neque ab oppugnatione recedi
videret ulla condicione posse, magna autem copia
frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognosset,
2 aqua prohibere hostem temptare coepit. Flumen in-
fimam vallem dividebat, quae totum paene montem
cingebat, in quo positum erat praeruptum undique
3 oppidum Uxellodunum. Hoc avertere loci natura
prohibebat; in infimis enim sic radicibus montis
ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis deri-
4 vari posset. Erat autem oppidanis difficilis et prae-
ruptus eo descensus, ut prohibentibus nostris sine
vulneribus ac periculo vitae neque adire flumen
5 neque arduo se recipere possent ascensu. Qua diffi-
cultate eorum cognita Caesar sagittariis funditori-
busque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis
contra facillimos descensus collocatis aqua fluminis
prohibebat oppidanos.

41. Quorum omnis postea multitudo aquatorum
unum in locum conveniebat sub ipsius oppidi murum,
ubi magnus fons aquae prorumpebat ab ea parte,
quae fere pedum trecentorum intervallo fluminis cir-
cuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos 2
cum optarent reliqui, Caesar unus videret, e regione
eius vineas agere adversus montem et aggerem in-
struere coepit magno cum labore et continua dimi-
catione. Oppidani enim loco superiore decurrunt et 3
eminus sine periculo proeliantur multosque perti-
naciter succedentes vulnerant; non deterrentur tamen
milites nostri vineas proferre et labore atque ope-
ribus locorum vincere difficultates. Eodem tempore 4
cuniculos tectos ab vineis agunt ad caput fontis;
quod genus operis sine ullo periculo, sine suspicione
hostium facere licebat. Exstruitur agger in altitu- 5
dinem pedum sexaginta, collocatur in eo turris
decem tabulatorum, non quidem quae moenibus
aequaret (id enim nullis operibus effici poterat), sed
quae superare fontis fastigium posset. Ex ea cum 6
tela tormentis iacerentur ad fontis aditum, nec sine
periculo possent aquari oppidani, non tantum pecora
atque iumenta, sed etiam magna hostium multitudo
siti consumebatur.

42. Quo malo perterriti oppidani cupas sevo,
pice, scandulis complent; eas ardentes in opera pro-
volvunt eodemque tempore acerrime proeliantur, ut
ab incendio restinguendo dimicationis periculo de-
terreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus 2
flamma exstitit. Quaecumque enim per locum prae-
cipitem missa erant, ea vineis et aggere suppressa

3 comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites
contra nostri, quamquam periculoso genere proelii
locoque iniquo premebantur, tamen omnia fortissimo
4 sustinebant animo. Res enim gerebatur et excelso
loco et in conspectu exercitus nostri, magnusque
utrimque clamor oriebatur. Ita quisque, prout erat
maxime insignis, quo notior testatiorque virtus esset
eius, telis hostium flammaeque se offerebat.

43. Caesar cum complures suos vulnerari vi-
deret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem
ascendere et simulatione moenium occupandorum
2 clamorem undique iubet tollere. Quo facto perter-
riti oppidani, cum, quid ageretur in locis reliquis,
essent suspensi, revocant ab impugnandis operibus
3 armatos murisque disponunt. Ita nostri fine proelii
facto celeriter opera flamma comprehensa partim
4 restinguunt, partim interscindunt. Cum pertinaciter
resisterent oppidani, magna etiam parte amissa siti
suorum in sententia permanerent, ad postremum cu-
niculis venae fontis intercisae sunt atque aversae.
5 Quo facto repente perennis exaruit fons tantamque
attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non
hominum consilio, sed deorum voluntate factum
putarent. Itaque se necessitate coacti tradiderunt.

44. Caesar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret neque vereretur, ne quid crudelitate naturae videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures consilia inissent, exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus praecidit vitamque

concessit, quo testatior esset poena improborum. 2
Drappes, quem captum esse a Caninio docui, sive
indignitate et dolore vinculorum sive timore gravio-
ris supplicii paucis diebus cibo se abstinuit atque
ita interiit. Eodem tempore Lucterius, quem pro- 3
fugisse ex proelio scripsi, cum in potestatem ve-
nisset Epasnacti Arverni (crebro enim mutandis
locis multorum fidei se committebat, quod nusquam
diutius sine periculo commoraturus videbatur, cum
sibi conscius esset, quam inimicum deberet Caesarem
habere), hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus
populi Romani, sine dubitatione ulla vinctum ad
Caesarem deduxit.

45. Labienus interim in Treveris equestre proe-
lium facit secundum compluribusque Treveris inter-
fectis et Germanis, qui nullis adversus Romanos
auxilia denegabant, principes eorum vivos redigit
in suam potestatem atque in his Surum Aeduum, 2
qui et virtutis et generis summam nobilitatem ha-
bebat solusque ex Aeduis ad id tempus perman-
serat in armis.

46. Ea re cognita Caesar, cum in omnibus
partibus Galliae bene res geri videret iudicaretque
superioribus aestivis Galliam devictam subactamque
esse, Aquitaniam numquam adisset, per Publium
Crassum quadam ex parte devicisset, cum duabus
legionibus in eam partem Galliae est profectus, ut
ibi extremum tempus consumeret aestivorum. Quam 2
rem sicuti cetera celeriter feliciterque confecit. Nam-
que omnes Aquitaniae civitates legatos ad Caesarem
miserunt obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis 3

4 ipse equitum praesidio Narbonem profectus est, exer-
citum per legatos in hiberna deduxit: quattuor
legiones in Belgio collocavit cum M. Antonio et
C. Trebonio et P. Vatinio legatis, duas legiones in
Aeduos deduxit, quorum in omni Gallia summam
esse auctoritatem sciebat, duas in Turonis ad fines
Carnutum posuit, quae omnem illam regionem con-
iunctam Oceano continerent, duas reliquas in Le-
movicum finibus non longe ab Arvernis, ne qua
5 pars Galliae vacua ab exercitu esset. Paucos dies
ipse in provincia moratus, cum celeriter omnes con-
ventus percucurrisset, publicas controversias co-
6 gnosset, bene meritis praemia tribuisset (cognoscendi
enim maximam facultatem habebat, quale quisque
fuisset animo in totius Galliae defectione, quam
sustinuerat fidelitate atque auxiliis provinciae illius),
his confectis rebus ad legiones in Belgium se re-
cipit hibernatque Nemetocennae.

47. Ibi cognoscit Commium Atrebatem proelio
2 cum equitatu suo contendisse. Nam cum Antonius
in hiberna venisset, civitasque Atrebatum in officio
esset, Commius, qui post illam vulnerationem, quam
supra commemoravi, semper ad omnes motus para-
tus suis civibus esse consuesset, ne consilia belli
quaerentibus auctor armorum duxque deesset, pa-
rente Romanis civitate cum suis equitibus latro-
ciniis se suosque alebat infestisque itineribus com-
meatus complures, qui comportabantur in hiberna
Romanorum, intercipiebat.

48. Erat attributus Antonio praefectus equitum
C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hibernaret.

Hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium
mittit. Volusenus ad eam virtutem, quae singularis 2
erat in eo, magnum odium Commii adiungebat, quo
libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque dis-
positis insidiis saepius equites eius aggressus se-
cunda proelia faciebat. Novissime, cum vehementius 3
contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi
Commii cupiditate pertinacius eum cum paucis in-
secutus esset, ille autem fuga vehementi Volusenum
produxisset longius, inimicus homini suorum in-
vocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera per
fidem imposita paterentur impunita, conversoque
equo se a ceteris incautius permittit in praefectum.
Faciunt hoc idem omnes eius equites paucosque 4
nostros convertunt atque insequuntur. Commius in- 5
censum calcaribus equum coniungit equo Quadrati
lanceaque infesta magnis viribus medium femur
traicit Voluseni. Praefecto vulnerato non dubitant 6
nostri resistere et conversis equis hostem pellere.
Quod ubi accidit, complures hostium magno no- 7
strorum impetu perculsi vulnerantur ac partim in
fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ibi
malum dux equi velocitate evitavit; ac sic proelio
secundo graviter ab eo vulneratus praefectus, ut
vitae periculum aditurus videretur, refertur in castra.
Commius autem sive expiato suo dolore sive magna 8
parte amissa suorum legatos ad Antonium mittit
seque et ibi futurum, ubi praescripserit, et ea
facturum, quae imperarit, obsidibus firmat; unum 9
illud orat, ut timori suo concedatur, ne in con-
spectum veniat cuiusquam Romani. Cuius postu-

lationem Antonius cum iudicaret ab iusto nasci
timore, veniam petenti dedit, obsides accepit.

---

10 Scio Caesarem singulorum annorum singulos
commentarios confecisse; quod ego non existimavi
mihi esse faciendum, propterea quod insequens
annus, L. Paulo, C. Marcello consulibus, nullas
11 habet magnopere Galliae res gestas. Ne quis tamen
ignoraret, quibus in locis Caesar exercitusque eo
tempore fuissent, pauca esse scribenda coniungen-
daque huic commentario statui.

---

49. Caesar in Belgio cum hiemaret, unum illud
propositum habebat, continere in amicitia civitates,
2 nulli spem aut causam dare armorum. Nihil enim
minus volebat, quam sub decessu suo necessitatem
sibi aliquam imponi belli gerendi, ne, cum exercitum
deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod
omnis Gallia libenter sine praesenti periculo susci-
3 peret. Itaque honorifice civitates appellando, prin-
cipes maximis praemiis afficiendo, nulla onera in-
iungendo defessam tot adversis proeliis Galliam
condicione parendi meliore facile in pace continuit.

50. Ipse hibernis peractis contra consuetudinem
in Italiam quam maximis itineribus est profectus,
ut municipia et colonias appellaret, quibus M. An-
tonii, quaestoris sui, commendaverat sacerdotii
2 petitionem. Contendebat enim gratia cum libenter
pro homine sibi coniunctissimo, quem paulo ante
praemiserat ad petitionem, tum acriter contra fac-
tionem et potentiam paucorum, qui M. Antonii